

RAZIKOVA L.T.

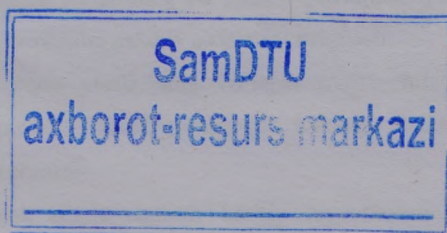
**ZAMONAVIY SHAROITDA
BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING
KASBIY VA PEDAGOGIK ETIKASINI
SHAKLLANTIRISH**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG'LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT TIBBIYOT UNIVERSITETI

RAZIKOVA L.T.

**ZAMONAVIY SHAROITDA BO'LAJAK
O'QITUVCHILARNING KASBIY VA
PEDAGOGIK ETIKASINI SHAKLLANTIRISH**

Samarqand

Razikova L.T. Zamonaviy sharoitda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va pedagogik etikasini shakllantirish: monografiya / Razikova L.T – SamDTU, 2024.
– 114b.

Monografiyada bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi o'rganilib, u yoki bu kasbning qisman sharoitlari, mazmuni va o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan kasbiy etikaning o'ziga xos xususiyatlari tavsiflanadi. Asosan axloqiy me'yorlar - mutaxassislarga bo'lgan munosabatdagi talablar, shuningdek, pedagogik axloqning o'ziga xos xususiyatlarini, pedagogik axloqning umumiy tamoyillarini o'qituvchi faoliyati sohasida amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan, uning funksiyalarini ochib beruvchi pedagogik etikada ifodalānadi. Oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida kasbiy-pedagogik axloqni shakllantirishning pedagogik tizimini asoslash asosini muallif tomonidan ishlab chiqilgan uni rivojlantirish konsepsiyasi tashkil etadi.

Taqrizchilar:

J.A.Rizayev –Samarqand davlat tibbiyot universiteti rektori, professor

Z.K.Ismoilova - "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti pedagogika fanlari
doktori, professor

KIRISH

Kasbiy ta'limning asoslari oliy o'quv yurtlari (universitetlar) zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda insonparvarlik paradigmasi mavjud bo'lib, unga ko'ra shaxs jamiyatning eng oliy qadriyati sifatida tan olinadi. Oliy ta'lim sifatini ta'minlash, ma'naviyatni yuksaltirish, talabalarda qadriyat yo'nalishlari va hayotiy ma'nolarni shakllantirishda oliy o'quv yurtlari, xususan, o'qituvchilar yetakchi o'rin tutadi. Ularning faoliyati kasbiy-pedagogik etikaga oid bilimlarga, fan asoslarining mehnat bozori bilan bog'lanishini ta'minlashga, mutaxassislikka (kasbga) qiziqishni rivojlantirish, o'zlari tayyorlayotgan mutaxassislarning raqobatbardoshligini oshirish muammolarini hal etishga asoslangan bo'lishi kerak.

Etikaning inson ma'naviy sohasining falsafiy-pedagogik tarkibiy qismi sifatidagi roli doimo pedagoglar, olimlar va o'qituvchilarning e'tiborini tortdi. O'qituvchi, pedagogning axloqiy takomillashtirish g'oyalarini qadimgi mutafakkirlar Aristotel, Demokrit, Kvintilian, Platon, Sokrat, i.Komenskiy, Pestalotsi, J.J.Russo, V.Suxomlinskiy, K.Ushinskiy kabi olimlar asarlarida uchratish mumkin.

Oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish tizimini o'rganishning dolzarbligi quyidagilardan kelib chiqadi:

- oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning uslubiy asoslarini belgilash;

- oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilarda zamonaviy ijtimoiy vazifalarga muvofiq kasbiy-pedagogik axloqni shakllantirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish;

- bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning uslubiy tamoyillarini takomillashtirish, bu esa jamiyatning ularning axloqiy fazilatlariga bo'lgan talablari ortib borishi bilan bog'liq;

- bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirishni baholashning ob'ektiv mezonlarini qo'llash.

Oliy o'quv yurtlarida pedagogik faoliyatning axloqiy muammolari o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'qituvchi allaqachon shakllangan ongga ega bo'lgan va ko'p hollarda kelajakda hayotda nima qilishni xohlayotganini biladigan talabalar bilan ishlaydi. Shuning uchun talaba va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar yanada demokratik bo'lishi kerak, o'qituvchi ta'lim jarayonida etakchi yoki maslahatchi sifatida ishlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchining ta'lim jarayonida duch kelishi mumkin bo'lgan axloqiy muammolar turli xil fikrlardir. Bunday holda, munozara talabaning fikrini hurmat qilgan holda munosib darajada o'tkazilishi kerak. Talabaning shaxsiyati allaqachon shakllangan ekan, hurmat birinchi o'rinda turishi kerak. Oliy maktab o'qituvchisi pedagogik ijoddan mahrum emas, u doimo yangi o'qitish usullarini izlashi va tadbir qilishi, talabalarga maksimal darajada ma'lumot berish uchun ma'lum bir fan bo'yicha qiziqarli, o'rganilmagan yo'nalishlarini topishi, ular o'quv fanida qiziqarli faktlarni mustaqil o'rganishni davom ettirishi kerak.

So'nggi yillarda o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish keng tus oldi. Bunda axborot yetkazib berishning interaktiv elektron vositalaridan (internet) foydalaniladi. E-learning tufayli talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olishlari mumkin; kompyuter, planshet, telefonda o'quv materiallari bilan mustaqil ishlash; onlayn konsultatsiyalar, maslahatlar, o'qituvchilarning baholashlarini olish; suhbatlar, forumlar va vebinarlar orqali o'qituvchi va bir-birlari bilan masofadan turib muloqot qilish. Elektron ta'lim nafaqat ta'lim usullari, vositalari va mazmunini o'zgartiradi, balki bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham sotsiolog va psixologlar elektron ta'limda axloq qoidalaridan foydalanish muhimligini ta'kidlaydilar.

Pedagogik axloq talablariga sodiqlik o'qituvchining or-nomusi va vijdoni, uning jamoat qadri va hurmati o'lchovi, shaxsning o'z-o'zini hurmat qilishi va o'zini o'zi tasdiqlashining asosidir. O'qituvchi alohida talabalar qo'yishi va o'zini o'zi tanqid qilishi kerak. Zero, o'qituvchining o'zini tutishi ham o'rnamkdir.

**I-BOB. BO'LAJAK O'QITUVCHILARINING KASBIY VA
PEDAGOGIK ETIKASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO
SIFATIDA**

**1.1. Etika ma'naviy sohaning falsafiy va pedagogik tarkibiy qismi
sifatida**

Ijtimoiy g'alayonlar davrida qadriyat yo'nalishlarining o'zgarishi va axloqiy ideallarning qayta baholanishi sodir bo'ldi. Demak, amalda hayot xulq-atvorining yangi shakllari va insoniy munosabatlar o'rganiladi. Va nafaqat insonning, balki butun jamiyatning kelajagi qaysi qadriyatlar ustun bo'lishiga bog'liq. Axloqiy ongi ijtimoiy axloq ko'zgusi bo'lgan zamonaviy o'qituvchi nafaqat jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlarga baho bera olishi, balki odamlarga odob-axloqni o'rgatishi – shaxslararo munosabatlarning ideal modelini taklif eta olishi kerak. O'qituvchi shaxslararo munosabatlarning eng nozik quroli – axloq fanini o'zlashtirgandagina kasb egasi bo'la oladi.

“Zamonaviy o'zbek tilining izohli lug'ati” da shunday deyilgan: "Etika - bu axloq, uning kelib chiqishi, rivojlanishi va odamlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotidagi roli haqidagi fan; xulq-atvor normalari, har qanday shaxsning axloqiy qoidalari to'plami”.

“Etika” atamasining etimologiyasi, ya'ni uning kelib chiqishi va bir xil yoki boshqa tillardagi boshqa so'zlar bilan bog'lanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Gomerning fikricha, "axloq" atamasi (xususan, "iliada" da eslatib o'tilgan) qadimgi yunoncha "etos" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, yashash joyi, umumiy turar joy degan ma'noni anglatadi.

Keyinchalik "etos": odat, temperament, xarakter, fikrlash uslubi degan ma'noni anglatadi. "Etos" so'zining etimologiyasi qat'iy: odamlarning urf-odatlari va fe'l-atvori umumiy hayotda tug'iladi, zamonaviy sotsiologiya tilida gapiradi, fazoviy yaqinlik jozibadorlikni keltirib chiqaradi [128. bilan. 8].

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322) "etos"ning xarakter ma'nosidan kelib chiqib, insoniy fazilatlarining alohida guruhini – donishmandlik, jasorat, mo'tadillik, adolat va boshqalarni bildirish uchun "etikos" – axloqiy sifat so'zini yaratgan. Aristotel axloqiy fazilatlar (shaxsiy sifatlar) haqidagi fanni "ethos" – axloq deb atagan. Miloddan avvalgi IV asrdan axloqshunoslik fani shu kungacha shu nom bilan nomlandi.

Qadimgi yunoncha axloq tushunchasiga lotincha "mos, moris" atamasidan - kiyim-kechak va moda, urf-odat va tartib, shaxsning xarakteri va xarakatini o'xshatib, qadimgi Rim faylasufi Sitseron (miloddan avvalgi 106-43) yaratgan. Sifat "moralis" - axloqiy, ya'ni xarakter, fe'l-atvor, odatga tegishli. Keyinchalik undan "moralitas" atamasi - insoniy axloq belgilar haqidagi fan sifatida ishlatilgan.

Qadimgi yunoncha "axloq" va lotincha "etika" atamalarining kelib chiqishi bir-biriga mos keladi [478].

Demak, axloq va etika tushunchalari antik faylasuflar tomonidan ma'lum bir tadqiqot sohasini ifodalash uchun taklif qilingan. Etika (lot. ethika, yunoncha ethos — odat) — axloqning tabiati, mohiyati, paydo bo'lishi, rivojlanishi, tuzilishi, vazifalari, uning turli faoliyat sohaslarida namoyon bo'lishini tadqiq qiluvchi falsafiy fan [479]. Etika ilmiy fan sifatida ham aniqlangan tadqiqot ob'ekti va predmetiga ega bo'lishi kerak. Zamonaviy olimlar xulqning ob'ekti axloqdir, deb hisoblaydilar [53, b. 5].

Qadim zamonlardan beri axloq "amaliy falsafa" deb hisoblangan. Axloqning o'ziga xosligi shundaki, hayotiy maqsadlar va yo'riqnomalar ta'limotda muhim va maqsadga muvofiq, yaxshilik va yomonlik haqidagi g'oyalarning shaklida, axloqiy ideallar, axloqiy tamoyillar, axloqiy me'yorlar va xatti-harakatlar qoidalari shaklida shakllantirilgan.

Etika va axloq mohiyatini tushunishga klassik falsafa vakillari (Gegel [104], i.Kant [241]) salmoqli hissa qo'shdilar. Shunday qilib, i.Kant birinchi bo'lib etika va psixologiyaning tadqiqot sohaslarini ajratib ko'rsatdi; umuminsoniy qonunni o'rnatuvchi axloq sub'ekti, iroda tashuvchisi sifatida shaxsning avtonomiyasini tan oldi; shaxsni o'z oldiga maqsad qo'ygan mavjudot deb e'lon qildi (insonni har

qanday vazifalarni, hatto umumiy manfaatlar bilan bog'liq bo'lganlarni ham amalga oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqishga yo'l qo'yib bo'lmaydi; axloqning umuminsoniy mohiyatini asoslab berdi.

i.Kant (1724-1804) axloqning eng oliy tamoyilini kategorik imperativ (umumiy majburiy axloqiy qonun) deb hisoblagan, u nihoyatda rasmiy va umuminsoniy xususiyatga ega. Bu qat'iy, chunki unga ma'lum maqsadlar uchun emas, balki o'z manfaati uchun amal qilish kerak. Buni oqlashga hojat yo'q, chunki bu sof amaliy aqlning deduksiyasidir. i. Kant kategorik imperativning bir qancha formulalarini taklif qildi: "Shunday harakat qil ki, insoniyatga o'z shaxsingda ham, boshqa shaxsning shaxsida ham har doim bir maqsad bilan bir xil munosabatda bo'lasan va hech qachon unga faqat bir shaxs sifatida qaramasan. anglatadi."; "Sening irodangning maksimali bir vaqtning o'zida universal qonunchilik printsipi kuchiga ega bo'lishi uchun harakat qil" [478].

i.Kant etikasida baxtli bo'lish talabi axloqiy majburiyat ma'nosini oladi: "inson baxtli bo'lishi kerak". Baxt esa maydan emas, burch hissidan kelib chiqqan faoliyat va qoniqishni bildiradi. Baxtning ma'nosi empirik emas, balki aqliy dunyoda ko'rinadi.

Baxt izlash, i.Kant fikricha, axloqni uyg'ota olmaydi. Axloq bu o'z-o'zini hurmat qilishdir. Shunga asoslanib, i.Kant baxtga quyidagi ta'rifni beradi: "Baxt bu dunyoda aqlli mavjudotning shunday holatiki, uning mavjudligidagi hamma narsa uning irodasi va xohishiga ko'ra sodir bo'ladi..." [241, b. 457]. Bunday holat mumkin bo'lishi uchun baxt va axloq o'rtasidagi muvofiqlik zarur. Axloqiy qonunlarning mavjudligi, i.Kantning fikricha, aqliy mavjudotlar irodasining axloqiy qonunlarga muvofiqligini belgilovchi qandaydir "yuqori sabab" mavjudligini isbotlaydi. Shuning uchun ham axloqning "mukofoti" mangulik tuyg'usida, ya'ni yagona (empirik va tasodifiy) mavjudotdan yuqori bo'lgan narsaga mansublik hissidadir. Axloqiy qonunning mavjudligi, unga ko'ra inson o'zi uchun, o'zini insoniy his qilish uchun qonun sifatida belgilab, harakat qiladi.

Gegel (1770-1831) «Falsafa fanlari ensiklopediyasi» va «Huquq falsafasi» asarlarida axloqiy qarashlarni bayon qilgan, ularning mazmuni ob'ektiv ruhning

tavsifidir. Uning fikricha, axloqning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat: ijtimoiy voqelikni, shaxsning aql-idrokini bilish va shu asosda shaxsning axloqiy faoliyatidagi, uning boshqalar bilan munosabatlaridagi muhim va to'g'ri narsalarni uyg'unlashtirish. [104]. Gegel - individual odamlardan yuqori turadigan va ularning aloqalari va munosabatlari orqali namoyon bo'ladigan ob'ektiv qonuniyatdir. Ob'ektiv ruh "erkinlik dunyosi" dir. O'z navbatida iroda erkinligi axloqning zaruriy sharti va asosi bo'lib xizmat qiladi. U axloq sohasidagi erkinlik va zaruriyatning metafizik qarama-qarshiligini rad etadi va axloqiy erkinlikni tarixiy zarurat haqidagi bilim deb biladi.

Erkin iroda tushunchasi rivojlanishining uch bosqichiga muvofiq, Gegel etikani uch qismga ajratadi: mavhum huquq, axloq va xulq. Axloq ob'ektiv ruhning o'z-o'zini rivojlantirishning ikkinchi bosqichidir. i.Kantning izdoshi, Gegel axloqni borliq idealligini ajratib turuvchi amaliy huquqning universallik tamoyili deb hisoblaydi. Boshqacha qilib aytganda, axloq - bu sub'ektiv e'tiqodlar, inson xatti-harakatlarining motivlari, maqsad va niyatlari [104].

Falsafa va etika sohasida ilmiy ishlanmalar bilan shug'ullanuvchi zamonaviy olimlarning fikricha (R.Apresyan [20], L.Arhangelskiy [24], V.Bakshantovskiy va Yu.Sohomonov [30], V.Vydishenko [92], N.Voznyuk [94], A.Huseynov [128], A.Razin [400], M.Toftul [478], R.Xorn [616]), hozirgi vaqtda turli xil mehnat turlarini tartibga solishda amaliy va kasbiy etikaning ahamiyati, jamiyatni demokratlashtirish jarayonlari, shuningdek, doimiy o'zgarib turadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga nisbatan kasbiy standartlarni doimiy ravishda takomillashtirish istagi bilan bog'liq bo'lgan faollik o'sib bormoqda.

Yangi sun'iy voqelikni - madaniyatni yaratishda ijtimoiy hayotda ma'lum ijtimoiy me'yorlar ta'kidlanadi, A. Razinning fikriga ko'ra, "turli guruhlar, ijtimoiy-tarixiy jamoalar hayotida takrorlanadi va g'oyani etkazish usuli hisoblanadi. [400 , bilan. 20].

Bundan tashqari, etika bir qator ijtimoiy vazifalarni hal qiladi, ularning o'ziga xosligi ko'pincha ong vositachiligidagi birgalikda yashashning barcha

sohalari, shu jumladan siyosat, iqtisod, odamlarning qarorlari va tanlovlariga, ularning yaxlitligi o'lhoviga bog'liqligi bilan belgilanadi.

T. Mishatkina ta'kidlaganidek, axloqning asosiy vazifalari [325, b. 20]:

- axloq - uning tarixi, hozirgi normalari, tamoyillari va idealini - jamiyatning axloqiy madaniyati deb ataladigan narsalarni tavsiflash;

- axloqni oydinlashtirish - uning mohiyatini, tuzilishini, axloqning ishlash mexanizmlarini «to'g'ri» va «muqobil» variantlarida tahlil qilish;

- axloqni o'rgatish - odamlarga yaxshilik va yomonlik haqida kerakli bilimlarni berish, insonning o'zini o'zi takomillashtirish va uning shaxsiy strategiyasi va "to'g'ri hayot" taktikasini ishlab chiqishga hissa qo'shish.

Shunday qilib, axloqning asosiy ijtimoiy vazifasi inson va butun jamiyatning nima to'g'ri, eng maqbul turmush tarzi haqidagi g'oyalarni saqlash va etkazishdir. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "axloq" atamasi axloqning mohiyati, paydo bo'lishi, tuzilishi, rivojlanishi, vazifalari, uning inson faoliyatining eng xilma-xil sohalarida namoyon bo'lishini tadqiq qiluvchi falsafiy fan sifatida ta'riflanadi.

"Axloq" va "etika" atamalari ijtimoiy va shaxsiy hayotning ma'lum bir sohasini, madaniyat sohasini belgilaydi.

Axloq - bu odamlarning bir-biriga va jamiyatga nisbatan xulq-atvorining me'yorlari va tamoyillari tizimi. Axloq - bu odamlarning xulq-atvorining axloqiy me'yorlarga muvofiqligidir [85, b. 540].

Axloq - xulq-atvorni belgilovchi qoidalar; ruhiy va insonning jamiyatda zarur bo'lgan samimiy fazilatlarini, shuningdek, ushbu xatti-harakatlar qoidalarini bajarish.

Axloq - bu inson xatti-harakatlarining ob'ektiv tomoni, u aslida nima. Axloq [324]: jamiyat taraqqiyotining bu bosqichidagi an'analariga to'g'ri keladi, insonning ijtimoiy tabiatidir; odamlarning siyosiy ongi bilan birlashgan; shaxsning irodasiga bog'liq bo'lmagan; bu shaxsning o'zining odatiy tabiatini yengishi, shaxsni jamiyat manfaatlariga bo'ysundirishidir.

Axloq - bu inson xatti-harakatlarining ob'ektiv tomoni. Axloq jamiyat taraqqiyotining bu bosqichidagi an'analariga to'g'ri keladigan insonning ijtimoiy

tabiatidir, odamlarning siyosiy ongi bilan birlashgan, shaxsning irodasiga bog'liq bo'lmagan, bu shaxsning o'zining odatiy tabiatini yengishi, shaxsni jamiyat manfaatlariga bo'ysundirishidir.

Boshqacha qilib aytganda, axloq inson xatti-harakatlarida amalga oshiriladigan me'yorlar, qoidalar majmui, shuningdek, jamiyatdagi inson xatti-harakatlarining universal shakli sifatida belgilanadi.

Pedagogik adabiyotlarda axloq jamiyatdagi inson faoliyatini me'yoriy tartibga solish sohasi (usuli), ijtimoiy ongning alohida shakli va ijtimoiy munosabatlarning bir turi sifatida tavsiflanadi.

Hozirgi zamon fanida axloqni o'rganishga ikki xil yondashuv mavjud. Etika ob'ekti me'yoriy tartibga solishning maxsus turi sifatida talqin qilinadigan birinchi yondashuv L.Arxangelskiy va O.Drobnitskiy asarlarida keltirilgan.

Axloq dunyoni ma'naviy va amaliy jihatdan o'zlashtirishning o'ziga xos usuli bo'lgan ikkinchi yondashuv A. Huseynov [333], A. Razin [400] va A. Titarenko asarlarida keltirilgan.

Birinchi yondashuv doirasida axloq insonning xatti-harakati va faoliyatini tartibga solishning o'ziga xos usulidir. O.Drobnitskiy jamiyatni tartibga solishning shartli ravishda institutsional va noinstitutsonalga bo'lingan juda ko'p turli xil usullari mavjudligini ta'kidlaydi. institutsional usullarga qonun, tashkiliy va ma'muriy me'yorlar, ya'ni muayyan institutsional faoliyat yordamida yaratilgan tartibga solish usullari kiradi. institutsional bo'lmagan me'yorlar birgalikda yashash jarayonida shakllanadi. Odamlarning hayotiy faoliyati, ijtimoiy tajribada asta-sekin to'planadi. Xulq-atvorning me'yoriy standartlari odamlarning ommaviy va individual psixikasida, odatlari va ongida, shuningdek, ularning o'zaro munosabatlarida, muloqot qilish va o'zaro ta'sir qilish usullarida o'rnatiladi. Ushbu shaxslararo va ommaviy munosabatlar institutsional institutlar tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy nazorat funksiyasini bajaradi.

ikkinchi yondashuvda, yuqorida aytib o'tilganidek, axloq dunyoni ma'naviy va amaliy idrok etishning o'ziga xos usulidir. A.Razin ma'naviy-amaliy idrok insonni hayotga amaliy moslashtirishning muhim usuli bo'lib, u doimo ong asosida

sodir bo'lishini qayd etadi. Tabiiy olam uchun umumiy bo'lgan atrof-muhitga moslashish insonda konstruktiv faoliyatga aylanadi, bu sun'iy muhitni yaratishda namoyon bo'ladi, uning xususiyatlari nafaqat bashorat qilinadigan, balki insonning kutganlariga ham mos keladi. Axloq bu yangi voqelikning eng muhim jihatini ifodalaydi, chunki u odamlarning yagona bir butunga birlashishiga, borliqning umumiy ma'nosini topishiga va shaxslararo munosabatlardagi xatti-harakatlarning barqarorligining yetarlicha ishonchli kafolatlariga ega bo'lgan tushunchalarni ishlab chiqadi.

Axloqqa ikki yondashuvni tushunish shuni ko'rsatadiki, birinchisining tarafdorlari bu hodisani odamlarning xatti-harakatlarining institutsional bo'lmagan tartibga soluvchisi sifatida talqin qiladilar. ikkinchi tarafdorlari esa uni dunyoni ma'naviy va amaliy idrok etish usuli deb bilishadi. Axloq - bu dunyoni ma'naviy va amaliy idrok etish usuli deb hisoblashadi. Yangi sun'iy voqelikni yaratishda va berilgan muhitni (sun'iy voqelikni) yaratishda insonning tabiiy shakllanishi eng avvalo, dunyoga amaliy yo'naltirilgan ruhiy munosabatda ifodalanadi.

ikki yondashuvning bir-birini to'ldirishi haqidagi qoida muhim ahamiyatga ega. Bu qoidaning mohiyati shundan iboratki, ularning ikkalasi ham ma'lum farqlarga ega, lekin ular bir-biriga qarshi turolmaydi, faqat bir-birini to'ldiradi. Axloqning tartibga soluvchi funksiyasi qiymatga yo'naltirilgan funktsiya bilan birlashtirilishi kerak.

Darhaqiqat, axloq jamiyatdagi shaxslar xulq-atvorining institutsional bo'lmagan muhim tartibga soluvchisi, ijtimoiy ongning o'ziga xos shakli bo'lib, shu bilan birga borliqning umumiy ma'nosini olishda birlikka erishishning zaruriy yo'li bo'lib xizmat qiladi. Bu shaxslarning hayotiy faoliyatining turli vazifalarini hal qilishda ularning xatti-harakatlari va faoliyati barqarorligining kafolati hisoblanadi.

Olimlar axloqning umumiy funksiyalarini turlicha ajratadilar. L.Arxangelskiy uchta funktsiyani ajratib ko'rsatadi - gnoseologik, tartibga soluvchi, gumanistik (tarbiyaviy) [24].

A.Tytarenko bunday asosiy funksiyalarning o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi, xususan: tartibga solish, ta'lim, kognitiv, baholash imperativ, orientatsiya,

motivatsion, kommunikativ va prognostik. Shu bilan birga, u ushbu va boshqa funktsiyalarning o'zaro bog'liqligi, o'zaro kirib borishi va bir-birini to'ldirishi haqida fikr bildiradi [474].

Tadqiqotchilar V.Pisarenko va i.Pisarenkolar axloqning tartibga solish funktsiyasining tuzilishiga quyidagi tarkibiy qismlarni kiritadilar: me'yoriy o'rnatish, axloqiy tartibga solish, axloqiy bo'ysunish va axloqiy muvofiqlashtirish. Ular o'zlarining birligida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida odamlarning xatti-harakatlari va munosabatlarini tartibga solishni ta'minlaydilar. Dunyoga kelib, inson doimiy ravishda me'yorlar, muloqot va xatti-harakatlar tamoyillarini o'zlashtiradi, o'ziga, boshqa odamlarga, jamoaga va jamiyatga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Pedagogik faoliyatda ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, munosabat, normalarni o'zlashtirish nafaqat ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning asosi, balki o'qituvchi faoliyatining vositasi hamdir.

Demak, axloq fani sifatida etikaga quyidagi asosiy funktsiyalar xosdir [158, b. 40-41]:

- gnoseologik (kognitiv) - insonga dunyo haqida yangi bilimlar berishi va ayni paytda ijtimoiy ongning shakli ekanligida namoyon bo'ladi;

- tartibga soluvchi - ijtimoiy hayotning turli sohalarida odamlarning xatti-harakatlari va munosabatlarini tartibga solishni ta'minlaydi;

- tarbiyaviy - chunki axloqiy ko'rsatmalar, me'yorlar, baholar, axloqiy ko'rsatmalar axloqiy shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi;

- qadriyatlarga yo'naltirilgan - bir tomondan, axloq kasbiy faoliyatni qadriyatlarga yo'naltiradi, ikkinchi tomondan - axloqiy faoliyat uchun qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishni va axloqiy munosabatlarni takomillashtirishni ta'minlaydi;

- axloqiy buzilishlarga qarshi immunitetni rivojlantirish funktsiyasi (bugungi kunda juda dolzarb).

Hozirgi vaqtda ma'naviy tahdid turli omillar va hodisalar (ularning ko'pchiligi butun insoniyat sivilizatsiyasi uchun xavf tug'diradi): jadal modernizatsiya jarayonlari, ommaviy axborot vositalari yordamida jamoatchilik

ongini manipulyatsiya qilish (dezinformatsiya, shafqatsizlik, qotillik, zo'rorlik, buzuqlikning tabiiy sahnalarini namoyish qilish; mavjudlik shakllari va usullari to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish tufayli xulq-atvor va turmush tarzining g'ayriijtimoiy va noqonuniy standartlarini maqsadli ravishda o'rnatish).

Atamalar tarixi va etimologiyasi axloq-odob-etika haqidagi fan, insonlarning birgalikda yashash me'yorlari va qoidalari to'g'risidagi fan degan xulosaga kelishga imkon beradi. "Axloq" va "etika" atamalarida umumiy jihatlar ko'p bo'lsa-da, ular sinonim emas. Axloq deganda, qoida tariqasida, haqiqiy hodisalar tushuniladi: odamlarning xatti-harakati, insoniy munosabatlarni anglatadi.

"Axloq" va "etika" ta'riflari bir-biriga yaqin, bir-birini to'ldiruvchi va ko'pincha bir-birini almashtirib turishiga qaramay, ular orasidagi aniq farqning yo'qligi oddiy kundalik muloqotda hech qanday tushunmovchilikka olib kelmaydi. Yana bir masala - bu maxsus ilmiy va falsafiy kontekst: axloq va etika atamalarini aniq chegaralash zarurati nafaqat asosiy ta'riflarni iloji boricha individual va aniq (boshqa atamalar bilan mos kelmaydigan) berishga umumiy munosabat bilan bog'liq. shuningdek, bu ta'riflar orasidagi mazmunli chegaralarning xiralashishi bir qator hal etilmagan (va ba'zan shunchaki aniqlanmagan) uslubiy muammolarga olib keladi. Shuning uchun, bu holda, atamalarni aniqlashtirish, ya'ni tadqiqot asboblari to'plamini biroz tartibga solish zarur bo'ladi.

Axloq va etika o'rtasidagi munosabatni quyidagi model bilan ifodalash mumkin: "axloqning o'zida" (tasavvur, his-tuyg'ular, irodaning sub'ektiv ko'rinishlari) - "biz uchun axloq" (til va nutqning moddiy qobig'ida "kiyingan" axloq) - axloqning nazariy modeli sifatida etika, uning talqini va asoslanishi. Ushbu modelning o'zagi toifalar tizimidir. Axloq va etikaning o'ziga xosligi haqidagi illyuziya axloqning "yuvilgan" axloq bilan bir xil atamalarni qo'llashi tufayli yuzaga keladi. Bu fan to'g'ridan-to'g'ri axloq tiliga (axloqiy me'yorlarni asoslash usullari va vositalari), bilvosita esa "o'z-o'zidan etika"ga (mohiyati va ahamiyati ochib beriladigan tegishli g'oyalar, his-tuyg'ular, irodaviy harakatlar) bilan bog'liq.

Albatta, axloq va etikaning keng sinonimiyasi tasodifiy emas, uning qadimiy tarixiy sabablari bor: bu atamalar o'xshash yoki to'g'rirog'i, chambarchas bog'langan yunon-lotincha ildizlarga ega. Shu bilan birga, ular paydo bo'lishining boshidanoq, ko'rib chiqilayotgan atamalarning rasmiy o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda, ko'rib chiqilayotgan atamalarning mazmunida ham, qo'llanilishida ham ma'lum, juda muhim farqni ko'rish mumkin. Bu farq, qoida tariqasida, "axloq" va "etika" aslida yunonlar va lotinlar mos ravishda "etos" deb atagan odamlarning birgalikda yashashining keng va ko'p qirrali sohasining turli tomonlarini aks ettirish uchun ishlatilganligida ifodalangan. " va "mos" ("mores") va o'zbek tilida "odatlar", "temperamentlar", "belgilar" va hokazo so'zlar bilan eng yaqin ifodalangan. "Etika" (Aristotelning "Etika"si paydo bo'lganidan beri) mavjud "axloq" o'rtasida (va ular uchun) alohida ratsional-reflektiv, ixtisoslashgan va aqliy faoliyatni anglatardi, bundan tashqari, faoliyat oddiy va nafaqat kognitiv (ya'ni, haqiqiy urf-odatlarni tushuntiruvchi va tavsiflovchi), balki tanqidiy-ta'lim yoki qiymatga yo'naltirilgan, agar biz biroz keyinroq terminologiyadan foydalansak; bir vaqtning o'zida "adolatli - nohaq", "yaxshi - yomon" kabi baholovchi dioxotomiyalar qo'llanilgan.

Shuningdek, "axloq" odatda ko'rsatilgan tushunchalarda ifodalangan me'yorlar, baholar, tamoyillar, maksimlar bilan bog'liq edi; lekin agar "axloq" uchun bular etnos tarkibida shakllangan va ma'lum darajada inson xulq-atvorini tartibga soluvchi, uning tanasini tashkil etuvchi o'ziga xos normalar, ideallar va boshqalar bo'lsa, "etika" alohida falsafiy xususiyat sifatida shakllangan.

Shunday qilib, axloq va etika tushunchalarining dastlabki (vaqt va mohiyat jihatidan) ajratilishi, bir tomondan, intizomiy va (yoki) ta'limotiy farq, rasmiylashtirilgan dunyoqarashlar bilan bog'liq edi. Boshqa tomondan, real jamiyatlarda o'z-o'zidan paydo bo'lgan yoki faoliyat ko'rsatadigan axloqiy qarashlar mazmunini tashkil etuvchi maxsus tartibga soluvchi normalar, qoidalar va tamoyillar bilan ataladi.

Hozirgi vaqtda etika va axloq o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirganda, axloq tushunchasini oldindan aniqlab olish kerak, chunki odatda bu so'z bilan

ataladigan konglomeratning bir qismi axloqning o'zi, boshqa tarkibiy qismi esa bilimdir (yoki fan) axloq hodisasi haqida [395].

Tarixiy jihatdan vujudga kelgan etika yuqorida qayd etilgan ikki qismni o'z ichiga oladi va zamonaviy ta'riflarda o'z aksini topgan bo'lib, uning ikki tomonlama maqomini "etika fani" va "amaliy falsafa" sifatida belgilaydi. Bunday ta'riflar tabiatan "qo'shimcha", ya'ni aniq mos kelmaydigan xususiyatlar bo'lib, ular tabiatan turli xil fanlar bilan bog'liq va faqat qadimgi an'ana tufayli - axloqning umumiy nomi bilan birlashtirilgan. "Axloqshunoslik" va "amaliy falsafa" bir xil "axloq"ning turli bo'linmalari, funksiyalari yoki tomonlari emas; ular orasidagi chegara o'sha baholash mezonlari bilan belgilanadi, ularga ko'ra ongning ikkita shakli - mos ravishda kognitiv va qiymat chegarasi amalga oshiriladi.

Axloq ensiklopediyasida ko'tarilgan savolga bag'ishlangan maxsus maqolada axloq va etika o'rtasidagi farq shundaki, birinchi jamiyat va shaxsning eng muhim e'tiqodlari va qadriyatlarini ifodalovchi asosiy, umumiy, o'zgarmas tamoyillarni o'z ichiga oladi, ikkinchisi esa ushbu umumiy tamoyillar amalga oshiriladigan ko'proq o'zgaruvchan va o'ziga xos qoidalar va normalarni o'z ichiga oladi. Ammo agar axloqni ijtimoiy me'yorlar (qoidalar) va inson xatti-harakatlaridagi "oliy qadriyatlar" ta'rifi sifatida talqin qilish haqiqatan ham ushbu tushunchani aniqlashning qabul qilingan usullaridan biri bo'lsa, unda axloqni faqat ushbu oliy qadriyatlar (tamoyillar) bilan bog'lash juda yaxshi ko'rinadi. Shubhasiz, «Axloq/etika farqi» mualliflari (Jon K. va Rot L.) klassik axloq har doim u yoki bu oliy tamoyildan (qadriyatdan) kelib chiqishini, shu asosda tegishli dunyoqarash shakllantirilishini nazarda tutgan va bundan etikaning ana shu asl oliy tamoyillarga mos kelishi umuman kelib chiqmaydi, axloq esa ularning fikricha, faqat ularni konkretlashtirishni ifodalaydi [582].

Yuqoridagi fikrning mantiqiy ma'nosi shundan iboratki, unda tarixan axloq va etika yo'llari vaqt o'tishi bilan bir-biridan ajralganligi ko'rsatilgan: "axloq" (agar uning qo'shimcha funksiyalarini, yuqorida qayd etilgan axloqiy hodisani tushuntirish va tavsiflarini chetga surib qo'ysak) odatda tushuniladi. Etika fani va amaliy falsafa, dunyoqarash, ya'ni "ezgulik", "sevgi", "baxt" va hokazo so'zlar

bilan ifodaladigan muayyan ijobiy insoniy qadriyatlarni himoya qilish va targ'ib qilish kabi tushunchalarni anglatadi.

Qadimgi mutafakkirlar ta'kidlaganidek, boshqa qadriyat munosabatlari qatorida "axloqiy" qadriyatlar alohida ahamiyatga ega, ammo bu alohida maqom kontseptual va terminologik jihatdan rasmiylashtirilmagan, shaxsiy axloqiy va boshqa qadriyatlar o'rtasidagi chegaralar osonlik bilan buzilgan. Axloqiy ta'limotlar spektri har doim faylasuflarning axloqiy pozitsiyalaridagi haqiqiy farqlariga qaraganda kengroq va xilma-xil bo'lgan (ayniqsa, agar biz aniq axloqiy baholash va me'yorlarda emas, balki umumiy axloqiy tamoyillarni talqin qilishda farqlarni hisobga olsak.)) [315].

Zamonaviy falsafada "etika" va "axloq" tushunchalari ma'no jihatidan hamon haddan tashqari yaqin bo'lib, bu, xususan, "etika" tushunchasiga ta'rif deyarli har doim "axloq" orqali amalga oshirilishida namoyon bo'ladi. Bu ham axloq predmetining o'zini asossiz toraytirishga, ham etika tushunchasi talqinining bir xil asossiz kengayishiga, uning o'ziga xosligini xiralashishiga olib keladi.

Axloqning vazifasi an'anaviy ravishda nafaqat ma'lum axloqiy tushunchalarning mohiyatini ochib berish va ko'rsatish, balki, birinchi navbatda, odamlarga axloqni o'rgatish, ya'ni optimallikni ta'minlashga yordam beradigan shaxslararo munosabatlarning ideal modelini taklif qilishdir.

Amaliy etika me'yoriy asosda odamlarni axloqiy tanlashning muayyan vaziyatlarida va ularning hayotining muayyan sohalarida to'g'ri axloqiy xulq-atvorga o'rgatishning amaliy funksiyasini bajaradi. Amaliy etika, o'z navbatida, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ekologik axloq, uning predmeti "inson - tabiat - jamiyat" triadasida axloqiy o'zaro munosabatlarning eng asosiy tamoyillari va muammolari bo'lib, unda barcha ishtirokchilar avtonom axloqiy sub'ektlar sifatida qaraladi va barchasi tabiat g'amxo'rlik doirasiga kiradi. Ekoetikaning qadriyati va dunyoqarashining asosi - "egosentrizm"ni rad etish va tabiatga - tirik va jonsiz axloqiy munosabatni anglash.

bioetika - turli darajadagi tizimlashtirish, ratsionalizatsiya, tarkib va institutsional qo'llab-quvvatlashga ega bo'lgan axloqiy me'yorlar to'plami, bio-

tibbiy tadqiqotlar amaliyotida umuman hayotga axloqiy munosabatni rivojlantirish va o'rnatishga, shuningdek barcha tirik mavjudotlar, bios huquqlariga g'amxo'rlik qilish, hayotga hurmat tamoyiliga asoslangan.

- vaziyatli axloq - inson hayotining muayyan vaziyatlari va sohalarini axloqiy tartibga solish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqadi, bu vaziyatlarni tiplash, tartibga solish sharoitlari va usullarida farq qiluvchi ikkita asosiy turini ajratadi: intim (shaxslararo) va ommaviy (ijtimoiy).

Kasbiy etika - ma'lum sharoitlarda uning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, umuminsoniy axloqiy qadriyatlarga asoslangan mutaxassisning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi normalar va qoidalar to'plami - axloqiy bilim va tarbiya tizimida muhim o'rin tutadi.

- etiket (fr. etiquette) - jamiyatdagi xatti-harakatlarning o'rnatilgan tartibi, xatti-harakatlar shakllari, uning alohida muhiti.

Kasbiy etika, qoida tariqasida, natijalari, oqibatlari yoki jarayonlari boshqa odamlarning, jamiyatning yoki butun insoniyatning taqdiri yoki hayotiga alohida ta'sir ko'rsatadigan kasbiy faoliyat turlarini anglatadi. Kasbiy etikaning bunday an'anaviy turlari ajralib turadi, masalan: harbiy, pedagogik, huquqiy, ilmiy etika, tibbiy etika va nisbatan yangilari, ularning paydo bo'lishi yoki aktuallashishi "inson omili" rolining sezilarli darajada oshishi bilan bog'liq. Faoliyatning ushbu turi (masalan, boshqaruvchi yoki muhandislik etikasi) yoki uning atrof-muhitga yoki jamiyatga ta'sirini oshirish (masalan, agronom etikasi, jurnalist etikasi).

Kasbiy etika atamasining kamida uchta ma'nosini ajratib ko'rsatish mumkin.

Darvoqe, shuni ta'kidlaymizki, faylasuflar, nafaqat axloqiy masalalar bilan shug'ullanuvchi, odatda, etikani ham ko'rib chiqadilar :

- etika haqida maxsus bilim;

- axloqning aks ettiruvchi va mantiqiy tomonini belgilash - axloqni anglash va tashkil etish, axloqning o'zida mavjud bo'lgan axloqiy me'yorlar, me'yorlarni asoslash, baholash, cheklovlar, qarorlar, motivlar, shuningdek, axloqqa moslashtirilgan g'oyalarni asoslash;

- muayyan individual xulq-atvor yoki ruhiy stereotiplarga munosabat, ularning yuqori axloqiy talablarga muvofiqligini isbotlash yoki rad etish.

Shu bilan birga, "kasbiy etika" atamasidan foydalanish kasb qadriyatlarini va me'yorlarini puxta o'ylangan holda ishlab chiqish muhimligini ta'kidlaydi [30].

A.Huseynov kasbiy etikaning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirar ekan, u "tegishli kasbning o'ziga xosligi bilan bog'liq umumiy axloqiy talablarni konkretlashtirib, asosan xulq-atvor normalari va qoidalari bilan shug'ullanadi", deb ko'rsatadi [130, b. 389].

Shunday qilib, "kasbiy etika" tushunchasi quyidagicha talqin qilinishi aniqlandi: birinchidan, kasbiy axloq kodeksi; ikkinchidan, bu ularning aks ettiruvchi va ekspert yordami; uchinchidan, bu ularni asoslash bo'yicha ko'proq ixtisoslashgan intellektual faoliyat; to'rtinchidan, kasbiy axloq normalarini amalga oshirishga qaratilgan maxsus tadqiqot faoliyati.

Agar biz maxsus bo'lmagan, ya'ni falsafiy etika sohasidagi mutaxassislardan emas, balki axloqiy bilimlarni ommalashtirish yoki kasbiy axloqiy me'yorlarni ishlab chiqish va strategiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadiganlardan kelib chiqadigan hukmlarga murojaat qilsak, biz ular kasbiy axloqni kasbiy axloqiy me'yorlar tizimi sifatida tushunishlarini ko'rishadi.

Sug'urtaning ijtimoiy-huquqiy va axloqiy muammolari bo'yicha mutaxassis R.Horn sug'urta faoliyatining axloqiy kodekslarini muhokama qilar ekan, o'z ishida "kasbiy etika" deganda "yakunida odamlar o'z kasbi doirasida nima qilishlari kerak yoki qilmasliklari kerak" deb tushunishini ta'kidlaydi [616, b. 71].

Shu bilan birga, shuni yodda tutish kerakki, jahon adabiyotida va akademik (universitet va tadqiqot) amaliyotida so'nggi o'ttiz yoki undan ortiq yillar davomida kasbga oid alohida axloqiy tadqiqotlar, ularni ishlab chiqish va maslahat berish sohasi (professionallik) umuman ajralib turdi. Bunga Garvard universitetining axloq va kasblar markazi va unga aloqador qardosh markazlar va institutlar tarmog'i bunga misol bo'la oladi.

Shu bilan birga, kasbiy faoliyatning axloqiy omillari umumiy nazariy kontekstda, "kasbiy etikaning" o'zi doirasidan tashqarida o'rganilishi mumkin.

J.Kaltgen "Axloq va kasbiylik" kitobining muqaddimasida kasbiylik nima ekanligini va uning jamiyatda qanday rol o'ynashini, mutaxassislar qanday o'ziga xos ko'nikma va qoidalarga amal qilishini ko'rib chiqadi. Muallif ta'kidlaydi: "Men o'z oldimga kasbiy axloq kodeksini batafsil tahlil qilishni maqsad qilib qo'ymayman; lekin, birinchi navbatda, men ushbu amaliyotlar, qoidalar, imkoniyatlar va to'siqlarning institutsional va mafkuraviy kontekstini aniqlab bermoqchiman.

O'tkazilgan nazariy tadqiqotlar va adabiy manbalar tahlilini hisobga olgan holda shuni ta'kidlaymizki, kasbiy etikani amaliy axloqning bir turi sifatida emas, balki u bilan bir xil tartibdagi bilimlar, ya'ni kasbiy axloq normalari va qoidalari tizimi sifatida ko'rib chiqish mumkin. Kasbiy faoliyatning printsiplari va me'yoriy asoslari haqida ba'zi bir maxsus mulohaza yuritish; kasblar sohasidagi normalar va normativ amaliyotni ekspert qo'llab-quvvatlashning kognitiv komponenti.

O'qituvchi etikasi (pedagogik etika) alohida hodisadir. Shunga qaramay, uning mohiyati va mazmuni, har qanday kasbiy etika singari, uning tuzilishini tahlil qilish orqali to'liq va izchil ravishda ochiladi, bu esa undagi quyidagi asosiy bloklarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi [326]:

-o'qituvchining o'z ishiga faoliyat sub'ekti sifatida munosabati etikasidir.

-"vertikal" munosabatlar etikasi - "o'qituvchi talaba (o'quvchi)" tizimida, bu munosabatlarning asosiy tamoyillari, me'yorlari va o'qituvchining shaxsiyati va xulq-atvoriga qo'yiladigan talablarni ko'rib chiqadi.

-"gorizontal" munosabatlar etikasi - "o'qituvchi-o'qituvchi" tizimida munosabatlarni umumiy me'yorlar bilan emas, balki o'qituvchi faoliyatining psixologik o'ziga xosligi bilan tartibga solinadigan deb hisoblaydi.

-o'qituvchi va boshqaruv xodimlarining ma'muriy-ishbilarmonlik munosabatlari etikasi bo'lib, unga ko'ra har ikki tomon uchun ma'lum "o'yin qoidalari" taklif etiladi, ular ta'lim tizimini boshqarishni optimallashtirishga qaratilgan.

Shunday ekan, axloqqa turlicha yondashuvlarni aniqlab, axloqshunoslik fanining tuzilishini tushunib olaylik, pedagogik etikaning bu tuzilmadagi o'rni

aniqlaymiz. ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda pedagogik etikaning axloqshunoslik fanlari tarkibida tutgan o'rni to'g'risida juda ko'p turli xil qarashlar mavjud. Ayrim olimlarning fikricha, pedagogik etika kasbiy etikaning elementlaridan biri bo'lib, u o'z navbatida amaliy etikaning bir qismidir. Boshqa olimlar pedagogik etika bevosita amaliy etika tarkibiga kiradi, degan fikrga amal qiladilar.

Demak, pedagogik etika muammolari bilan shug'ullanuvchi barcha olimlar pedagogik etikani amaliy etikaga tegishli deb hisoblaydilar. Kasbiy etikaning tarkibida pedagogik etikani belgilash kontseptsiyasi tarafdorlari qatoriga X. Vasyanovich, T. Mishatkina kiradi. Bu tushunchalarning farqi aslida kasbiy etikaning axloqiy bilimlar tarkibidagi o'rni bilan belgilanadi.

Amaliy axloqning tarkibiy qismi sifatida kasbiy etika mavjudligiga yondashish tarafdorlari, asosan, inson faoliyatining ma'lum bir sohasida axloqni spetsifikatsiya qilish to'g'risida o'z qarashlarini ta'kidlaydilar, chunki har bir kasb uchun umumiy axloqiy kategoriyalardan tashqari, uning xususiyatlari ham mavjud.

Boshqa kontseptsiya tarafdorlari kasbiy etika amaliy axloqning ajralmas qismi emasligini ta'kidlaydilar va o'z e'tiqodlari foydasiga, asosan, amaliy va kasbiy etika predmetining o'ziga xos xususiyatlariga taalluqli bir qator dalillar keltiradilar.

Tadqiqotning to'g'riligi uchun V. Bezduxov [37] tomonidan ishlab chiqilgan "axloqiy va pedagogik bilimlarning o'zaro ta'siri nazariyasi"ni tushunishga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bu nazariyaning mazmuni etika nazariyasi va pedagogik fan sifatida axloqning o'zaro ta'siri bevosita emas, balki axloqning tarkibiy qismlari o'rtasida mavjud bo'lgan oraliq aloqalar orqali amalga oshirilishi bilan belgilanadi.

Amaliy darajada axloq pedagogika bilan o'zaro ta'sir qiladi. Bu nazariy tushunchani asoslashda o'qituvchining axloq, axloqiy qadriyatlar tizimi, xulq-atvorni baholash nazariyalari, xatti-harakatlari haqidagi bilimlaridan nazariy axloq manbalaridan "tayyor" bilim sifatida foydalanishida namoyon bo'ladi.

Pedagogika axloqni nazariy jihatdan tadqiq qilmaydi, lekin insonparvarlik, ta'lim-tarbiyani insonparvarlashtirishning mohiyati va mohiyati haqidagi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchilarga axloq va axloqiy xulq-atvor haqidagi bilimlar kerak. Etika, olimning fikricha, axloqiy ongning tuzilishini o'rganadi, uning rivojlanish darajalari va shakllanish bosqichlarini belgilaydi va faqat o'z vositalari yordamida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni kuzata olmaydi. Etika axloqiy ongning "ichiga" kirib borishini ta'minlaydigan turli texnologik tizimlar, ta'lim va tarbiyaning qaysi vositalari, shakllari va usullari, bo'lajak o'qituvchining qadriyatlarini, uning axloqiy ongining insonparvarlik yo'nalishini shakllantirishga yordam berishini aniqlaydi.

Axloqiy xulq-atvor masalasini ishlab chiqish, axloqiy xatti-harakatning mohiyatini, uning tuzilishi va axloqiy tanlash muammolarini ochib berish, axloq pedagogikaga xulq-atvorning axloqiy fazilatlarini, axloqiy qadriyatlar tizimi haqidagi bilimlarni taqdim etadi. O'qituvchi axloqiy xulq-atvorning tomonlarini tushunib, o'qituvchilarga qadriyatlar tizimi haqida ma'lumot beradi, ularning ijtimoiy ahamiyatini asoslaydi va bu ma'lumotlardan foydalanishni tashkil qiladi.

Etika pedagogikani axloqiy me'yorlarni bilish bilan ta'minlaydi, o'qituvchi o'z amaliy faoliyatida ularni o'qituvchilar tomonidan ichki (tashqi (real) dan ichki (ideal) harakatlarga o'tish jarayoni) ta'minlaydi. Axloq axloqiy aks ettirishning mohiyatini ochib beradi - o'qituvchi o'qituvchilarni faoliyatga, muloqotga, axloqiy amaliyotga jalb qiladi, o'qituvchilarning empatiyasini "tashkil etadi", ularga o'zlarini qadriyatlar bilan tanishtirish imkoniyatini beradi. Amaliy faoliyatdan tashqari, pedagogika me'yoriy va tavsifiy axloq bilan faol o'zaro ta'sir qiladi. Normativ va tavsifiy axloq jamiyatning ijtimoiy va axloqiy amaliyotidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda, o'qituvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarning mohiyatini belgilaydi, shu bilan o'qituvchiga o'qituvchi shaxsini tarbiyalash va tarbiyalashning maqsad va vazifalarini yuklaydi.

Pedagogik etika reflektiv axloqning tarkibiy qismidir. Etika (axloq) faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik jarayon sharoitida; o'qituvchi axloqiy faoliyatining turli tomonlari haqidagi fan. Pedagogik etikaning predmeti -

o'qituvchining ongi, xulq-atvori, munosabatlari va faoliyatida axloqning namoyon bo'lish qonuniyati.

V.Pisarenko va i.Pisarenkolarning fikricha, pedagogik etika o'qituvchining axloqiy faoliyatining mohiyatini va kasbiy muhitdagi axloqiy munosabatlarni o'rganadi, muloqotning o'ziga xos qoidalari, xulq-atvorining majmui bo'lgan pedagogik odob asoslarini hattoki pedagogik muhit ta'lim va tarbiya bilan professional tarzda shug'ullanadigan kishilarning kiyimlarini ham ishlab chiqadi. Pedagogik etika o'qituvchi faoliyati uchun eng muhim axloqiy muammolar to'plamidan ajratib ko'rsatadi, kasbiy va axloqiy g'oyalarning manbalari, ularning tarkibi va umumiy axloqiy jarayonga asoslangan rivojlanishi to'g'risidagi savollarga javob beradi.

G.Qo'jaspurova va A.Qo'jaspurovlar ta'kidlaganidek, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida o'zi ta'lim berayotgan kishining shaxsiyati haqida o'ylashi, uni yuksaltirishi, kamsitmasligi, e'tiqodini yuklamasligi, unga chanqoqlik uyg'otishi shart. O'qituvchilik - o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malakalar berish va ularni o'quv jarayonida tarbiyalashga qaratilgan maxsus kasbiy faoliyat; o'qituvchining ta'lim maqsadini ro'yobga chiqarish va ma'lumot, xabardorlik va bilimlarni amaliy qo'llashni ta'minlash bo'yicha tartibli faoliyatidir.

Shunday qilib, pedagogik etikani axloqshunoslik fanining ichida nisbatan mustaqil tizim sifatida qarash o'rinli bo'lib, u axloqning boshqa sohalari bilan ham nazariy, ham amaliy darajada faol o'zaro ta'sir qiladi.

iste'molga qaratilgan zamonaviy, murakkab tashkil etilgan, globallashtirilgan, shaxsiyatsizlashtirilgan jamiyat, ijtimoiy-axloqiy birliklar sifatida ularning xatti-harakatlarini hukmronlik qiladigan shaxslarning kasbiy muhim va axloqiy fazilatlari majmui ularning shaxsiy axloqiy fazilatlariga juda kam bog'liqligi bilan tavsiflanadi. O'zining ijtimoiy xulq-atvorida shaxs, qoida tariqasida, o'zi bevosita kiritilgan ijtimoiy tizimning mantig'iga ko'ra, unga tashqaridan yuklangan muayyan rol va funktsiyalarning tashuvchisi sifatida ishlaydi. Axloqiy tarbiya deb atash mumkin bo'lgan va axloqiy faoliyatga intilish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan shaxsning shaxsiy javobgarlik zonalarini tobora kamayib bormoqda. Jamoat

urf-odatlari allaqachon etnik guruh va uning shaxslariga emas, balki tizimlilikka bog'liq.

Shaxsning shaxs sifatidagi umumiy ahamiyati uning shaxsiy axloqiy fazilatlarini bilan emas, balki u ishtirok etayotgan umumiy buyuk ishning axloqiy ahamiyati bilan belgilanadi. Axloq asosan amaliy (institutSIONAL) bo'lib, amaliy sohalarga aylanadi, bu yerda axloqiy kompetentsiya asosan inson faoliyatining maxsus sohalarida (pedagogika, biznes, tibbiyot va boshqalar) kasbiy kompetentsiya bilan belgilanadi.

1.2. Bugungi zamonaviy pedagogning etika va axloq masalalarini tahlil qilish

Umuminsoniy qadriyatlar tizimida ideal ustoz-murabbiy mehnati hurmat va izzat bilan o'ralgan shaxs sifatida o'rin olgan. Qadimgi yunon adabiyotida ham ustoz shaxsi tavsifini uchratish mumkin. Qadimgi yunon faylasuflari Demokrit, Sokrat, Aflotun va Aristotel xulq-atvor va baxtni izlash o'rtasida uyg'unlikni topishga harakat qilishdi [307, s. 17]. Qadimgi yunon olimlari va faylasuflarining ommaviy nutqlari va yozuvlarida axloqiy tarbiya haqidagi qiziqarli fikrlari mavjud.

Keling, ushbu mutafakkirlarning hukmlariga murojaat qilaylik.

Masalan, **Demokrit** (miloddan avvalgi 460-370) tarbiyada bolaning tabiatini hisobga olish; bolalarning qiziqishini hisobga olish; majburlash vositalaridan ishtirish vositalariga ustunlik berish; ijobiy misol orqali tarbiyalash zarur deb hisoblaydi. Ta'lim usullari orasida, birinchi navbatda, jazo va majburlash emas, balki o'zaro ta'sir va ishtirish usullari ifodalanadi.

Suqrot (taxminan miloddan avvalgi 470-399 yillar) falsafiy fanning asoschisidir. U diniy etikadan farqli ravishda, axloqni shaxsning bilim va amaliy imkoniyatlari doirasida to'liq vakolatiga kiradigan sub'yekt sifatida qaraydi. Uning axloqiy ta'limotining mohiyati insonning ongli tanlovini talqin qilishda (va taqdirga yoki uning nazorati ostida bo'lmagan boshqa kuchlarga bog'liqlik emas), hal qiluvchi omil - uning haqiqiy hayoti uning munosib hayot haqidagi o'z g'oyalari qanchalik mos kelishidir. Ongli tanlov - bu bilim orqali tanlash.

Axloqiy intilishlar va baxt o'rtasidagi kelishmovchiliklar, baxtning yomonroq bo'lishi, shuningdek, baxt yo'lidagi odamlar o'rtasidagi janjallar baxtni noto'g'ri tushunishdan kelib chiqadi. Baxtga erishishning yagona yo'li bor - isbotlangan bilim yo'li, deydi antik faylasuf Suqrot.

Fazilat bilimga tengdir. Demak, fazilatli kishilarnigina chinakam bilimdon deb hisoblash mumkin. Fazilat bilimga, bilim ezgulikka bog'liq, hech bo'lmaganda, haqiqiy bilimning shubhasiz mezoni fazilatdir. insonning xulq-atvori axloqiy bo'lmasa, to'g'ri bo'lmaydi. Va aksincha: ezgulik baxt bilan to'qnash kelgan ekan, odam nimanidir o'rgandim, aqlli hayot kechiraman deb da'vo qila olmaydi.

Suqrat etikasini uchta asosiy tezisga qisqartirish mumkin:

- a) yaxshilik qoniqish, baxt bilan bir xil. ("Yaxshilik rohatdan boshqa narsa emas, yomonlik esa azobdan boshqa narsa emas");
- b) yaxlitlik bilimga teng;
- v) inson faqat hech narsani bilmasligini biladi.

Suqrot o'z-o'zini bilish metodini qo'llagan holda, inson borlig'ining mohiyati axloqda yotadi, degan xulosaga keldi. Axloqiy ratsionalizm Suqrotning qarashlarini ajratib turadi: ta'lim va talabalarga qo'yiladigan talablar bir xil - bu o'z-o'zini bilishning vazifasidir ("o'zingni bil").

Platon (miloddan avvalgi 427-347) Suqrotning shogirdi bo'lib, u o'z ustozining mutlaq yaxshilik mavjudligi haqidagi g'oyasini ishlab chiqdi. Aflotunning fikricha, ideal model sifatida haqiqiy yaxshilik «g'oyalar olamida» mavjud bo'lsa-da, yer yuzida - uning rangpar o'xshashligi, nusxasi, soyasi. Shaxsning vazifasi yaxshilik g'oyasini qalbning dono qismi yordamida o'rganishdir, u bir vaqtlar o'zi g'oya bo'lganida "g'oyalar olamida" o'ylab ko'rgan yaxshilik namunasini eslaydi. Hissiy lazzatlar ruhning oqilona qismini qoplaydi, shuning uchun ularni suiiste'mol qilishning hojati yo'q. Aflotun fikricha, individual etika ijtimoiy axloq bilan to'ldiriladi ideal davlat nazariyasi, uning tuzilishining o'zi fuqarolarning xayrixohligini mustahkamlaydi [101].

Platon ta'lim dasturlarini kengaytirish, davlat ta'lim tizimini yaratish, jamiyatning kattalar a'zolariga ta'lim berish va insonning butun hayoti davomida

o'zini o'zi takomillashtirish haqida juda ko'p qiziqarli fikrlarga ega edi. Amalda u o'qituvchi va o'quvchining sub'yekt-sub'yekt o'zaro ta'sirini kuzatib bordi. Aflotun yaratgan akademiyada shunday tamoyilga amal qilingan: hech qanday fanni ozod odam quldek o'rganmasligi kerak; "Ruhda zolimlik bo'sa ilm kuchli qolmaydi", shuning uchun "o'yin yordamida o'rgatish kerak, shunda kim nimaga qodirligini yaxshiroq ko'rasan" [376, b. 38].

Aristotel (miloddan avvalgi 384-322) amaliy falsafada axloqning "otasi" hisoblanib, uning asosiy maqsadi davlatning fazilatli fuqarosini shakllantirishdan iborat. U Platonning qarashlarini tizimlashtirdi, ularning o'rnatilgan tushunchalarini tarjima qildi, uning asoslarni va ilmiy bog'liqliklarni ochib berdi.

Aristotelning etika haqidagi ta'limoti fazilatni ortiqcha va kamchilik o'rtasidagi o'rtacha qiymat sifatida belgilashdan iborat bo'lib, o'n bir axloqiy fazilatlarini ajratib ko'rsatdi: mardlik, mo'tadillik, saxovatlilik, ulug'vorlik, shuhratparastlik, tenglik, rostgo'ylik, mehribonlik, do'stlik, adolat. Aristotel adolatni eng mukammal fazilat deb hisoblagan: "U shom va tong shafaqining nuridan ham ko'proq hayratga tushadi". Birinchidan, u qonuniylik bilan bir xil va barcha axloqiy fazilatlar bilan bog'liq, chunki qonun mardlik, mo'tadillik, tenglik va boshqalar haqida qayg'uradi. ikkinchidan, bu odamning boshqa odamlarga bo'lgan munosabati bilan bog'liq. "Adolat to'liq benuqsonlikdir, (u qabul qilinadi), axir, e'tiborsiz emas, balki boshqa (shaxs) bilan bog'liqdir." Binobarin, adolat alohida fazilat yoki umuman fazilatning bir parchasi emas; bu "fazilatning bir qismi emas, balki fazilatning o'zidir".

Aristotel o'zi o'rgangan fazilatlarining kelib chiqishi haqida ham shunday fikr beradi:

- a) bilim olish - donolik, aql-zakovat, ehtiyotkorlik;
- b) malaka-odatlar: inson harakat qiladi, tajriba orttiradi va shu asosda uning xarakter xususiyatlari shakllanadi.

Shunday qilib, Aristotel fazilat va illatlarning ajralmasligini e'tirof etgan holda, inson shaxsiyatini tartibga soluvchi vosita sifatida birinchi o'ringa qo'ydi, unga eng oliy yaxshilik - bu uning o'ziga xos holati ekanligini ichki anglash orqali

erishish kerak bo'lgan xuddi shunday "oltin o'rtacha" ni topish uchun mo'ljallangan.

Shu bilan birga, inson o'zini shaxs sifatida doimiy ravishda takomillashtirib borishi, bu esa insonning asosiy maqsadi bo'lishi va shundagina u tafakkur hayotini idrok eta olishini belgilash muhimdir.

O'qituvchining kasbiy etikasi masalasini birinchi bo'lib qadimgi Rim o'qituvchilarining eng mashhuri - Kvintilian ko'targan. U ta'limda majburlashni qo'llashni tavsiya etmaydi. O'qituvchi bolaning ijobiy his-tuyg'ularini uyg'otishi, uni iltimos va maqtovlar bilan rag'batlantirishi, uning muvaffaqiyatlaridan quvonishi kerak.

Kvintilian o'ziga xos pedagogik axloq kodeksini ishlab chiqdi. Unga rioya qilish, mutafakkirning fikricha, shogirdlari tomonidan ustozning hurmati va izzatiga olib kelishi kerak. Ushbu kodeksning yetakchi fikrlari quyidagilardan iborat:

1. O'qituvchi o'z o'quvchilariga nisbatan ota-ona tuyg'ularini uyg'otishi va doimo o'zini farzandlari bilan unga ishonadigan odamlarning o'rniga qo'yishi kerak.

2. O'zida nuqsonlar bo'lmasin va ularni boshqalarga o'tkazmasin.

3. O'qituvchining qattiqqo'lligi zulm qilmasligi, mehribonlik esa bo'shshishi, g'azab va nafratga sabab bo'lmasligi kerak.

4. O'qituvchi odob-axloq va ezgulik haqida uzoq suhbatlar o'tkazishi kerak, chunki so'rovlar va maqtovlar qanchalik tez-tez bo'lsa, jazo choralari shunchalik kam bo'ladi.

5. O'qituvchi asabiylashmasligi va shu bilan birga, tuzatishga muhtoj bo'lganlarni kamsitmasligi kerak.

6. O'qituvchi o'qitishda qulay, ishda sabrli, talabchanroq bo'lsin.

7. So'rganlarga ixtiyoriy javob bersin, sukut saqlaganlardan so'rasin.

8. Maqtov uchun, o'qituvchi juda ziqna bo'lmasin, balki juda saxiy bo'lmasin, chunki birinchisi mehnatga bo'lgan ishtiyoqni olib tashlaydi, ikkinchisi esa xavfsizlikni tug'diradi.

9. Kamchiliklarni bartaraf etishda o'qituvchi juda qattiqqo'l, ayniqsa, g'amgin bo'lmasligi kerak. Zero, ko'pchilikning domlani yomon ko'rishi sabab, ba'zi domlarning tanbehlari nafratga aylanib qoladi.

O'rta asrlar davrida ta'lim cherkov-dogmatik xususiyatga ega edi. Bu davrdagi Yevropa falsafiy-pedagogik tafakkuri tarbiyaning asosiy maqsadini "gunohkor" ruhni qutqarish, cherkov hokimiyatiga ko'r-ko'rona so'zsiz bo'ysunishda ko'rdi. Ta'lim va tarbiya jarayoni qat'iy tartib-intizom, qo'rquv, jismoniy jazo va itoatkorlikka asoslangan edi. Antik davrning axloqiy g'oyalari unutilib ketdi.

Pedagogik etika muammolarini ishlab chiqishga Y.Komenskiy (1592-1670) alohida muhim hissa qo'shgan. U, birinchi navbatda, har bir o'qituvchi bolaga insoniylik darajasida munosabat ko'rsatmasligidan xavotirda edi. O'qituvchilik paytida ezgulik, adolat, qadr-qimmat haqida minbardan chiroyli va badiiy so'zlay oladiganlarning ko'pchiligi o'quvchilarga jannat farishtalaridek ko'rinsa-da, auditoriyadan tashqarida, kundalik hayotda sabrsiz, qo'pol, odobsizlik, ezgulik, qadr-qimmat to'g'risida so'z yurita oladiganlarning ko'pchiligi talabalarga jannat farishtalaridek tuyuladi.

Shunday ekan, bunday o'qituvchilar pedagogik odob-axloqning haqiqiy tashuvchisi emas, ular faqat tashqi ko'rinishga amal qiladilar, hamma joyda "qonunni, qog'ozda yozilgan qonun-qoidalarni, ishlarni qanday qilish kerakligini izlaydilar", vijdon esa biz uchun nima qilishimiz kerakligini aytishi kerak. O'qituvchining faoliyati o'z vijdoniga mos kelmaydi va dunyoda tartib yo'qligiga olib keladi va nafrat, g'azab, o'g'irlik hukm suradi. Haqiqiy o'qituvchi faqat o'z vijdoniga bo'ysunadi: u ruxsat bermagan narsani, har qanday sharoitdan qat'iy nazar, qilmaydi.

Pedagogik etika, Ya.Komenskiyning fikricha, bir o'qituvchining xatosi, muvaffaqiyatsizligi boshqalarni xursand qilish, masxara qilishga sabab bo'ladigan o'qituvchilar jamoasidagi o'ta salbiy hodisani bartaraf etishga qodir. Aksincha, hamma hamkasblarining omadsizliklariga hamdard bo'lib, hamma muvaffaqiyatidan quvonsa, haqiqiy pedagogik jamoa shakllanadi. ishga, bolalarga

muhabbat, umumiy maqsad o'qituvchilarni xuddi magnitlangan o'q kabi bir tomonga buradi: baxtda - quvonchga, baxtsizlikda - qayg'uga. Ya.Komenskiyning fikricha, shunday asosdagina o'qituvchilar o'rtasidagi, o'qituvchi va bolalar o'rtasidagi munosabatlarda to'g'ri birlik shakllanadi. Keyin ular hamfikir bo'lishadi.

Atoqli ingliz faylasufi va pedagogi Jon Lokk (1632-1704) ta'limning yetakchi tamoyilini aqliy, jismoniy va axloqiy tarbiyaning asosi bo'lgan foydalilik tamoyili deb hisoblagan. Ta'limni amalga oshirishda asosiy rol ota-onalar va o'qituvchilarga tegishli. Jon Lokkning fikricha, jismoniy jazo va majburlash qullik xarakterini shakllantirishga olib keladi, shuning uchun ulardan foydalanish maqsadga muvofiq emas. Ota-onalarga murojaat qilib, u shunday deb yozgan edi: "Har qanday holatda, sizning roziligingiz va buyrug'ingizsiz bolani kaltaklashiga yo'l qo'ymang, hech bo'lmaganda siz uning ehtiyotkorligi va vazminligiga ishonch hosil qilmaguningizcha. Lekin, shu bilan birga, O'quvchi oldida o'z obro'sini oshirish uchun uning tarbiyachisi qo'pollik qilishga haqli emasligini undan yashirish kerak, bundan tashqari, siz o'zingiz ham tarbiyachiga katta hurmat ko'rsatishingiz va butun oilangizni o'zini tutishga majbur qilishingiz kerak. Chunki otasi va onasi kuzatishlariga ko'ra, o'g'lingizdan hurmat bilan munosabatda bo'lishini kuta olmaysiz". O'qituvchi o'quvchini jazo bilan emas, balki namuna bilan tarbiyalashi kerak.

J.-J.Russo (1712-1772) va J.Pestalotsi (1746-1827) tarbiyaning axloqiy jihatlari, bolalarga insonparvar munosabatda bo'lish muammosiga alohida e'tibor qaratganlar, ular o'qituvchining bolalarga bo'lgan mehr-muhabbati barcha muammolarni hal etishiga ishonch hosil qilganlar. Fransuz ma'rifatparvar pedagogik qarashlari J.J.Russoning "Ta'lim haqida" risolasida o'z ifodasini topgan. Ajoyib fransuz mutafakkiri tabiatga moslik tamoyiliga amal qilgan holda, o'qituvchilarni doimo tushuntirish materiallarini o'qituvchining obro'sini qo'llab-quvvatlashga yordam beradigan ishonchli dalillar bilan bahslashishga chaqirdi. "Agar bolaning savoliga javoban, undan xalos bo'lishni xohlasangiz, - deb ta'kidladi u, - u tushunolmasligini hech bo'lmaganda bitta dalil keltirsangiz, unda siz o'z fikringizni uning g'oyalariga emas, balki sizning fikringizga

asoslayotganingizni ko'rasiz. O'ziniki bo'lsa, u siz aytgan hamma narsani o'z yoshingizga emas, balki sizning yoshingizga mos deb hisoblaydi; u sizga ishonishni to'xtatadi - keyin hamma narsa yo'qoladi".

O'qituvchi bolani uning o'ziga sezilmaydigan tarzda boshqarishi kerak, talaba o'zi xohlagan narsani qilishi mumkin, lekin u o'qituvchi xohlagan narsani qilishni xohlashi kerak. "Erkinlik ko'rinishini saqlaydigan narsadan mukammalroq bo'ysunish yo'q". U o'quvchi bilan yaxshi munosabatda bo'lishni ta'lim-tarbiyada eng muhim narsa deb bilgan va o'qituvchini unga munosabatda bo'lishi mumkin bo'lgan adolatsizlikdan ogohlantirgan, bu esa o'quvchiga katta ruhiy iztiroblar keltiradi.

Shveysariyalik pedagog-gumanist J.Pestalotsi (1746-1827) "Lingard va Gertruda", "Gertruda bolalarini qanday o'rgatadi", "Aql va yurak usuli nima beradi", "Tabiatning rivojlanish yo'llarini o'rganishim", "inson irqi", "Oqqush qo'shig'i" asarlarida ta'kidlanganidek, ko'pchilik pedagoglarda pedagogik taktning pastligida, birinchi navbatda, davlat aybdor. Noqonuniy davlat o'qituvchining munosib axloqiy darajasini ta'minlay olmaydi va shu bilan insoniyatni buzadi, butun dunyoga yovuzlikni tarqatadi. Jamiyat va shaxsning halokati yaqqol ko'rinish turibdi.

Olimning fikricha, ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyati o'qituvchining samimiyatiga, halolligiga, axloqiy ideallarga sadoqatiga bog'liq. "Barcha boshlang'ich axloqiy tarbiya, - ta'kidladi Y.Pestalotsi, - umuman olganda, uchta asosga asoslanadi: pok tuyg'ular yordamida yaxshi axloqiy holatni shakllantirish; axloqni adolatli va ezgu ishlarga o'rgatish, o'z-o'zini yengish va harakat qilish. "Bola kelib chiqishi va atrof-muhitga bog'liq bo'lgan huquqiy va axloqiy sharoitlarni mulohaza qilish va taqqoslash orqali axloqiy e'tiqodlarni shakllantiriradi".

F.Disterveg (1790-1866) jamiyatda maktab katta rol o'ynagan. U o'qituvchini "insoniyatni olg'a intiltiradigan" inson deb bildi. Uning mashhur fikri: "Maktabning qadri uning o'qituvchisining qadriga tengdir".

F.Distervegning o'qituvchiga qo'ygan talablariga quyidagilar kiradi:

– o'qituvchiga “bolalar bilan ishlash va o'qitishga tabiiy mehr kerak”, o'qitish uning hayoti, ozuqasiga aylanishi kerak;

- o'qituvchi o'rganishni jozibador qilishi kerak;

- o'qitish san'ati - xabar berish qobiliyatida emas, balki hayajonlantirish, uyg'otish, jonlantirish qobiliyatida;

- ustoz inson zotiga odob-axloqni singdirishi kerak.

i.Gerbartning (1776-1841) axloqiy tarbiya tizimiga quyidagi qoidalar kiritilgan edi.

- bolalarni boshqarish, ularga itoatkorlikni o'rgatish, bolalar uchun xatti-harakatlar chegaralarini belgilash;

- tarbiyalanuvchini aniqlash, ya'ni bolani shunday sharoitga qo'yish, u nafaqat o'qituvchining ko'rsatmalari orqali, balki shaxsiy tajribasidan ham "bo'ysunmaslik og'ir kechinmalarga olib kelishini" tushunadi;

- aniq xulq-atvor qoidalarini belgilash;

- o'quvchi qalbida “xotirjamlik va ravshanlik”ni saqlash, ya'ni “o'quvchining haqiqatga shubha qilishiga” zamin yaratmaslik.

"O'qituvchi va tabib - tabib va o'qituvchisiz hayot yo'q, faqat tabiatning xizmatkori - tabib ham, o'qituvchi ham o'ziga xos va haqiqiydir. Kim nimanidir o'rganishni xohlasa, u shu uchun tug'ilgan".

O'qituvchi, yozuvchi, pedagog, jamoat arbobi Aleksandr Vasilovich Duxnovich (1803-1865) yuksak axloqiy shaxsni shakllantirishni tarbiyaning o'zagi deb hisoblagan. Shu bilan birga, yangi avlodni yetishtirishda o'zi “xalq ma'rifati” deb atagan o'qituvchilarga hal qiluvchi rol yukladi. U «Xalq pedagogikasi...» asarida xalq o'qituvchisi burchi xususiyatlariga, uning bolalar bilan munosabatlari normalariga ko'p o'rin ajratadi [145].

U o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini bolalarga muhabbat va axloqiy fazilatlarining mavjudligi sifatida ajratib ko'rsatadi. "O'qituvchilik san'at ekan, murabbiy o'ziga xos fazilatlarga ega bo'lishi kerak va ular orasida:

1. O'qituvchilik qilishni xohlaydigan kishi ushbu xizmatga haqiqiy kasbga ega bo'lishi kerak.

2. Boshqalarga o'rgatmoqchi bo'lgan mavzu bo'yicha mustahkam va to'g'ri bilim va ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

3. Xulq-atvori pokiza, ezguliklarda gullab-yashnashi kerak.

4. Murakkab xarakterga ega, tabiatan yumshoq, hurmatli shaxs bo'lishi kerak.

5. U o'z shogirdlarini yaxshi ko'rishi va ularni mehrini qozonishi kerak.

6. Tabiatan u oson, tushunarli o'qitish uslubiga ega bo'lishi kerak.

7. Trening va murabbiylik uchun zarur vositalarga ega bo'lishi kerak.

8. Tartibga rioya qilish kerak.

Kimda bu tabiiy iqtidor xislatlari bo'lmasa, pedagogik sohada hech qanday foyda keltirmaydi.

K.Ushinskiy (1824-1871) o'qituvchi faoliyatining asosiy maqsadini axloqli shaxs, jamiyatning foydali a'zosi, fuqaroni tarbiyalash deb hisoblagan bo'lsa, axloqiy tarbiyada asosiy narsa "o'quvchilarda jiddiylik xarakterini uyg'otishdir". Shu munosabat bilan K.Ushinskiy shunday deb yozgan edi: "Davlat va milliy hayotning unsurlaridan biriga aylangan ta'lim tizimi har bir xalqda o'ziga xos alohida yo'l tutdi, endilikda har bir xalqning o'ziga xos ta'lim tizimi mavjud". Uning fikricha, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida o'quvchilarning mentalitetini hisobga olishi va chuqur e'tiqodga ega bo'lgan holda, yosh avlodni tarbiyalash imkoniyatlariga ishonishi va birinchi navbatda bolalarni sevishi kerak. Buyuk pedagog har bir aniq holatda o'qituvchining xulq-atvoriga oid cheklovchi ko'rsatmalar va normalarga qarshi gapirdi. U ushbu me'yorlarni belgilovchi qonunlarni o'rganishga chaqirdi: "Biz o'qituvchilarga aytmaymiz: u yoki bu tarzda harakat qiling, lekin biz ularga aytamiz: o'zingiz nazorat qilmoqchi bo'lgan ruhiy hodisalarning qonuniyatlarini o'rganing va shu qonunlarga muvofiq harakat qiling va ularni qo'llamoqchi bo'lgan holatlar... Asosiysi, qoidalarni umuman bilish emas, balki bu qoidalar kelib chiqadigan negizlarni o'rganishdir" (487, b. 46-48]. K.Ushinskiyning ushbu qoidalari pedagogik axloq va etika masalalari bilan shug'ullanuvchilar uchun asosiy bo'lishi kerak.

Pedagogik etika masalasi ko'zga ko'ringan o'qituvchi va yozuvchi Anton Semenovich Makarenko (1888-1939) asarlarida o'zining keyingi yoritilishini topdi. A.Makarenko o'qituvchi muammosini qimmatli va o'ziga xos tarzda ishlab chiqdi: u nafaqat kasbiy bilim va pedagogik mahoratga ega bo'lishi, balki bolalarni sevishi, shu bilan birga talabchan, qat'iyatli va hokimiyatga ega bo'lishi kerak. O'qituvchining zaruriy sifati, uning fikricha, navigatsiya qobiliyati va kuchi, chunki o'qituvchi zukkolik va tashabbuskorlik ko'rsatishi, tez qaror qabul qilishi va shu bilan birga bolalarning his-tuyg'ulari va kayfiyatlarini hisobga olishi kerak.

U o'qituvchilarning bolalar faqat ta'lim ob'yekti ekanligiga ishonishlari eng keng tarqalgan pedagogik xato deb hisoblardi. "Bolalar tirik hayotdir va hayot go'zaldir, shuning uchun biz ularga o'rtoqlar va fuqarolar sifatida munosabatda bo'lishimiz, ularning huquq va burchlarini, quvonch huquqi va mas'uliyat burchini ko'rishimiz va hurmat qilishimiz kerak".

Atoqli pedagog Vasiliy Oleksandroviç Suxomlinskiyning (1918-1970) pedagogik qarashlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda: "Men o'qituvchining o'z o'quvchilariga bo'lgan haqiqiy sevgisi ularga eng qimmatli narsani berishga bo'lgan buyuk, qaytarib bo'lmaydigan istak ekanligiga qat'iy aminman. Pedagogning o'z shogirdlariga bo'lgan mehr-muhabbati u pedagogik faoliyat sohasiga kelgan tayyor tuyg'u emas, bu tinimsiz, mashaqqatli va hayajonli ijodiy ish bo'lib, unda o'quvchilarning g'oyaviy-axloqiy birligi mavjud. Faqat shunday mehr mavjud bo'lgan joyda o'qituvchi jamoa va alohida o'quvchilar uchun katta jozibador kuchdir".

ilmiy ishlarni o'rganish va tahlil qilish shuni tasdiqlaydiki, keyingi paytlarda mutaxassisning kasbiy etikasi, pedagog, va o'qituvchining kasbiy-pedagogik etikasi rivojlanishining turli jihatlarini ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylangan.

Bo'lajak o'qituvchi N.Sopnevning tarbiyaviy axloqiy faoliyatining shakllanishi o'quvchilarning tarbiyaviy axloqiy faoliyatining mohiyati, tuzilishi sifatida belgilaydi. Olim tadqiqotida "ta'lim faoliyati", "axloqiy o'zaro munosabat", "axloqiy tarbiyaviy faoliyatga tayyorlik" ta'riflari yanada aniqlashtirildi.

ijtimoiy pedagogning kasbiy-axloqiy madaniyati va uning shakllanishi O.Ponomarenkoning tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan - bular kasb sifatida ijtimoiy-pedagogik ishning asosiy tarkibiy qismlari (maqsad, mazmun, tashkiliy shakllar, tamoyillar, kasbiy fazilatlar), shuningdek, ushbu kasblarning mohiyatini belgilovchi asosiy ijtimoiy-madaniy tamoyillar: kompetensiya tamoyillari, jamiyat va mijoz oldidagi axloqiy javobgarlik tamoyili, kasbiy etika tamoyili; bolalar va yoshlar muhitida ijtimoiy ish bilan bog'liq axloqiy va kasbiy madaniyatni shakllantirishning yetakchi tendensiyalari aniqlanadi; ijtimoiy pedagogning kasbiy va axloqiy madaniyatini samarali shakllantirish uchun psixologik-pedagogik shart-sharoitlar asoslanadi: (talabalarni kasbiy bilimlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy-pedagogik faoliyatning gumanistik qadriyatlari bilan tanishtirish; keng ko'lamli amaliy faoliyatning mavjudligi).

V.Suxomlinskiyning pedagogik merosidagi epistolyar janrning tarbiyaviy imkoniyatlarini ilk bor V.Dyomina tadqiq qilgan. V.Suxomlinskiyning epistolyar janrining chuqur tahlili shuni ko'rsatadiki, ikkinchisi ijodkor shaxsining uzviy sifati, yuksak ma'naviyatini aks ettirib, o'quvchining o'ziga xos qimmatli va ahamiyatli sohasini yaratishga, asosiy qadriyat va kasbiy yo'nalishlarni o'zlashtirish yo'liga ta'sir qiladi. V.Suxomlinskiyning epistolyar janri bolalarni tarbiyalashda turli tamoyillarni (insonparvarlik, demokratiya, tabiatga moslik, nazariya va amaliyotning aloqasi, madaniy muvofiqlik, bolaning shaxsiyatiga so'zsiz ijobiy munosabat, tayanch) qo'llash namunasidir. V.Suxomlinskiy epistolyar merosining tarbiyaviy salohiyati quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: insonga qaratilganlik, empatiya, dialogizm, gumanistik dialektika, dunyoni tushunishning falsafiy darajasi, aksiologik, ma'naviyat.

Amerika maktabidagi etika va axloqiy tarbiyani V.Jukovskiy o'rgangan. ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot Amerika maktabida axloqiy-axloqiy tarbiyaga ijtimoiy munosabatning ikkita tendentsiyasini keltirib chiqarishi isbotlangan, ulardan biri uning zaiflashishiga, ikkinchisi esa kuchayishiga olib keladi. Bu tendentsiyalarning qarama-qarshiligi, ulardan birining ikkinchisidan ustunligi ma'lum bir davrdagi ta'lim jarayonining barcha xarakterli xususiyatlarini, uning

nazariy va uslubiy bazasini, qadriyat yo'nalishlarini, paradigmalari, tushunchalari va dasturlarini belgilaydi; ko'rsatilgan davrda amerika maktabida axloqiy tarbiya va etikaning tarixiy rivojlanishining asosiy bosqichlari yoritilgan va nazariy jihatdan asoslangan. Ushbu bosqichlarning har birida etika va axloqiy tarbiyaning mazmuni, uning asosiy shakllari, usullari va vositalari ochib beriladi; Amerika maktabida etika va axloqiy ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari aniqlangan bo'lib, ular quyidagilar bilan bog'liq bo'lishi mumkin: birinchidan, oila va boshqa davlat ta'lim muassasalarining tarbiyaviy rolining zaiflashishi va shu bilan birga o'sish tendentsiyasi tashqi muhit va tijoratlashgan ommaviy axborot vositalarining yosh avlod ma'naviyatiga buzg'unchi ta'siri, bu esa ta'lim jarayonida maktab rolining doimiy o'sishiga olib keladi; ikkinchidan, polietnik, polikonfessional, ko'p madaniyatli ta'limni kuchaytirish; uchinchidan, etika va axloqiy tarbiyaning alohida paradigmalari, tushunchalari va dasturlarining organik sintezi, ularning har birining oqilona elementlari hisobiga bir-birini to'ldirishi va o'zaro boyib borishi; to'rtinchidan, maktabda etika va axloqiy tarbiya asoslanadigan asosiy axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni tanlashda "mo'tadil konservatizm", umuminsoniy, demokratik qadriyatlarning o'ziga xos mentalitetni ifodalovchi qadriyatlar bilan organik birikmasi.

Shunday qilib, ilmiy ishlar tahlili asosida ma'lum bo'ldiki, ta'lim-tarbiya sohasidagi tadqiqotlarda pedagogik etika va axloqni shakllantirish va rivojlantirishga, ularning mohiyati, jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini aniqlashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Biroq, jamiyatdagi salbiy hodisalar (ma'naviy vayronagarchilik, etika, axloqiy qadriyatlarning qadrsizlanishi), shuningdek, genetik injeneriya, klonlash, nanotexnologiyaning tabiatga, biosferaga, jamiyatga, insonning o'ziga ta'sir ko'rsatadigan muammolari, bu muammolarga e'tibor bermaslik garovga olib kelishi mumkin. Shu sababli, jamiyat oliy kasbiy ta'limga, birinchi navbatda, maxsus fanlarining bo'lajak o'qituvchilari orasida kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishga bo'lgan talablarni oshirdi.

II BOB. OLIY TA'LIM MASSASALARIDAGI O'QITUVCHILARIDA KASBIY VA PEDAGOGIK ETIKASINI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI.

2.1. Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy etikani rivojlantirishning o'ziga

xos xususiyatlari

Dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari universitetlarida ongning axloqiy sohasini shakllantirish, uni takomillashtirish masalalarini ko'rib chiqish G'arbiy pedagogikaning (ya'ni G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika mamlakatlari) juda ko'p sonli turli xil bo'linishi bilan murakkablashadi. G'arb jamiyatining chuqur ijtimoiy tabaqalanishini, aholining turli guruh va qatlamlarining ijtimoiy-siyosiy manfaatlari, didlari, kayfiyatlari xilma-xilligini aks ettiruvchi oqimlar, yo'nalishlar va maktablar. Zamonaviy pedagogik tushunchalar, maktablar va yo'nalishlarning plyuralizmi, parchalanishi va eklektizmi bu oqimlarni tasniflashni nihoyatda qiyinlashtiradi.

Pedagogik etika kasbiy etikaning tarkibiy qismidir. O'qituvchining xulq-atvor etikasi uning faoliyatida pedagogik jamoa o'rtasida ham, o'quvchilar jamoasi o'rtasida ham chambarchas bog'liqlik va bolalarning ota-onalari bilan o'ziga xos bog'liqlik mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu bog'liqlik nafaqat axloqiy munosabatlarning umumiy nazariyasi bilan ajralmas birlikni nazarda tutadi, balki pedagogik faoliyat bilan belgilanadigan xatti-harakatlarning ma'lum bir o'ziga xosligini ham ifodalaydi.

Amaliy faoliyat har doim ham kasbiy etika doirasiga mos kelmaydi. Bunga nafaqat ta'lim jarayonining murakkabligi va ichki qarama-qarshiliklari, balki ijtimoiy munosabatlar sohasida yuzaga keladigan murakkab ijtimoiy hodisalar ham sabab bo'ladi. O'qituvchining axloqiy-pedagogik tayyorgarligi darajasi o'zi oldida turgan muammolarni samarali hal eta oladigan darajada bo'lishi uchun u umuminsoniy bilimlar bilan qurollangan bo'lishi kerak. Ushbu universallik o'qituvchining ta'lim jarayoniga ta'sir qilishning juda to'g'ri va ilmiy asoslangan usullariga ega bo'lishini nazarda tutadi.

O'qituvchining axloqiy tarbiyasi darajasi shunday bo'lishi kerakki, u o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash jarayonini barcha ishtirokchilar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar jarayoni sifatida tahlil qila oladi. O'qituvchining bilimdonligi, uning axloqiy tarbiyasi, uning qadriyat yo'nalishlari, kommunikativ sohasi kasbiy odob-axloq qoidalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak, buning natijasida u o'quv jarayonidagi har qanday qarama-qarshiliklarni hal qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kasbiy pedagogik faoliyat - bu faoliyatning alohida turi bo'lib, uning barcha ishtirokchilari turli xil axloqiy ong holatiga ega bo'lgan yagona jamoadir.

Har tomonlama rivojlangan shaxsni samarali shakllantirish uchun axloqiy faoliyatning xarakteri uning shaxsiy namunasi namunali bo'lishi kerak. O'z faoliyatida esa o'qituvchi yuksak ijtimoiy axloqning tashuvchisi va uzatuvchisi sifatida namoyon bo'ladi. Uning o'ziga xosligi shundaki, ta'lim jarayonida teskari aloqa mavjud: o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida, o'qituvchi va ota-onalar o'rtasida, o'qituvchi va jamoatchilik o'rtasida. O'qituvchi tahlil qilish, nizolarni bartaraf etish, oqibatlarini tahlil qilish, ularni hal qilish vositalarini topish usullari bilan qurollangan bo'lishi kerak.

Pedagogik axloqning asosiy vazifasi o'qituvchining axloqiy madaniyatini yuksaltirishdan iborat. O'qituvchi pedagogik muhitdagi axloqiy munosabatlarning sub'ekti hisoblanadi. O'qituvchi munosabatlarining ob'ektlari uning hamkasblari, o'quvchilari, ularning ota-onalari va jamoatchilikdir. Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat bevosita muloqot jarayonida vujudga keladi. Bu munosabatlar muloqot ishtirokchilari tomonidan bir-birini hissiy idrok etish bilan birga keladi. Ushbu muloqotda etakchi rolni o'qituvchi o'ynaydi va shuning uchun bu unga nisbatan ma'naviy talablarni oshiradi. O'qituvchining barcha faoliyati o'quvchi shaxsining axloqiy madaniyatini shakllantirish burchini yuksak onglik va mas'uliyat hissi bilan amalga oshirishi kerak. Binobarin, o'qituvchi ta'lim sohasida o'zi hal qiladigan vazifalar talablariga javob beradigan pedagogik madaniyat darajasiga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi va shogird uchun ko'p quvonch manbalar bor, lekin birinchisi - ijodkorlik. U tabiiy iste'dodlarni ochib beradi, irodani, xarakterni chiniqtiradi, axloqiy-estetik idealni shakllantiradi. Optimizm o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlardagi noxushlik, g'azab, shubhalarni yo'q qiladi, jonli, quvonchli muloqot, o'zaro tushunish muhitini yaratadi, baxt tuyg'usini keltirib chiqaradi. Pedagogik optimizm har qanday bir xillik bilan mos kelmaydi. Ta'lim jarayonining letargiyasi, passivligi, inertligi insonning dinamik rivojlanishiga zid keladi. Hazil optimizmning tabiiy manbaidir.

Kasbiy va pedagogik axloqning nazariyalarini boyitish uchun xorijiy tadqiqotlardan o'qituvchi kasbiy etikasini rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar:

- xorijiy davlatlar tajribasidan oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining kasbiy etikasini rivojlantirishning asosiy konseptual g'oyalari va zamonaviy yondashuvlarini amalga oshirish;

- kasbiy-pedagogik tayyorgarlik mazmunini irqiy, milliy, etnik, gender xilma-xilligini hisobga olgan holda o'zgartirish;

- raqobatbardosh mutaxassislarni tanlash va ulardan foydalanishda talaba shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalarni qo'llash;

- kasbga yo'naltirishning zamonaviy tizimini yaratish, kasbiy tanlash va yangi mutaxassislarni jahon jamiyatlariga integratsiya qilish.

Dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari universitetlarida zamonaviy ta'lim jarayoni ishtirokchilari (o'qituvchi - talaba, o'qituvchi - o'qituvchi) o'rtasidagi estetik va axloqiy munosabatlarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Universitet o'qituvchilarining kasbiy etikasini rivojlantirishga zamonaviy yondashuvlar tahlili, bu mamlakatlarning turli xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga, qadriyat yo'nalishlariga qaramay, jahon ta'limini rivojlantirishning global tendentsiyalari va mehnat bozorlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

O'qituvchining ijtimoiy mavqei ortib bormoqda, ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalar joriy etilmoqda, ta'lim sohasida axloqiy-axloqiy munosabatlar sohasidagi tadqiqotlar kengaymoqda.

Universitet o'qituvchisining ishi maktab o'qituvchisining ishidan sezilarli darajada farq qiladi. Oliy ta'limda axloqning o'ziga xos xususiyati - bu xodimning o'quv dasturlari va ta'lim standartlariga munosabatida nomoyon bo'ladi. Tegishli fan sohasida yutuqlarga ega bo'lgan o'qituvchi tegishli fan bo'yicha o'z ma'ruza kursini taklif qilishi va maxsus kursni ishlab chiqishi mumkin. Bunday huquqlar tashabbuslarning oqibatlarini uchun u o'ziga javobgarlikni yuklaydi.

O'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning axloqiy jihatlari ko'rib chiqaylik, unda universitet pedagogikasining barcha xususiyatlari aniq namoyon bo'ladi.

O'qituvchi o'quvchilar bilan o'zaro hurmatga asoslangan muloqot uslubini tanlashi kerak. Avvalo, u o'ziga nisbatan talabchan bo'lishi kerak.

O'qituvchi o'quvchilarda ijobiy fazilatlar va munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradigan ish usullarini tanlaydi: mustaqillik, o'zini o'zi boshqarish, o'z-o'zini tarbiyalash, hamkorlik qilish va boshqalarga yordam berish istagi.

O'quvchilarning xulq-atvori va yutuqlarini baholashda o'qituvchi ularning o'zini o'zi qadrlashi va o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytirishga intilishi, ularga takomillashtirish imkoniyatlarini ko'rsatishi, o'quv motivatsiyasini oshirishi kerak.

O'qituvchi xolis, barcha o'quvchilariga teng darajada do'stona munosabatda bo'lib ularni doim qo'llab-quvvatlaydi. O'z yutuqlarini ballar bo'yicha baholashda o'qituvchi xolislik va adolatga intiladi. O'quv natijalari ko'rinishini sun'iy ravishda saqlab qolish va yozma imtihonlar va testlar vaqtida talabalarning xatolarini tuzatish uchun baholash ballarini past baholab yoki oshirib yuborishga yo'l qo'yib bo'lmaydi.

O'qituvchi o'z nutqi va muloqot madaniyati haqida doimo g'amxo'rlik qiladi. Uning nutqida la'natlar, qo'pol yoki haqoratli iboralar bo'lmasligi lozim.

O'qituvchi o'z lavozimini suiiste'mol qilmasligi kerak. U talabdan o'z ishi, shu jumladan qo'shimcha ish uchun haq talab qila olmaydi. Agar o'qituvchi xususiy amaliyot bilan shug'ullansa, mehnatga haq to'lash shartlari ish boshida kelishib olinishi va shartnomada belgilanishi kerak.

Shunday qilib, pedagogik etika kasbiy faoliyat uchun axloqiy me'yorlarni belgilash orqali universitet o'qituvchisiga o'zining axloqiy rivojlanish darajasini baholashga yordam beradi va uning kasbiy o'sishini rag'batlantiradi.

2.2. Oliy ta'lim xodimlarining etika va axloqiy tamoyillari

Pedagogik etika pedagogik axloq va axloqiy qadriyatlarining asosiy kategoriyalarining mohiyatini ko'rib chiqadi.

Axloqiy qadriyatlarni yaxshilik va yomonlik, adolat va sharaf haqidagi g'oyalarni tizim deb atash mumkin, ular hayot hodisalari, axloqiy fazilatlar va odamlarning xatti-harakatlari va boshqalarning tabiatini baholashning bir turi sifatida ishlaydi.

Barcha asosiy axloqiy tushunchalar pedagogik faoliyatga taalluqlidir, lekin individual tushunchalar pedagogik qarashlar, faoliyat va munosabatlarning shunday xususiyatlarini aks ettiradiki, ular pedagogik etikani axloqning nisbatan mustaqil bo'limi sifatida ajratib turadi.

Ushbu toifalar orasida:

- kasbiy pedagogik burch;
- pedagogik adolat;
- pedagogik sharaf,
- pedagogik obro'-e'tibori;
- pedagogik takt kiradi.

1. Kasbiy pedagogik burch pedagogik axloqning eng muhim kategoriyalaridan biridir. Ushbu kontseptsiya jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsiga, kasbiy burchlarini bajarishga qo'yadigan talablar va axloqiy ko'rsatmalar yig'indisi haqidagi g'oyalarni jamlaydi: ma'lum mehnat funksiyalarini, asosan, intellektual funksiyalarni bajarish, o'quvchilar, ularning ota-onalari, mehnat faoliyati bilan munosabatlarni to'g'ri qurish. hamkasblar, tanlagan kasbiga, talaba-pedagogik jamoasiga, butun jamiyatga bo'lgan munosabatini chuqur anglab yetishi

Kasbiy pedagogik burchning asosi jamiyatning yangi avlodlarni tarbiyalashga bo'lgan ob'ektiv va dolzarb ehtiyojlaridir. O'qituvchining kasbiy

burchi o'z ishiga ijodiy munosabatda bo'lish, o'ziga nisbatan alohida talablar, kasbiy bilimlarni to'ldirish va pedagogik mahoratni oshirish istagi, talabalar hayotidagi nizolarni hal qilish o'quvchilar va ularning ota-onalariga hurmat va talabchan munosabatda bo'lish zarurligini o'z ichiga oladi.

2. Pedagogik adolat. Umuman olganda, adolat odamlarning xizmatlari va ularning ijtimoiy tan olinishi, huquq va majburiyatlari o'rtasidagi muvofiqlikni tavsiflaydi; Pedagogik adolat o'qituvchining ob'ektivligi, uning axloqiy tarbiyasi (mehribonlik, halollik, insonparvarlik) darajasining o'ziga xos o'lchovini ifodalovchi o'ziga xos xususiyatlarga ega, uning o'quvchilarning xatti-harakatlariga, o'qishga bo'lgan munosabatiga, ijtimoiy foydali faoliyatiga va boshqalarga baho berishda namoyon bo'ladi.

Adolat - bu o'qituvchining axloqiy sifati va uning o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish choralarini, ularning jamoaga qilgan haqiqiy xizmatlariga mos keladigan baholash. Pedagogik adolatning o'ziga xosligi shundan iboratki, harakatni baholash va unga munosabat o'qituvchi va o'quvchilar uchun turli xil axloqiy yetuklik darajasida bo'ladi; xolislik o'lchovini belgilash ko'proq o'qituvchiga bog'liqligidan iborat; teng bo'lmagan o'z-o'zini himoya qilish bilan tomonlarning o'zaro munosabati umumiy axloqiy bahoga to'g'ri kelishida; nihoyat, pedagog tomonidan dasturlashtirilgan pedagogik jihatdan zarur bo'lgan narsa o'quvchilar tomonidan amalga oshirilmasligi mumkin.

3. Pedagogikada kasbiy sharaf - bu nafaqat o'qituvchining o'z ahamiyatini anglashini, balki uning axloqiy fazilatlarini va xislatlarini jamoatchilik tomonidan e'tirof etilishini, hurmatini ifodalovchi tushunchadir. O'qituvchilik kasbida shaxsiy sha'ni va shaxsiy qadr-qimmatini anglashning yuqori darajada rivojlanganligi yaqqol namoyon bo'ladi. Agar o'qituvchi o'zining xulq-atvori va shaxslararo munosabatlarida jamiyat tomonidan o'qituvchi idealiga qo'yilgan talablarni buzsa, demak, u kasbiy sha'ni va qadr-qimmatini mensimasligini ko'rsatadi. O'qituvchining sharafi - bu uning kasbiy burchini bajarish jarayonida namoyon bo'ladigan haqiqiy kasbiy xizmatlariga jamoatchilik tomonidan berilgan bahodir.

4. O'qituvchining pedagogik obro'-e'tibori uning o'quvchilar va hamkasblar jamoasidagi axloqiy holatidir, bu obro'li o'qituvchi yordamida o'quvchilarning xulq-atvorini tartibga solib, ularning e'tiqodiga ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos tartib-intizom shaklidir. Uning darajasi bilimning chuqurligi, bilimdonligi, mahorati, mehnatga munsabati va boshqalar bilan belgilanadi.

Pedagogik hokimiyat talabning shaxsiga bo'lgan talab va ishonchning birligi tamoyiliga asoslanadi. O'qituvchining obro'-e'tibori uning shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, axloqiy qadr-qimmatining butun majmuasiga bog'liq. "Haqiqiy hokimiyat sizning fuqarolik faolligingizga asoslanadi", deb ta'kidladi A.S.Makarenko, - sizning fuqarolik hissiyotingiz, bolaning hayotini bilishingiz, unga yordam berishingiz va uning tarbiyasi uchun javobgarligingiz haqida. Mehribonlik va samimiylik - bu obro'li o'qituvchining ajralmas xususiyatlari.

Ba'zi o'qituvchilar o'z ustlarida ishlashni istamay, yolg'on yo'l bilan hokimiyatga ega bo'lishga intilishadi va u yoki bu soxta hokimiyatni qo'lga kiritishadi.

Bostirish vakolati. U o'qituvchining o'z huquqlari bo'yicha ustunligini va muvaffaqiyatsiz javob uchun o'quvchilarni jazo yoki masxara qilishdan qo'rqish qobiliyatini muntazam ravishda namoyish etish orqali g'alaba qozonadi. Qo'pol qichqiriq va bolaning shaxsiyatiga hurmatsizlik bunday o'qituvchiga xosdir. Guruh bilan muloqot rasmiy va byurokratik xarakterga ega bo'ladi.

Pedantriya vakolati. Bunday o'qituvchi hech kimga kerak bo'lmagan kichik konvetsiyalar tizimiga ega. O'qituvchilarning o'quvchilarga nisbatan muntazam ravishda noroziligi sog'lom fikrga to'g'ri kelmaydi. O'quvchilar o'z qobiliyatlariga ishonchlarini yo'qotadilar va intizomni qo'pol ravishda buzishlari mumkin.

Fikrlash vakolati. O'z shogirdlari orasida obro'-e'tibor qozonishga uringan o'qituvchi tarbiya yo'lini, cheksiz ma'ruzalar o'qishni tanlaydi, bu talabalarni tarbiyalashning yagona imkoniyati deb hisoblaydi. O'quvchilar bunday o'qituvchining notiqqligiga e'tibor berishni tezda to'xtatadilar.

Xayoliy mehribonlik vakolati. O'qituvchilik tajribasining yetishmasligi tufayli yosh o'qituvchilar orasida ko'proq paydo bo'ladi. Kechirimlilik o'qituvchining barcha ko'rsatmalariga e'tibor bermaslikka olib keladi, talabalar ko'pincha uning iltimoslariga kulishadi.

5. Pedagogik takt - pedagogik axloqni o'qituvchi faoliyatida amalga oshirish shakli bo'lib, unda fikr va harakat bir-biriga to'g'ri keladi.

Takt axloqiy xatti-harakatlardir. O'qituvchining pedagogik taktining asosiy tarkibiy qismlaridan shaxsga hurmat bilan munosabatda bo'lish, yuqori talabchanlik, suhbatdoshni qiziqish bilan tinglash va unga hamdardlik bildirish qobiliyati, muvozanat va o'zini tuta bilish, munosabatlardagi ishchanlik, qaysarliksiz halollik, odamlarga nisbatan ehtiyotkorlik va sezgirlik va boshqalar.

Pedagogik takt - bu o'qituvchining xulq-atvori va harakatlaridagi mutanosiblik hissi bo'lib, o'z ichiga yuksak insoniylik, o'quvchining qadr-qimmatini hurmat qilish, o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar bilan munosabatlarda adolatlilik, vazminlik va o'zini tuta bilishni o'z ichiga oladi. Pedagogik takt pedagogik axloqni amalga oshirish shakllaridan biridir.

O'qituvchilarida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasi quyidagilarga asoslanadi:

- me'yoriy hujjatlarda qayd etilgan jamiyatning ijtimoiy tartibi, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida jamiyat va shaxsning ob'ektiv ehtiyojlari;

- oliy o'quv yurtlarining o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani shakllantirish bo'yicha xorijiy va mahalliy pedagogik tajriba;

- o'quv jarayoniga e'tiborni pedagogik mulohaza va muammolarni hal qilishning konstruktiv dialog uslubini rivojlantirishga qaratish;

- tizimli, akmeologik, sinergetik, madaniy, kompetentsiya, predmet-faollik yondashuvlari talablariga ijodiy rioya qilishga tayyor bo'lishi kerak bo'lgan bo'lajak o'qituvchiga qo'yiladigan yangi talablar;

- o'qituvchilar uchun zamonaviy o'qitish texnologiyalarini o'z ichiga olgan kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish bo'yicha amaliy tajriba.

ishlab chiqilayotgan kontsepsiyaning maqsadi - o'qituvchilarning shaxsini shakllantirishga qaratilgan o'ziga xos jarayon sifatida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirishni nazariy-uslubiy va ilmiy-uslubiy ta'minlash.

O'qituvchilar orasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasini qo'llash chegaralari:

1) kontsepsiya qamrab olgan kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish ob'ektlari: kasbiy va pedagogik etika sohasidagi samarali bilimlar fondi; kasbiy va pedagogik axloq normalari, qadriyatlari va tamoyillari; axloqiy kompetentsiya;

2) kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish jarayonining sub'ektlari kontsepsiyani amalga oshiruvchi universitet o'qituvchilari, talabalar esa - bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari;

3) tizimli, sinergetik, akmeologik, madaniy, kompetentsiya va sub'ekt-faollik yondashuvlarining asosiy qoidalari nuqtai nazaridan kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirishning metodologiyasi, nazariyasi, usullari va texnologiyalari sohasidagi erishilgan bilim darajasi.

Kontsepsiyaning umumiy qoidalari, agar uni asoslashning nazariy va uslubiy yondashuvlari aniqlanmagan bo'lsa, to'liq bo'lmaydi. Ushbu yondashuvlar ob'ektni tadqiq qilishning strategik yo'nalishlarini belgilovchi va quyidagi muammolarni hal qilishni ta'minlaydigan kontsepsiyaning eng muhim tarkibiy qismidir:

- tizimli, sinergetik, akmeologik, madaniy, kompetentsiya va predmet-faollik yondashuvlarining asosiy qoidalari nuqtai nazaridan bo'lajak maxsus fan o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlarini aniq belgilash;

- pedagogika fanining terminologik makonini tartibga solish, kengaytirish va boyitish;

- o'rganilayotgan ob'ektning yangi xossalari va xususiyatlarini belgilash: uning rivojlanish qonuniyatlari va tamoyillarini aniqlash;

- o'rganilayotgan yo'nalish yoki umuman fanning rivojlanish istiqbollarini belgilash.

Nazariy va uslubiy tadqiqot yondashuvlarini tanlash uchun "metodologiya" atamasining talqinini belgilash zarur. "Metodologiya" tushunchasi eng noaniq va ba'zan munozarali tushunchalardan biridir. Keng falsafiy ma'noda nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari, usullari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy pedagogik va falsafiy adabiyotlarda metodologiyaning quyidagi talqinlari berilgan:

- ilmiy va kognitiv faoliyatning tasdiqlangan tamoyillari, me'yorlari va usullari tizimi haqidagi falsafiy ta'limot, ilmiy bilimlarning shakllari, tuzilishi va funksiyalari to'g'risida;

- bilishning ilmiy metodi haqida o'rgatish; ma'lum bir fanda qo'llaniladigan bilish vositalari va usullari majmui; kognitiv va transformativ faoliyatni tashkil etish vositalari, shart-sharoitlari va tamoyillarini o'rganadigan bilim sohasi;

- ilmiy va kognitiv pedagogik faoliyatning qurilish tamoyillari, shakllari va usullari haqida ta'lim berish;

- turli ilmiy sohalarda qo'llaniladigan kognitiv usullar va uslublar majmui;

- har qanday fanning empirik qonunlari yoki nazariyalari ko'rinishidagi maxsus ilmiy haqiqatlarga erishishga qaratilgan o'ziga xos kognitiv faoliyatni tartibga soluvchi normalar va qoidalar to'g'risidagi ta'limot;

- u yoki bu faoliyat sohasida (fan, siyosat, san'at va boshqalarda) qo'llaniladigan muayyan usullar va tadbirlar tizimi; bu tizim haqidagi ta'limotlar, metodning umumiy nazariyasi, harakatdagi nazariya;

- mantiq, fan falsafasi, u fan tomonidan o'rganilayotgan hodisani bilish va tadqiq qilish usullarini – uning predmetini, shuningdek, mavzuni talqin qilishning p'zi va uning atrofidagi dunyoning boshqa sub'ektlari (hodisalari) bilan aloqalari;

- bilim va voqelikni o'zgartirish usullarini o'rgatish va dunyoqarash tamoyillarini bilish jarayoniga, ma'naviy ijod va amaliyotga tatbiq etish - har qanday fanning asosidir;

- fanning uslublari va nazariyalari, ularni yaratish va amaliyotda qo'llash to'g'risida ta'lim berish, ma'lum bir fan sohasi fani uslubiy darajadagi yuqori

rivojlanish davriga kiradi, bu uning uslubiy asoslarini rivojlantirish bilan tavsiflanadi, odatda qisqaroq deb ataladi. - metodologiya [28, p. 30];

- ikkita asosiy ma'noga ega: u yoki bu faoliyat sohasida (fan, siyosat, san'at va boshqalarda) qo'llaniladigan aniqlangan usul va usullar tizimi; bu tizim haqidagi ta'limot, uslubning umumiy nazariyasi, harakatdagi nazariya [274, b. 308].

Metodikaning ikki turi mavjud bo'lib, ular umumiy funktsiya bilan birlashtirilgan - ilmiy ishda qo'llanma, asos bo'lib xizmat qilish. Bu, aslida, uning maqsadi. Ammo uslubiy bilimlar tavsiflovchi (tavsifiy) yoki buyruq (normativ) shaklda, ya'ni retseptlar, faoliyatga oid to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalar shaklida paydo bo'lishi mumkin. Tasviriy shakl haqida gapirganda, biz ilmiy va kognitiv tavsifni tushunamiz - bu soha, hodisalar haqidagi bilimlar to'plami, shu jumladan nazariy tushuntirish, bunda gap nafaqat tajribada berilgan narsa, balki ichki mazmun (mohiyat) haqida ham bo'lsa, o'rganilayotgan jarayonlar. Tasviriy metodologik bilimlar (ilmiy bilimlarning tuzilishi, ilmiy bilish qonuniyatlari haqida) odatda tadqiqot jarayonida qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ammo bilimlar ko'rsatuvchi, me'yoriy, bevosita faoliyatni tartibga solishga qaratilgan. Normativ uslubiy tahlilda ilmiy faoliyatni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar va qoidalarni ishlab chiqish bilan bog'liq konstruktiv vazifalar ustunlik qiladi. Tavsifiy tahlil ilmiy bilishning allaqachon tugallangan jarayonlarini tavsiflash bilan shug'ullanadi.

Pedagogika metodologiyasining mazmuni va metodika lug'atining to'liqligi va optimal tuzilishi kabi xususiyatlari nafaqat asosiy ikkita uslubiy funktsiyani (me'yoriy va tartibga soluvchi), balki kognitiv, diagnostik funktsiyalarni samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Ularini amalga oshirish o'qituvchi-tadqiqotchiga yordam beradi:

- o'rganilayotgan muammoning nazariy jihatdan rivojlanish darajasini diagnostika qilish va uning holatini amaliyotda, kundalik pedagogik faoliyatda aniqlash;

- tadqiqot ob'ekti va predmetining nazariy modellarini va ular asosida konstruktiv tadqiqot dasturini ishlab chiqish;

- aniqlovchi va shakllantiruvchi tajribalar o'tkazish, gipotezani isbotlash,

olingan natijalarni asoslash;

– tadqiqot natijalari tahlilini amalga oshirish, ularni rasmiylashtirish va shakllantirish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tegishli uslubiy yondashuvlar to'plami, ularning har biri asosiy hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, uni tushunish turli pozitsiyalardan amalga oshirilishi kerak, chunki kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishning pedagogik kontsepsiyasini nazariy-uslubiy yondashuv sifatida shakllantirish uchun ishlab chiqilayotgan tizimli, sinergetik, akmeologik, madaniy va sub'ekt-faol yondashuvlar tanlanadi.

Falsafiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishga xos bo'lgan o'zaro ta'sir aloqalari turlarini aniqlashga imkon berdi.

Keling, bo'lajak fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish kontsepsiyasini asoslash uchun tizimli yondashuvdan foydalanish imkoniyatini aniqlashga o'tamiz:

a) bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirish elementlarini aniqlashda quyidagi rivojlanish fazilatlarini birliklarini aniqlash mumkin:

- aksiologik - pedagogik ishning qadriyatlarini (kasbiy va pedagogik bilimlar, dunyoqarash, kasbiy-pedagogik etika va uning me'yorlari);

- texnologik birliklar - ta'lim jarayonining mazmuni, metodikasi va tashkil etilishi bo'yicha bilim, ko'nikmalar, pedagogik mahorat (gnostik, perseptiv, konstruktiv, proyektiv, kommunikativ, ekspressiv, tashkiliy), pedagogik texnika, pedagogik o'zini o'zi tartibga solish;

- evristik birliklar – ijodiy o'zini o'zi boshqarish, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini ko'ra olish va ular bilan o'zaro munosabatda bo'lish, evristik faoliyatning shakl va usullarini egallash; talabalarni sifat o'zgarishlariga tayyorlash;

– shaxsiy birliklar – kasbiy-pedagogik odobi, til muomalasi qoidalari, suhbat va yozma muloqot etikasi, shaxsiy fikrlash, o'z-o'zini anglash, pedagogik takt;b) bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishning tashqi tizimini tashkil etuvchi omillari, birinchi navbatda, sifatli rivojlanishning yaxlitligiga erishish maqsadi va ta'lim sharoitlarida talabni o'z ichiga oladi;

c) ichki tizimni tashkil etuvchi omillarga quyidagilar kiradi:

– kasbiy-pedagogik axloqning tarkibiy tarkibida ko'rish mumkin bo'lgan tarkibiy (kasbiy-pedagogik etikaning tarkibiy elementlari, uning shakllanish bosqichlari o'rtasidagi) bog'lanishlar;

- funksional bog'lanishlar (kasbiy va pedagogik axloqning funksional komponentlari o'rtasidagi).

Kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish kontseptsiyasi bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiyatini shakllantirishga qaratilgan yetakchi g'oyalar va qoidalar majmui sifatida sinergik yondashuvdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv asoschisini X.Xaken deb atash mumkin. Sinergetik yondashuvning asosiy kontseptsiyasi ochiq tizim tushunchasi bo'lib, ular bir-biri bilan ham, tashqi dunyo elementlari bilan ham bog'liqlik va munosabatlarda bo'lgan elementlarning butun to'plamidir.

Sinergetik yondashuvning umumiy shakldagi pozitsiyasi quyidagicha ko'rsatilishi mumkin:

1. Tabiatdagi tizimlarning aksariyati ochiq tizimlar bo'lib, ular o'rtasida energiya, modda va axborot almashuvi mavjud.

2. Barcha tizimlar doimiy o'zgaruvchan kichik tizimlardan iborat.

3. Tizimning asosiy elementi - inson shaxs sifatida, individuallik sifatida. Ochiq ijtimoiy tizimda inson individualligi ijtimoiy munosabatlarning asosidir.

Ushbu qoidalarni hisobga olgan holda, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishga sinergik yondashuvning asosiy talablari:

1. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani shakllantirish jarayoni ochiq tizim bo'lishi kerak, ya'ni:

- a) doimiy axborot almashinuvi mavjud bo'lgan quyi tizimlardan iborat;
- b) yuqori tartibli tizimning quyi tizimi bo'lish va uning boshqa quyi tizimlari bilan ma'lumot almashish.

2. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik axloqini tarbiyalashda boshqaruvdan o'zini-o'zi boshqarishga, tashqi omillar ta'sirida rivojlanishdan ichki omillar ta'sirida o'z-o'zini rivojlantirishga o'tish ta'minlanishi kerak.

ishlab chiqilayotgan kontseptsiyadagi akmeologik yondashuv insonning qadr-qimmatini, uning ruhiy dunyosi, ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyati haqidagi g'oyalar majmuasiga asoslanadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish kontseptsiyasi kontekstida akmeologiyani asosiy uslubiy ko'rsatmalarini tahlil qilish natijalarini ko'plab olimlarning ishlarida topish mumkin (O. Anisimov, E. Bogdanov, O. Bodalov, A. Derkach, N. Kuzmina, V. Markov).

Bularga quyidagilar kiradi.

1. Akmeologiyani uslubiy shartlari, strategiyalari, taktikasi, aniq uslubiy bosqichlari va vositalari bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun qulay ta'lim muhitini yaratish uchun samarali qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

2. Akmeologiyani kontseptual yondashuvlari bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish samaradorligini oshirish maqsadida psixologik va akmeologik ma'lumotlardan tizimli foydalanish strategiyasi sifatida taqdim etilgan oliy kasbiy ta'lim amaliyotiga real yo'llarga ega.

3. Ham akmeologiya, ham zamonaviy oliy kasbiy ta'limning ustuvor vazifasi bo'lajak o'qituvchilar orasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ob'ektiv va sub'ektiv omillar, shart-sharoitlarni aniqlash va tizimlashtirishdir.

4. Akmeologiya metodikasi insonning ahamiyati, uning axloqiy dunyosi, ijodiy o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyati haqidagi g'oyalar majmuasiga asoslanadi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish vazifasiga mos keladi.

Madaniy yondashuv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirishga yordam beradi va ularning dinamik va o'zgaruvchan vaziyat sharoitida muvaffaqiyatli harakat qila oladigan erkin ijodiy shaxs sifatida o'zini o'zi anglash imkoniyatini beradi.

Madaniy yondashuvning asosi sifatida F.Disterveg tomonidan madaniy muvofiqlik tamoyili, "madaniyatli muloqot"ning zamonaviy ta'limoti, ijodkorlik nazariyasi hisoblanishi mumkin. Madaniyatshunoslik yondashuvining asosiy talabi - bu shaxs va umuman jamiyat madaniyatining darajasi va xususiyatlarini majburiy hisobga olishdir. U ta'lim qadriyatlarini va texnologiyalarini o'zlashtirish, uzatish va yaratishga qaratilgan ta'lim faoliyatining turli turlarida ijodiy o'zini o'zi anglash chorasi va usuli sifatida madaniy qadriyatlarni amalga oshirishni ta'minlaydi.

Madaniy yondashuvning tarkibiy qismlari aksiologik, texnologik, kasbiy, shaxsiy va ijodiy jihatlardir. Aksiologik komponent ishlab chiqilayotgan kontseptsiya uchun ayniqsa muhimdir. Pedagogik aksiologiya qadriyatlarni shaxs va jamiyat faoliyati uchun ideal model va ko'rsatmalar bo'lgan shaxs va ijtimoiy ong tarkibidagi o'ziga xos shakllanishlar sifatida ko'rib chiqadi. Shaxs jamiyat qadriyatlarining tashuvchisi sifatida qaraladi.. Harakatlar va xatti-harakatlarning tabiati shaxsning atrof-dagi olamga, o'ziga bo'lgan munosabatini ko'rsatadi.

Aksiologik komponentning psixologik va pedagogik jihatlari A.Kiryakova, V.Slastyonin, G.Chijakova, va V.Yadov asarlarida batafsil muhokama qilinadi. V.Slastyonin qadriyatlarni "individual ong tarkibidagi o'ziga xos shakllanishlar, ular shaxs va jamiyat faoliyati uchun ideal modellar, yo'riqnomalar" deb ta'riflaydi. "Qadriyatlar" tushunchasi "qadriyatga yo'naltirilganlik" tushunchasi bilan uzviy bog'liqdir. "Qadriyat ongi - bu ob'ektiv voqelikni aks ettirish shakli bo'lib, u sub'ektga o'z hayotiy faoliyati makonini axloqiy va ma'naviy deb belgilashga imkon beradi. insonning ob'ektiv dunyoni va uning mavjudligini tushinishda faol ishtirok etadigan psixik jarayonlarning birligi. "Qadriyatga yo'naltirilganlik - bu jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyatining ma'lum qadriyatlariga qat'iy munosabatlar shaklida shaxsning atrof-dagi dunyoga va o'ziga barqaror munosabatlar tizimi".

Qadriyatga yo'naltirilganlik, V.Yadovning fikricha, shaxsning ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi kognitiv (semantik) komponentni, shaxsning qadriyatlarga munosabati mavjudligi bilan tavsiflangan hissiy komponentni o'z ichiga olgan murakkab, muayyan vaziyat uchun harakat rejalarini o'z ichiga olgan xulq-atvor komponenti, ko'p bosqichli tizimni tashkil qiladi va bu munosabatlarning mazmunini ochib beradi.

A.Kiryakovada biz qadriyat yo'nalishlarining quyidagi ta'rifini topamiz: "Qadriyat yo'nalishlari - bu jamiyatning ob'ektiv qadriyatlariga qadriyat munosabati, bu ularning ongi va tajribasida ushbu xatti-harakatni rag'batlantiradigan va kelajakni dasturlaydigan ehtiyojlar sifatida ifodalanadi".

Shuning uchun qadriyat yo'nalishlari bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyat va xulq-atvordagi ma'lum qadriyatlarga e'tiborini aks ettiradi va har bir aniq vaziyatda u qadriyat ongiga va qadriyat munosabatiga asoslanadi.

Aksiologik komponentning asosiy mazmuniy xususiyatlarini ko'rib chiqib, biz ushbu tadqiqot uchun muhim bo'lgan quyidagi qoidalarni shakllantirishimiz mumkin, masalan:

1. O'quvchi shaxsi bilim, muloqot, ijod subyekti, qadriyatlarning tashuvchisi va yaratuvchisidir.

2. Qadriyatga yo'naltirish jarayoni tashqi va ichki tarkibiy qismlarning birligida ko'rib chiqilishi va qadriyatlarni o'zlashtirishdan tortib, ularni o'zgartirishgacha va keyinchalik talabalarning kelajakdagi xatti-harakatlarini bashorat qilishgacha bo'lgan bosqichlarda amalga oshirilishi kerak.

Bo'lajak o'qituvchining axloqiy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, rivojlantirish va tarbiyalashda malakali yondashuv bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasini shakllantirishda keng qo'llash imkonini beradi

Olimlarining asarlarida biz etika va axloqiy kompetentsiyaning ta'riflarini topamiz. Axloqiy kompetentsiyani shakllantirish, deb hisoblaydi L.Moskalyova, axloqiy harakatlar orqali axloqiy faoliyat tajribasini egallash, ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash texnologiyalarini o'zlashtirishni nazarda tutadi. O'qituvchining axloqiy

kompetensiyasi, L.Xoruzhoi ta'rificha, o'qituvchining kasbiy nazariy bilimlari, qadriyat yo'nalishlari, shaxsiy fazilatlar va amaliy ko'nikmalarini kasbiy axloq sohasida o'zida mujassamlashtirgan murakkab individual-psixologik shakllanish bo'lib, ongli axloqiy yo'nalishni tanlashni ta'minlaydi.

G.Yelnikova o'z tadqiqotida pedagogik xodimning axloqiy kompetensiyasi ma'lum bir ierarxiya kompetensiyalariga ega ekanligini ta'kidlaydi.

1996 yil 27-30 martda Berlinda bo'lib o'tgan simpoziumda V.Xutmaxer Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan beshta asosiy kompetensiyalarning ta'rifini beradi:

1. Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qarorlar qabul qilishda ishtirok etish, nizolarni zo'ravonliksiz tartibga solish, demokratik institutlarning faoliyati va rivojlanishida ishtirok etish qobiliyati bilan bog'liq siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar;

2. Ko'p madaniyatli jamiyat hayoti bilan bog'liq kompetensiyalar (madaniyatlararo kompetensiyalar);

3. Og'zaki va yozma nutqni egallashni, bir nechta tillarni egallashni nazarda tutuvchi kompetensiyalar;

4. Yangi texnologiyalarga ega bo'lishni, ularning qo'llanilishini, kuchini tushunishni, ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilyotgan xabarlar va reklamalarga tanqidiy munosabatda bo'lishni nazarda tutuvchi axborot jamiyatining paydo bo'lishi bilan bog'liq kompetensiyalar;

5. Umr davomida o'rganish qobiliyati va istagini ro'yobga chiqaradigan kompetensiyalar, kasbiy nuqta nazardan, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishda uzluksiz tayyorgarlikning asosi sifatida.

Keyinchalik ularning soni sakkiztaga kengaytirilgan bo'lsa-da, ko'rib turganimizdek, ularning barchasi bevosita yoki bilvosita inson hayotining estetik va axloqiy sohasi bilan bog'liq.

Shaxsning estetik va axloqiy fazilatlarini shakllantirish, tarbiyalash va rivojlantirishning muhim xususiyatlarini tahlil qilib, shuni ta'kidlash mumkinki, kompetensiyaviy yondashuv quyidagilarga imkon beradi:

1. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikaga oid bilimlarni qayta ishlab chiqarishga yo'naltirishdan bu bilimlarni qo'llash va tashkil etishga o'tish;

2. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani shakllantirishni o'quv jarayonini amalga oshirish jarayonida natijaga qo'yiladigan fanlararo va yaxlit talablarga asoslash;

3. Kasbiy va pedagogik axloqni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun ta'lim jarayonining maqsadlarini axloqiy tanlash, axloqiy aks ettirish holatlari bilan yanada yaqinroq bog'lash;

4. Universitetlarning bo'lajak o'qituvchilar faoliyatini axloqiy tanlovlar asosida doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak bo'lgan cheksiz xilma-xil kasbiy va hayotiy vaziyatlarga yo'naltirish.

Kompetentsiya yondashuvi o'quv jarayonida doimiy o'zgarib turadigan dunyo sharoitida yashash va yaratishga, raqobatbardoshlikka, jahon hamjamiyatiga qo'shilishga qodir shaxsning estetik va axloqiy rivojlanishi muhimligini ta'kidlaydi. Bularning barchasi oliy o'quv yurtlarida aniq fanlarni o'rganish doirasida bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik odob-axloqni to'g'ri shakllantirish uchun sharoit yaratish imkonini beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini zudlik bilan izlashni taqozo etadi.

ilmiy tadqiqotda keng tarqalgan yondashuvlardan biri bu yaqinda predmetli yondashuv bilan to'ldirilib kelinayotgan faollik yondashuvidir. Faoliyat yondashuvi - bu nazariya bo'lib, uning asosiy asosi bo'lajak o'qituvchining shaxs bo'lish jarayonida faoliyatning etakchi rolining asosidir. Subyekt-faollik yondashuvi (K.Abulxanova-Slavskaya, M.Telovata bo'lajak o'qituvchilarga qo'yiladigan talablarni, qanday kasbiy-pedagogik axloqiy fazilatlar, sifatlar, bilim va o'qituvchilarga qo'yiladigan talablarni, o'qituvchi hayot va kasbiy yo'lda muvaffaqiyatga erishish uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan ko'nikmalarni aniq va to'liq tasavvur qilish imkonini beradi.

M.Telovata ta'kidlaydiki, sub'ekt-faollik yondashuvi psixologik-pedagogik tadqiqotlarda shaxsning kasbiy rivojlanishi oliy kasb-hunar ta'limi tizimida raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashning nazariy asoslarini aniqlash, bo'lajak

mutaxassislarining kasbiy mahoratini shakllantirish muammosining hozirgi holatini tahlil qilish muammosini eng to'liq yoritishga imkon beradi.

Subyekt-faollik yondashuvining dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi.

Birinchidan, faoliyat o'quv faoliyati sub'ekti sifatida o'quvchi shaxsining faollik darajasini ifodalaydi, uning atrofidagi dunyo bilan uyg'un munosabatlarni amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi. Talabaning o'qituvchi sifatida shakllanishida faoliyatning rolini ortiqcha baholash qiyin, chunki shaxs faoliyatda shakllanadi, unda namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, zamonaviy ta'lim paradigmasining o'zgarishi, ya'ni inson faoliyatining barcha sohalarini insonparvarlashtirish shaxsning, ayniqsa, o'qituvchilarning ta'lim sub'ekti sifatida axloqiy rivojlanishini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Shaxsning samarali axloqiy rivojlanishi faqat atrofidagi voqelikni, ijtimoiy munosabatlardagi o'zining ijobiy tajribasini, avvalgi avlodlar madaniyati va tajribasini o'zlashtirish jarayonida mumkin. Buni faqat faol faoliyat orqali amalga oshirish mumkin.

Uchinchidan, sub'ekt-faollik yondashuvining dolzarbligi psixologiyaning shaxs faoliyati va ongining birligi haqidagi qonuniga asoslanib, umumiy uslubiy xususiyatga ega bo'lgan holda belgilanadi.

Faoliyat tushunchasiga faoliyatni falsafiy va psixologik tushunish asosida quyidagicha aniqlash mumkin:

- atrofidagi dunyoga faol munosabatning sof insoniy shakli, uning mazmuni maqsadga muvofiq o'zgarishlar.

- voqelikni va o'zini ijodiy o'zgartirishga, takomillashtirishga qaratilgan inson faoliyatining o'ziga xosligi.

Fan-faol yondashuvning asosiy qoidalari bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishni amalga oshirish uchun quyidagi uslubiy talablarni aniqlash imkonini beradi.

1. Pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida o'quvchi shaxsining rivojlanishini birinchi navbatda o'quv va pedagogik faoliyatni o'zlashtirish orqali ta'minlash mumkin.

2. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning samarali xususiyati faollik belgilari – faollik, xolislik, maqsadga muvofiqlik, ijodkorlik, tuzilish mavjud bo'lgandagina ta'minlanishi mumkin.

3. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik axloqni shakllantirish tashqi (predmetli) rejadan ichki (nazariy) rejaga o'tish orqali istalgan darajadagi faoliyatni bosqichma-bosqich o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladi.

Subyekt-faollik yondashuvi pedagogik faoliyat asoslarini bosqichma-bosqich o'zlashtirishni o'z ichiga oladi va o'quv jarayonini boshqarish va tashkil etish uchun maqbuldir. Ma'lumki, rivojlanish nafaqat tashqi, balki ichki shartlar bilan ham belgilanadi, shuning uchun har qanday ta'lim tizimida rivojlanishning individual variantlari bo'lishi kerak. Shundagina o'z-o'zini hurmat qilish, o'z-o'zini anglash kabi aks ettiruvchi komponentlarni - o'quvchilarning ta'lim faoliyatidagi subyektivligining psixologik asoslarini rivojlantirish mumkin.

Demak, predmet-faollik yondashuvi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirishning nazariy va uslubiy strategiyasidir. Bu umuman rivojlanish tizimining, xususan, maxsus fanlar o'qituvchisining asosiy qadriyat yo'nalishi, kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish jarayonida ta'lim sub'ektlarining o'zaro ta'sirining hal qiluvchi pozitsiyasidir. Biz ishlab chiqqan kontseptsiya doirasida sub'ekt-faollik yondashuvi tizimimizning asosi bo'lib xizmat qiladi, uning qurilishi sub'ektlarning individual va yosh xususiyatlari haqidagi bilimlarga tayangan holda shaxsga muammoli, murakkab ta'sirlarni o'z ichiga oladi. U insonparvarlik, tabiatga muvofiqlik, o'z taqdirini o'zi belgilash, rivojlanish, individual va ijodiy o'zini o'zi anglash tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuv shaxsga hurmat va ishonchga asoslangan ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ochib berishga, ushbu jarayonda sub'ektlarning o'rni va rolini ochib berishga, shuningdek, ta'lim

jarayonining barcha ishtirokchilarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Tadqiqotda sub'ekt-faollik yondashuvining umumiy g'oyalardan foydalanish quyidagi qoidalarini yaxlit amalga oshirish orqali amalga oshirildi:

- sub'ekt-faollik yondashuvi kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish uchun amaliyotga yo'naltirilgan asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa ushbu jarayonning maxsus loyihasini ishlab chiqish imkonini beradi;

- predmet-faollik yondashuvi o'quvchilar va o'qituvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, fan tajribasini hisobga olgan holda, ijodiy kognitiv faoliyat shaklida ochiqlik va muvaffaqiyat holatlarini yaratishga asoslangan faoliyatini qurishni belgilaydi;

- bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishga sub'ekt-faol yondashuvning natijasi o'z-o'zini anglash motivatsiyasini rivojlantirish, kasbiy-axloqiy bilimlarni boyitish va to'ldirishga intilishdir, bu esa ongli ravishda tanlashni ta'minlaydi.

Shuning uchun bu yondashuv bizni kasbiy-pedagogik faoliyat sub'ektini shakllantirishga yo'naltiradi. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani fan-faoliyatini rivojlantirishni tashkil etishning asosiy mexanizmlari quyidagilardan iborat:

- bo'lajak o'qituvchining pedagogik va axloqiy bilimlari qiymatining shaxsiy va sub'ektiv mazmunini berish;

- bo'lajak o'qituvchilarning predmet imkoniyatlarini aniqlash uchun ijodiy sub'ekt-sub'ekt kognitiv muhitni yaratish;

- kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirish jarayoni sub'ektlari, birinchi navbatda, o'qituvchilar va talabalar, talabalar va talabalar o'rtasida hamkorlik va dialog aloqasini tashkil etish.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasining nazariy va uslubiy asoslanishi tizimli, sinergik, akmeologik, madaniy, kompetentsiya va predmet-faoliyatning etakchi g'oyalari va qoidalarini kompleks qo'llashdir. Xususan, tizimli va sinergetik

yondashuvlar umumiy ilmiy tamoyillar, akmeologik, madaniy va malakaga asoslangan - nazariy va uslubiy strategiyalar va mavzu-faoliyat - amaliy yo'naltirilgan asos sifatida ishlaydi.

Kontseptsianing asosiy g'oyalari shakllantirishdan oldin uning asosiy, muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi tushunchalarni aniqlaymiz.

Kontseptsianing markaziy tushunchasi "kasbiy-pedagogik etika" tushunchasidir. Kasbiy va pedagogik etika tushunchalarining tuzilishi va mazmunini tahlil qilish kasbiy-pedagogik etika ta'rifini shunday shakllantirishga imkon berdi: tibbiy ta'lim universitetlarida fan o'qituvchilari shaxsiyatini murakkab, ko'p bosqichli shakllantirish va o'qituvchi kasbining estetik va axloqiy talablari va me'yorlariga muvofiq pedagogik faoliyatni amalga oshirishga ularning nazariy, amaliy va psixologik tayyorgarligi bilan tavsiflangan atrof-muhitni muhofaza qilish. U pedagogik va ilmiy-pedagogik xodimlarga qo'yiladigan estetik va axloqiy talablarni belgilaydi hamda ularning o'qituvchilar ongi, pedagogik faoliyati va xulq-atvoridagi o'zgarishlar darajasini aks ettiradi.

Kasbiy-pedagogik etikaning predmeti - pedagogik va ilmiy-pedagogik xodimlarning ongi, xulq-atvori, munosabatlari va faoliyatida axloqning namoyon bo'lish qonuniyatidir.

"Taraqqiyot" tushunchasi "shakllanish" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ular bir-biriga bog'langan va o'zaro belgilanadi, lekin bir-biriga o'xshamaydi, chunki rivojlanish moddiy va ideal ob'ektlarning qaytarilmas, yo'naltirilgan, muntazam o'zgarishidir. Falsafada rivojlanish deganda shaxsning tug'ilishidan to umrining oxirigacha bo'lgan o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan miqdoriy va sifat o'zgarishlari jarayoni tushuniladi. Shakllanish - ma'lum bir shaklni ta'minlash jarayonidir [455, b. 1418].

Ushbu tushunchalardan foydalanish tadqiqotchiga shaxs va faoliyatni o'zgartirishning tashqi va ichki tomonlari birligini ta'kidlash imkonini beradi. Shu munosabat bilan pedagogikada "shakllanish" tushunchasi shaxsning, masalan, xarakterni shakllantirish, ko'nikmalarni shakllantirish va boshqalar kabi jihatlariga nisbatan oqilona qo'llaniladi.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasini asoslashda yana bir muhim nuqta uning o'zaging tavsifidir. Umumlashtirilgan ma'noda o'zak biror narsaning mohiyati yoki asosidir.

Pedagogik kontsepsiyaning o'zagi deganda ilmiy pedagogik nazariyani qurishning mohiyati va mexanizmlarini belgilovchi va uning o'ziga xosligini tavsiflovchi asosiy boshlang'ich nuqtalar va asosiy g'oyalar tizimi tushunilishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish kontsepsiyasining o'zagini muammoning hozirgi holatini baholashga imkon beradigan tekshirilayotgan jarayon va hodisalarning ishlash va rivojlanish qonuniyatlari va tamoyillari tashkil etadi.

Muntazamlik deganda ijtimoiy hayot hodisalari yoki tarixiy jarayon bosqichlarining sub'ektiv ravishda mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, muhim aloqasi tushuniladi. Harakatlari tendentsiyalar shaklida namoyon bo'ladigan qonuniyatlar, ko'plab baxtsiz hodisalar va og'ishlar bilan belgilanmagan jamiyat rivojlanishining asosiy yo'nalishini belgilaydi. Qonuniyliklarni bilish ularni faoliyatda amalda qo'llash imkonini beradi. Qonuniyliklarni aniqlashning asosini maxsus adabiyotlar, ilg'or tajribalar va tadqiqotchining o'z tajribasini ilmiy tahlil qilish tashkil etadi.

Ob'ektning hodisaning turli tomonlari bilan bog'lanishini o'rganish turli naqshlarni ochishga yordam beradi. Bizni birinchi navbatda pedagogik qonuniyatlar qiziqtiradi, ular xodisalar, pedagogik jarayonning individual tomonlari o'rtasidagi obyektiv mavjud, takroriy, barqaror, muhim bog'lanishlar sifatida talqin etiladi. Ular ijtimoiy sharoitlar (xususan, o'ziga xos-tarixiy, ijtimoiy-madaniy), inson tabiati, ta'lim jarayonining mohiyati va o'ziga xosligi bilan belgilanadi va turli sohalarda umumlashtirilgan bilim va pedagogik tajribani aks ettiradi.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish kontsepsiyasining qonuniyatlarini ajratish uchun asos bo'lib, nazariy va uslubiy yondashuvlar, ya'ni tizimli, sinergik, akmeologik, madaniy, kompetentsiya va sub'ekt-faollikdir.

Tizimli va sinergetik yondashuvlar pedagogik madaniyat tizimining tarkibiy elementlari va funksional tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi muntazamlik bilan, akmeologik va madaniy yondashuvlar bilan - umumiy axloqning tarkibiy qismlari va tarkibiy qismlarining ishlashi o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi muntazamlik bilan bog'liq.

Kompetentsiya va sub'ekt-faollik yondashuvlari kasbiy va pedagogik axloqning birliklari va tuzilmalari o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi qonuniyatlar bilan bog'liq bo'lib, kasbiy va pedagogik axloqning mohiyati va mazmuni to'g'risidagi pedagogik bilimlarning ma'lum bir holatda namoyon bo'ladigan yaxlit hodisa sifatida ishlashini aks ettiradi. Pedagogik faoliyatdagi mavzu, o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi boshqaruvi, hamkorligi va sub'ekt-sub'ekt o'zaro ta'siri mexanizmlari o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi qonuniyatlar.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasi quyidagi o'ziga xos tamoyillarga asoslanadi:

- kasbiy-pedagogik etikani tizimli rivojlantirish;
- kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirishning fanlararo aloqadorligi;
- axloqiy ong va axloqiy faoliyatning birligi; bir-birini to'ldirish;
- axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyasi va o'zaro ta'siri;
- o'quvchilarning o'quv jarayonining axloqiy-axloqiy refleksiv yo'nalishi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish kontsepsiyasining kontseptual va kategorik apparati, uni qurish jarayonida kasbiy va pedagogik etika fenomenini tizim sifatida, pedagogik jarayon sifatida ko'rib chiqish kerak.

Bu faoliyat bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni va tarkibiy qismi sifatida quyidagi tushuncha va kategoriyalarni o'z ichiga oladi:

- pedagogik tizim, tizim hosil qiluvchi omil, tizim elementi, tizim komponenti; pedagogik faoliyat, pedagogik faoliyatning tuzilishi,
- pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi; jarayon, jarayon tuzilishi, jarayon elementi, pedagogik jarayon; bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy

tayyorgarligi, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash komponenti, kommunikativ komponent;

- talabning birinchi navbatda ta'lim sub'ekti sifatida o'quv va pedagogik faoliyati;

- bo'lajak o'qituvchilar orasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish.

Kontsepsiyaning asosiy g'oyasi - bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish pedagogik tizimda amalga oshiriladi, bunda kognitiv va insonparvarlik, shuningdek, pedagogik qadriyat yo'nalishlarining rezonans ta'siri samaradorlikni oshiradi va ularning estetik va axloqiy fazilatlarida ijobiy o'zgarishlarning oshishiga olib keladi.

Pedagogik tizimning mazmunini ochib berish uchun quyidagi qoidalar asos qilib olinadi:

1) talaba - bo'lajak o'qituvchi - kasbiy va pedagogik axloqni shakllantirish jarayonida pedagogik ta'sir ob'ektidan ta'lim va pedagogik faoliyatning sub'ektiga aylanadi;

2) talabalarning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirish yaxlit pedagogik jarayonning atributiv tuzilishida amalga oshiriladi, u quyidagilardan iborat: dinamik barqaror pedagogik strategiyalar (tizimning o'z-o'zini tartibga solish mexanizmi funksiyasini amalga oshiradi, uni tartibga solish); maqsadli hujayra (tizimning manba funksiyasini, uning ishlashi va baholashni qo'llab-quvvatlashni amalga oshiradi); tizimning tashkiliy-mazmun komponentini aks ettiruvchi pedagogik shart-sharoitlar; tizimni samarali amalga oshirish yo'llarini belgilovchi, uni tashkiliy-uslubiy ta'minlash funksiyasini amalga oshiruvchi pedagogik usullar va texnologiyalar majmui;

3) bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish bo'yicha pedagogik tizim talabalarning ilmiy ijodi va kasbiy amaliyotini o'zida mujassam etgan universitetning ta'lim maydonining bir qismidir.

Tizim xususiyatlari:

a) ta'lim makonida ochiqlik va funktsionallik (boshqa pedagogik tizimlar orasida o'z o'rnini egallaydi va ular bilan o'zaro aloqada bo'ladi);

b) boshqarish qobiliyati (boshqa pedagogik tizimlar ta'siriga nisbatan sezgirlikka ega);

v) dinamik barqarorlik (statik va dinamik ishlash rejimlari chegarasidagi muvozanatlar - tizimga tashqi ta'sirlar va unda sodir bo'layotgan ichki o'zgarishlarga qaramay, sifat holatini saqlab turadi).

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi konsepsiyasini ko'rib chiqsak, quyidagi jihatlarni ajratib ko'rsatamiz. Kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning maqsadi ma'lum bir rivojlanish darajasiga erishish, kasbiy va pedagogik axloq asosida pedagogik faoliyatni amalga oshirish qobiliyati va tayyorgarligi, ta'lim jarayonini yaxlit idrok etish, shaxsni yaxlit idrok etishdir. Oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak o'qituvchilarning shaxsini shakllantirish ularning ijodiy faoliyatiga, o'qituvchilik kasbini bilishiga, pedagogik faoliyat sub'ektiga aylana olishiga, kasbiy-pedagogik axloqiy vazifalarni hal eta olishiga yo'naltirilgan.

Kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish motivlari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy etika va axloqiy pedagogik faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan ehtiyoji, ularning kasbiy va pedagogik axloqiy ko'nikmalarni haqiqiy pedagogik amaliyotda qo'llash zarurligi to'g'risidagi ehtiyojlarini anglash, o'z kasbiy va pedagogik axloqiy ko'nikmalarni anglash. kasbiy-pedagogik etika darajasini oshirishning dolzarbligi va zarurati, pedagogik axloqni kasbiy-pedagogik faoliyatning qadriyat asosi sifatida idrok etish.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish bo'yicha harakatlar ularning kasbiy jihatdan aniqlanishiga, ularning kasbiy muhim va shaxsiy fazilatlarini yuqori axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan bo'lajak universitet o'qituvchisini tayyorlashga qo'yiladigan talablar kontekstida yo'naltirishga qaratilgan.

Oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish natijasi ularning oliy ta'lim tizimida kasbiy-

pedagogik vazifalarni bajarishga tayyorligi, moslashuvchan o'z-o'ziga asoslangan malakali tashkil etilgan kasbiy va pedagogik faoliyatga mazmunli amaliy tayyorligidir.

Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilar uchun faoliyat vazifasini bajaradi. "Faoliyat" tushunchasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda insonning tevarak-atrofdagi olamga munosabatining o'ziga xos shakli sifatida ta'riflangan bo'lib, uning mazmuni inson manfaatlari yo'lida uni maqsadga muvofiq o'zgartirishdan iborat. Jamiyatning mavjudligi sharti, maqsad, motivlar, vositalar, sub'ektlar, natijalar va jarayonning o'zi faoliyatning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat alohida rol o'ynaydi - insoniyat tomonidan to'plangan estetik va axloqiy madaniyat bilimlari va tajribasini uzatishga, yosh avlodning shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratishga va ularni muayyan ijtimoiy vazifalarni bajarishga tayyorlashga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Pedagogik faoliyatning maqsadi ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi tendentsiyalarini, shaxsga ma'lum bir ijtimoiy va etnik guruh vakili, axloqiy jarayonlar va axloqiy amaliyotlarning yaratuvchisi va sub'ekti sifatidagi talablar majmuini va ta'lim jarayonini aks ettirishdan iborat. Pedagogik faoliyat maqsadini amalga oshirish ta'lim muhitini shakllantirish bilan bog'liq ijtimoiy-pedagogik vazifalarni hal qilishni, ijodiy tizimli o'qitish tajribasini efirga uzatishni, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishni va jamoani yaratishni, estetik va axloqiy amaliyot sharoitlarini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Ta'kidlanganidek, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish ijodiy o'quv va kasbiy faoliyatda amalga oshiriladi, ular quyidagi parametrlar bilan tavsiflanadi:

1) sub'ektning ko'p madaniyatli, polietnik va ko'p konfessiyali jamiyatga, umumiy va pedagogik axloqning o'zaro ta'siriga munosabati shakli sifatida maqom pozitsiyasi;

2) oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani shakllantirish jarayonida sub'ekt-sub'ekt va sub'ekt-ob'yekt munosabatlarining mavjudligi: tizim sifatida ushbu faoliyatda ochiqlik va

universallik; o'rganilayotgan faoliyat turining sun'iy tabiati va halqali tuzilishi, mazmuni erkin maqsad qo'yish bilan belgilanadi; hal etilayotgan pedagogik vazifalarning dolzarbligi va vaziyatligi va ularning o'quvchilarning o'quv faoliyati bilan bog'liqligi.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikaning rivojlanishi pedagogik jarayonning o'ziga xosligi bilan belgilanadi, bu uning barqarorligi, ob'ekt mohiyatining saqlanishi, muntazam bog'lanishlarning o'zgarasligi, uning tuzilishi elementlari va xususiyatlaridan iborat.

Barqarorlik - berilgan parametrlardan chetga chiqqandan keyin dastlabki holatni (yoki unga yaqin) tiklash qobiliyati. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik etikani jarayon sifatida rivojlantirishning barqarorligi uning rivojlanish bosqichlarini tartibga solish va talabalar - bo'lajak o'qituvchilarni doimiy pedagogik qo'llab-quvvatlash, shuningdek uni rivojlantirish uchun zarur vositalar bilan ta'minlanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish ob'ektining mohiyatini saqlab qolish pedagogik va psixologik fanlarning mazmunli xususiyatlarini uyg'unlashtirishdan, ularning qonuniyatlarini, tamoyillarini, usullarini saqlashdan iborat bo'lib, bu farqlashni hisobga olgan holda ta'minlanadi. Psixologik-pedagogik bilimlarning integratsiyasi va psixologik-pedagogik fanlar asoslariga murojaat qilish, ularning negizida ilmiy pedagogik va psixologik nazariyalar mavjud bo'lib, ular umumiy va xususan, kasbiy-pedagogik etikada pedagogik faoliyatning mazmuni, funksiyalari va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani shakllantirishda huquqiy munosabatlarning o'zgarasligi jarayon sifatida tushunchada quyidagi qonun va qonuniyatlarga rioya qilishni nazarda tutadi:

- bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish maqsadlari, mazmuni va usullarini ijtimoiy shartlash qonuni;

– kasbiy-pedagogik odob-axloqni o'zlashtirish, faoliyat usullari va bo'lajak o'qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni kontseptsiyada ochib beradigan tarbiyaviy va rivojlantiruvchi tayyorgarlik qonuni;

– pedagogik jarayonning yaxlitligi va birligi qonuni, u qism va butunning nisbati tushunchasida ratsional, hissiy, izlanish, mazmunli, motivatsion va operativ komponentlarning uyg'un kombinatsiyasi zarurligini ochib beradi;

– bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishda nazariya va amaliyotning birligi va o'zaro bog'liqligi qonuni, bu nazariy tushunish uchun sharoit yaratish va olingan bilimlarni yaratilgan vaziyatlarda va taqlid amaliyotida amalga oshirish imkoniyatini yaratishda;

– bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishning kollektiv va individual tashkilotining birligi va o'zaro bog'liqligi qonuni;

– maxsus fanlar o'qituvchisining kundalik xatti-harakatlari va kasbiy-pedagogik faoliyatining birligi qonuni.

Taklif etilayotgan kontseptsiya o'rganilayotgan muammoning mohiyati, mazmuni va xususiyatlarini to'liq va har tomonlama ochib beradigan asosiy qoidalar va g'oyalar majmuasi sifatida kasbiy-pedagogik rivojlanishning pedagogik tizimini asoslash uchun asosiy, boshlang'ich g'oya hisoblanadi.

ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Biz dunyoning iqtisodiy rivojlangan davlatlarining zamonaviy pedagogik tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqligini aniqladik.

Ta'kidlanishicha, zamonaviy pedagogik tushunchalarning plyuralizmi, differentsiatsiyasi va eklektizmiga qaramay, dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari universitetlarida ta'lim jarayoni ishtirokchilari (o'qituvchi - talaba, o'qituvchi - o'qituvchi, o'qituvchi - muassasa ma'muriyati), mulk huquqlariga rioya qilish, irqiy, milliy, etnik, diniy, yoshi va jinsi kamsitishning oldini olish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni tayyorlash barcha xalqlarning teng huquqliligi va ularning madaniyatlararo muloqotini ta'minlash, ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf

etish qobiliyati, irqiy, etnik va madaniy farqlarga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish tamoyillari asosida amalga oshiriladi. O'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirish fanlararo jarayon bo'lib, u o'quv dasturining barcha fanlari mazmuniga, o'qitish usullari va strategiyalariga, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi estetik va axloqiy munosabatlarga kiradi.

O'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirishga zamonaviy uslubiy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatdiki, mamlakatlarning turli xil ijtimoiy-iqtisodiy tizimlariga qaramasdan, qadriyatlar yo'nalishlari, milliy maktablarning afzalliklari va muayyan jamiyatning qadriyat yo'nalishlari saqlanib qolgan. Etika va axloqiy qadriyatlar tartiblangan xulq-atvor me'yorlari bo'lib, madaniy an'analarning rivojlanishi natijasi bo'lib, ular insonning umuminsoniy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan motiivatsiya va harakatlarini tartibga soladi va axloqiy ideal haqida tasavvur beradi.

Dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari universitetlarida o'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirish tizimi mavjudligi aniqlandi. Ushbu tizimning vazifalari: universitetlarning axloqiy qoidalarini o'rganish va ularga rioya qilish; kelajakdagi kasblarning korporativ axloqiy kodekslarini o'rganish; bo'lajak o'qituvchilarning magistratura va doktaranturada ta'lim olish jarayonida axloqshunoslik kurslarini o'qitish; axloq qoidalariga bevosita aloqador bo'lmagan kurslarga axloqiy masalalarni kiritish; axloqiy me'yorlarga rioya etilishini nazorat qilish; ta'lim muassasalari to'g'risidagi nizomga muvofiq amalga oshiriladigan shikoyat va arizalarni ko'rib chiqish.

Murakkab axloqiy masalalar universitetlarning axloq kodekslari bilan tartibga solinadi. Axloq kodeksi muassasaning asosiy faoliyatiga taalluqlidir. Oliy ta'lim muassasalari jamoatchiligi tomonidan odob-axloq kodeksining qabul qilinishi ushbu jamiyatning ijtimoiy etukligidan dalolat beradi, chunki jamoaning har bir a'zosi ushbu kodeksning etika va axloqiy me'yorlariga rioya qilish muhimligini anglashigina muhim omil bo'lishi mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirish kontseptsiyasi nazariy-uslubiy g'oyalar, uning qadriyatlari, normalari va qoidalarini kasbiy-pedagogik muhitda tushunish va talqin qilish bo'yicha qoidalar va tamoyillarning murakkab dinamik tizimi sifatida tizimli, akmeologik, sinergetik, madaniy, kompetentsiya va fan-faollik yondashuvlari talablari va tavsiyalariga asoslangan. U bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash bo'yicha jamiyatning ijtimoiy tartibini, ishlab chiqarishning, fan va ta'limning aniq tarmoqlarining ob'ektiv ehtiyojlarini, ijtimoiy va kasbiy sub'ekt sifatida o'qituvchining shaxsiyatini, rivojlantirishda xorijiy va mahalliy pedagogik tajribani hisobga oladi. Kontseptsiya kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish, uning axborot-huquqiy makonini va boshqa tizimlar bilan o'zaro aloqalarini tavsiflashning pedagogik tizimining asosini tashkil etadi.

III BOB. BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KASBIY-PEDAGOGIK ETIKANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI.

3.1. Oliy o'quv yurtlarining maxsus fanlari bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirishning pedagogik tizimini asoslash.

Bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy va pedagogik etikasini rivojlantirishni o'rganish kompleks ilmiy izlanish sifatida amalga oshirilishi kerak, bu quyidagilardan iborat.

Shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishni o'z ichiga olgan ta'lim murakkab tuzilishga ega. Ushbu komponentlarning har birini alohida ko'rib chiqish yangi murakkab elementlarni tanlashga olib keladi. Bundan tashqari, ularning munosabatlari yanada murakkab pedagogik hodisaning elementidir.

Tanlangan muammoni hal qilishning eng maqbul yondashuvi tizimdir. Tizimlar nazariyasining metodologiyaning umumiy ilmiy darajasining uslubiy ta'limoti sifatidagi pozitsiyasiga tayanish dolzarb bo'lib bormoqda.

Ta'lim muammolarini hal qilishda tizim nazariyasidan foydalanish imkoniyati quyidagilardan iborat:

1. Har qanday jamiyatning asosiy rivojlanish vazifasini belgilashga tizimli yondashish;

2. Pedagogikaga fan, o'rganish predmeti sifatida ko'plab elementlardan tashkil topgan yaxlit shakllanish sifatida qaraladigan kompleks yondashuv;

3. iqtisodiyot, texnika va madaniyatning rivojlanishi tegishli jarayonlarni boshqarishning murakkablashishiga olib keldi. Bu boshqaruv muammolarini hal qilishda tizimli yondashuv zarurligini keltirib chiqaradi;

4. Turli ishlab chiqarishlarni rejalashtirish, tashkil etish va boshqarish sohasida tizim nazariyasining amalga oshirilishi tizimli tadqiqotlarga e'tiborni kuchaytirdi.

Tizim (yunoncha systēma — yaxlit, qismlardan tashkil topgan, bogʻlanish) - bir-biri bilan munosabat va aloqada boʻlgan, maʼlum bir yaxlitlik, birlikni tashkil etuvchi elementlar majmui.

Pedagogik tizimni asoslash jarayonida biz muayyan yondashuvlar talablariga amal qilamiz. Shunday qilib, tizimli yondashuv mavzuni - kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish tizimini uning bir-biri bilan oʻzaro aloqada boʻlgan va shuning uchun bir butun sifatida harakat qiladigan elementlarining umumiyligida koʻrib chiqishni oʻz ichiga oladi. Tizimlilik har qanday pedagogik hodisa va jarayonlarning asosiy xususiyatlaridan biri boʻlib, u shaxsning oʻzini oʻzi belgilashini oʻrganishda zarurdir, chunki u rivojlanish tizimi, jarayoni va natijasiga taʼsir qiluvchi turli omillarni tahlil qilish imkonini beradi.

Soʻnggi paytlarda taʼlim tizimini qurish nazariyasi va metodologiyasida sinergik yondashuv faol ishtirok etmoqda. Bu ijtimoiy va tabiiy hodisalarning oʻzini oʻzi tashkil etish va oʻz-oʻzini rivojlantirish jarayonlarini oʻrganish maqsadida ochiq muvozanatsiz va chiziqli boʻlmagan tizimlarni tadqiq qilishning klassik boʻlmagan fanlararo yoʻnalishi, falsafiy va uslubiy nuqtai nazardan, sinergetika - bu noklassik fizika, kibernetika, chiziqli boʻlmagan jarayonlarning ishlashi va rivojlanishi haqidagi bilimlarning maxsus birikmasidir. E.Knyazeva bu ilmiy yoʻnalishning oʻziga xosligini sinergetika “maishiy va ilmiy, intizomiy tarqoq bilimlarning parchalarini sintez qilibgina qolmay, balki davrlar – antik davrni zamonaviylik bilan, fanning eng soʻnggi yutuqlari bilan bogʻlashi, shuningdek, tubdan farq qilishida koʻradi.

Yaxlitlik, shaxsning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining birligi gʻoyalari akmeologik yondashuvning asosi boʻlib, u insonning eng yuqori yutuqlariga, shaxsning eng toʻliq oʻzini oʻzi anglashiga munosabatini safarbar qilish shartlarini aniqlashga asoslangan.

Madaniy yondashuv pedagogik voqealarni bilish va oʻzgartirishning aniq ilmiy metodologiyasi sifatida harakatning oʻzaro bogʻliq boʻlgan uchta jihatiga ega: aksiologik (qiymat), texnologik va shaxsiy-ijodiy. Aksiologik jihat qadriyatlarining ijtimoiy mohiyatini tushunishga, mazmunli hayotiy muammolarni

ijobiy qadriyatlar nuqtai nazaridan aks ettirishga, qadriyatlarni sifatli tanlashning shaxsning qadriyat yo'nalishini shakllantirishga ta'siriga asoslanadi.

Texnologik - madaniyatni inson faoliyatining o'ziga xos usuli sifatida tushunish bilan bog'liq. Bu madaniyatda umumiy shaklga ega bo'lgan faoliyatdir. "Madaniyat" va "faoliyat" toifalari tarixan o'zaro bog'liqdir. Madaniyatning adekvat rivojlanishiga ishonch hosil qilish uchun inson faoliyati evolyutsiyasini, uning differentsiatsiyasi va integratsiyasini kuzatish kifoya. Madaniyat, o'z navbatida, faoliyatning universal xususiyati bo'lib, ijtimoiy-gumanistik dasturni belgilaydi va u yoki bu faoliyat turining yo'nalishini, uning qimmatli tipologik xususiyatlari va natijalarini belgilaydi.

Shaxsiy va ijodiy - shaxs va madaniyatning ob'ektiv aloqasi bilan belgilanadi. inson madaniyat tashuvchisidir. U shaxsning (madaniyatning) ob'ektivlashtirilgan mohiyati asosida rivojlanibgina qolmay, balki unga yangilik olib keladi, ya'ni tarixiy ijod sub'ektiga aylanadi (Q.Abulxonova). Shu munosabat bilan, madaniyatshunoslik yondashuvining shaxsiy-ijodiy jihatiga muvofiq, madaniyatning rivojlanishi insonning o'zini o'zgartirish, uning ijodiy faoliyat sub'ektiga aylanishi muammosi sifatida tushunilishi kerak.

Subyekt-faollik yondashuvi motivatsion-qadriyat, madaniy, axloqiy, va hokazolarni hisobga olgan holda, kasbiy pedagogik etikani predmetga yo'naltirilgan asosda rivojlantirishni ta'minlaydi. Har bir talabaning ijtimoiy-psixologik pozitsiyalari - o'quv jarayonining sub'ekti, bu esa, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchi shaxsining kasbiy ahamiyatga ega axloqiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat jihatini aniqlashni talab qiladi.

Vaziyatli yondashuv universal samarali tizim mavjud emas va bo'lishi mumkin emasligini ta'kidlashga imkon beradi, chunki har bir ob'ektning o'z funksiyasi, o'ziga xos ta'lim darajalari tuzilmasi, o'ziga xos mazmuni va ta'lim tashkil etilishi va barcha faoliyat turlari, o'ziga xos xususiyatlari bor. Shu bilan birga, buning uchun bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi amalga oshirilayotgan vaziyat hal qiluvchi ahamiyatga

ega. Bundan kelib chiqadiki, kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishni boshqarish zarur yo'nalishdagi ta'lim vaziyatlarini yaratish orqali mumkin.

Dastur-maqсадli yondashuv tizimli va situatsion yondashuvlarni belgilaydi, chunki ular yuqori yakuniy natijalarga qaratilgan maqsad va vazifalarni belgilash usulini ko'rishadi. Ushbu yondashuv asosida maqsadli dasturlar faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimining tarkibiy qismlari yaratilishi mumkin.

Oliy o'quv yurtlarining bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi tarkibiy qismlarining faoliyat yuritishi va rivojlanishi samaradorligi uni baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini aniq belgilash bilan ta'minlanadi. Ya'ni, diagnostik yondashuv zarur. Menejmentga bunday yondashuv zaruriyati nazariyaning faoliyat maqsadini diagnostika qilish imkoniyati kabi pozitsiyasi bilan izohlanadi.

Umuman olganda, shuni tan olish kerakki, tizimli, sinergik, akmeologik, madaniy va sub'ekt-faollik yondashuvlari bizning tadqiqotimiz uchun dolzarbdir.

i.Blauberg, V.Sadovskiy va E.Yudinlar tizimlar nazariyasining quyidagi asosiy tamoyillarini aniqlaydilar:

1. O'rganilayotgan tizimning mohiyatini tushunish muhim;
2. "Tizim" tushunchasi "bog'lanish" tushunchasi orqali ko'rsatiladi;
3. Barqaror ulanishlar tizimning strukturasi tashkil qiladi, ya'ni uning tartibligini ta'minlaydi. Ushbu tartiblikning yo'nalishi tizimning tashkil etilishini tavsiflaydi;
4. Tizimning tuzilishi gorizontal va vertikal shaklda tuzilishi mumkin. Vertikal aloqa tizimning turli darajalarini tanlashni, tarkibiy qismlarning ma'lum bir ierarxiyasining mavjudligini va ulanishlarni o'z ichiga oladi;
5. Tizimning turli darajalari orasidagi aloqa boshqaruv yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Pedagogik tadqiqotlarga tizimli yondashuvning asosiy qoidalari ko'plab olimlarning ishlarida ko'rib chiqiladi, ular pedagogik tizimlarning turli xil variantlarini ishlab chiqdilar. Masalan, Y.Babanskiy - ta'lim tizimi; V. Belich -

sifatlar tizimi; V.Bespalko – pedagogik tizim; N.Kuzmina – ta'lim tizimi; Yu.Kulyutkin – faoliyatni boshqarish tizimi; S.Tkachuk – metodik tizim; P.Tretyakov – pedagogik tizimlarni adaptiv boshqarish va boshqa yondashuvlar; Z. Chehlova – o'quv va kognitiv faoliyat tizimi.

L.Pancheshnikova tizimli yondashuvni qo'llash zarurligini qayd etib, pedagogik tizimni "organik bir butunlik, o'qituvchi faoliyati (yoki o'qitish) va o'quvchilar (yoki o'rganish) faoliyatining birligi deb tushunadi. Shu bilan birga, ham o'qituvchining faoliyati va o'quvchining faoliyati o'quv maqsadlari, mazmuni va usullariga bog'liq". Ushbu ta'rifga ko'ra, pedagogik tizimda faqat ikkita komponentni ajratib ko'rsatish mumkin, ammo ular tadqiqot uchun muhim bo'lsa-da, ya'ni o'qituvchining faoliyati va o'quvchi faoliyati. Qolganlarning hammasi bu faoliyatning tashqi atributlaridir. Xuddi shunday, muallif metodik tizim tushunchasidan foydalanadi va o'zining quyidagi ta'rifini beradi: "Uslubiy tizim deganda, birinchidan, ta'lim maqsadlarini amalga oshirishga, ikkinchidan, bilimlarni o'zlashtirish o'rtasidagi birlikka erishishga qaratilgan turli shartlar, yo'llar o'rtasidagi bog'liqlik tushuniladi. Bu metodik tizimning alohida komponentlari o'rtasidagi (ta'limni tashkil etishning maqsadlari, mazmuni, usullari va shakllari o'rtasidagi) ham, tashqi muhit bilan bog'liqliklarni ham anglatadi. Bu aloqalar tizim strukturasi tashkil qiladi".

Shunday qilib, tizim ulanishlar bilan aniqlanadi. Bu iqtibosda ham tizim tushunchasi tuzilish tushunchasi bilan almashtirilgan, ammo bu ikki xil tushunchadir.

Ayrim tadqiqotchilar "ta'lim jarayoni" tushunchasiga, aslida, pedagogik tizim tushunchasi bilan bir xil xususiyatlar orqali ta'rif beradilar: "Ta'lim jarayoni – ta'lim vazifalarini hal qilishga qaratilgan o'qituvchi va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan o'zaro hamkorligidir". Ma'lum bo'lishicha, muallif ta'lim-tarbiya jarayoni va tizimni tenglashtiradi.

"Pedagogik (ta'lim) tizimi" va "pedagogik (ta'lim) jarayoni" tushunchalari o'rtasidagi munosabatni batafsil ko'rib chiqamiz. Kompleks pedagogik tizim, A.Fokshening fikriga ko'ra, barcha asosiy komponentlarni o'zida mujassam etadi

va shakllanish, rivojlanish, ta'lim va tarbiya jarayonlarini ularning borishining barcha shakllari, usullari va shartlari bilan birlashtirishga yordam beradi.

V.Grebneva o'zini rivojlantiruvchi, o'z-o'zini tiklaydigan va o'chaydigan pedagogik tizimda uning optimal ishlashiga yordam beradigan jarayonlar guruhini ajratib ko'rsatish kerak deb hisoblaydi.

Pedagogik tizim tarkibiy qismlarining o'zaro ta'siri pedagogik jarayonni vujudga keltiradi. Boshqacha aytganda, u pedagogik jarayonning optimal oqimini ta'minlash maqsadida yaratiladi va faoliyat ko'rsatadi. Pedagogik tizimning vazifasi jamiyat tomonidan belgilangan maqsadlarni amalga oshirishdan iborat.

Jarayon (lot. processus – oldinga siljish) – har qanday hodisa, holat va hokazolarning izchil, muntazam o'zgarishi, rivojlanish yo'nalishi; qandaydir natijaga erishish uchun ketma-ket bajariladigan harakatlar majmui. Pedagogik jarayon tabiiy ravishda yuzaga keladigan holatlar yoki hodisalarning o'zgarishidir. Tarbiya va ta'limning birligi va o'zaro bog'liqligidagi yaxlit ta'lim va ta'lim jarayoni, uning sub'ektlarining birgalikdagi faoliyati, hamkorligi va birgalikda yaratilishi bilan tavsiflanadi, bu o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishi va o'zini o'zi tashkil etishiga yordam beradi. Pedagogik tizimlar sharoitida ta'lim va tarbiya maqsadlarini amalga oshiradigan jarayon, bunda pedagoglar va o'quvchilar uyushgan holda o'zaro hamkorlik qiladilar.

Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayoni davlat ta'lim standartlariga muvofiq ma'lum ta'lim va malaka darajasidagi ta'lim mazmunini amalga oshirishga qaratilgan tashkiliy-didaktik tadbirlar tizimidir. U ta'limning barcha tarkibiy qismlari - ta'lim jarayonining ishtirokchilari (o'qituvchilar, talabalar), ta'lim vositalari, shakllari va usullarini qamrab oladi.

Shuning uchun zamonaviy pedagogik jarayon pedagogik tizimga nisbatan quyi tartibli dinamik tizim bo'lib, uning asosiy belgilari:

a) nisbiy yakka holda, boshqa jarayon va hodisalar bilan bog'liq holda ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan komponentlarning mavjudligi;

b) ushbu komponentlar, shuningdek, ularning quyi tizimlari o'rtasidagi aloqalarning ichki tuzilishi mavjudligi;

v) ma'lum darajadagi yaxlitlikning mavjudligi, uning belgisi tizim tarkibiy qismlarning o'zaro ta'siri tufayli integral natijani olishidir;

d) komponentlar, bloklar, qismlarni yagona tizimga birlashtiruvchi tizim hosil qiluvchi bog'lanishlarning mavjudligi;

e) boshqa tizimlar bilan o'zaro bog'liqlik.

Talabalarning mustaqil ishlarini o'rganishda A.Usov mustaqil ishlar tizimini "bir-biri bilan o'zaro bog'liq va o'quvchilarning moddiy va jamoaviy ish shakllarini tushuntirish bilan uzviy bog'langan mustaqil ishlar majmui" deb tushunadi, ya'ni tizimning asosiy elementlari talabalar mehnatining alohida turlari hisoblanadi. Tashqi muhit - o'qituvchining materialni tushuntirishi (yoki umuman uning faoliyati) va jamoaviy ish (yoki boshqa talabalar bilan birgalikdagi faoliyat).

Tadqiqotchi N.Polovnikova "Bilish faoliyati usullaridan foydalangan holda o'quvchilarning bilim mustaqilligini tarbiyalash tizimi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining sintezi (tegishli mazmun, vosita va shartlar) bilimlarni... o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan, deb hisoblaydi". Bu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, sintez tizimning xususiyati emas, balki bilish usulidir.

Uslubiy tizim, S.Tkachukning fikricha, mutaxassisni kasbiy tayyorlash strategiyasi haqida zarur g'oyalarni beradi:

- kasbiy tayyorgarlikning tuzilishi va ushbu tizimdagi ta'lim sub'ektlari o'zaro munosabatlarining mohiyati to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni jamlangan shaklda o'z ichiga oladi;

- kasbiy kompetentsiyani shakllantirish va uni loyihalashning o'zaro bog'liqligini amalga oshirishga qaratilgan pedagogik jihatdan mos vositalarni bashorat qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi;

- bosqichlarni ajratish va har bir bosqichda tegishli mashg'ulotni amalga oshirishning didaktik shartlarini aniqlash imkonini beradi;

- o'quvchilarda texnologik madaniyatni shakllantirish uchun o'qituvchilar tayyorlash sifatini baholash va bashorat qilishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan kasbiy kompetensiyalarni diagnostika qilish va monitoring qilish vositalarini o'z ichiga oladi.

Pedagogik tizimda T.Shamova pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zlari, atrof-muhit va uning ma'naviy va moddiy qadriyatlarini o'rtasidagi hamkorlik asosida o'zaro ta'sir qiluvchi odamlarning ijtimoiy jihatdan aniqlangan yaxlitligini tushunadi, ular pedagogik jarayonning shakllanishi va rivojlanishiga qaratilgan. Biroq, bu ta'rif tizimlarning xususiyatlarini to'liq hisobga olmaydi, bundan tashqari, jins-tur munosabatlari ajratilmagan.

T.illinaning fikricha, tizim - bu muayyan belgilar asosida tanlab olingan, faoliyat yuritishning umumiy maqsadi va boshqaruv birligi bilan birlashtirilgan, atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirda yagona hodisa sifatida harakat qiluvchi tartiblangan o'zaro bog'liq elementlar yig'indisidir.

V.Bespalko quyidagi ta'rifni beradi: "Pedagogik tizim deganda shaxs shakllanishiga uyushgan, maqsadli va maxsus pedagogik ta'sir ko'rsatishni yaratish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'langan vositalar, usullar va jarayonlarning ma'lum bir yig'indisi tushuniladi".

N.Kuzmina quyidagi ta'rifni beradi: "Pedagogik tizimni yosh avlod va kattalarni tarbiyalash, o'qitish maqsadlariga bo'ysunadigan o'zaro bog'liq tarkibiy va funktsional komponentlar yig'indisi sifatida belgilash mumkin". Keyinchalik u o'zining pedagogik tizim ta'rifiga aniqlik kiritadi: "uni o'quvchi shaxsining keyingi tizimdagi vazifalarni mustaqil, mas'uliyatli va samarali hal qilishga tayyorligini shakllantirish maqsadlariga bo'ysunadigan tarkibiy va funktsional elementlarning o'zaro bog'liqligi sifatida aniqlash mumkin". Bu pedagogik tizim tushunchasining eng to'liq ta'rifidir.

Pedagogik tizim va kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi tushunchalarini aniqlash ushbu tushunchalarning umumiy munosabatlarini o'rnatish orqali mumkin. Pedagogik tizimning turlaridan biri sifatida H.Syerikov ta'lim tizimlarini ko'rib chiqadi va bu tushunchaga quyidagi ta'rifni beradi: "Ta'lim tizimi ostida biz ta'limning alohida qismlari, tomonlari o'zaro bog'liq birligini tushunamiz, ular ta'limning natijasi sifatida qaraladi va real tarbiyaning tegishli tomonlarini aks ettiradi». Ushbu ta'rif hali ham tizimning umumiy

tushunchasining ta'riflari va xususiyatlarini shakllantirish qoidalarini to'liq aks ettirmaydi.

Pedagogik tizim o'quvchilar shaxsini shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq barcha hodisalar, jarayonlar, ob'ektlar, tizimlar, faoliyat turlarini qamrab oluvchi kengroq tushuncha sifatida qaraladi. Kasbiy va pedagogik etikaning rivojlanishini pedagogik tizimga nisbatan quyi tartibli tizim sifatida tushunib, biz tizimlarning quyidagi ierarxiasini aniqlaymiz (3.1-rasm).

3.1-rasm Pedagogik tizimdagi ierarxiya darajalari

Demak, kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi pedagogik tizimdan kelib chiqqan holda, bu tizimning asosiy xususiyatlarini saqlab qolishi kerak. Bu tushunchalarni bog'lash (aniqlash)ning boshqa yo'li yo'q. Barcha tizimlarning quyidagi umumiy xususiyatlarini tavsiflash mumkin: yaxlitlik, komponentlilik, tuzilish, ixchamlik, funktsionallik, ko'p darajali, boshqarilishi va atrof-muhit bilan aloqasi.

Bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi muayyan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar kuzatilgan taqdirdagina pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida talabalar shaxsini rivojlantirish omiliga aylanadi. Ularni aniqlashda ushbu tizimni asoslashga yondashuvlar masalasi muhim ahamiyatga ega. Bizning tadqiqotimizda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi - bu bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilari shaxsiyatining etika va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga uyushgan va maqsadli kasbiy-pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq komponentlar majmuidir.

Pedagogik tizimning asosiy tarkibiy qismlari (shuning uchun kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimi) sifatida tadqiqotchilar quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

- maqsadlar, mazmun, o'rganish va o'qitish usullari, vositalari, tashkil etish shakllari - uslubiy tizim;

- ehtiyoj, motiv, maqsad, ob'ekt, usul, vosita, natija - sifatlar;

- natijalar, o'quv jarayonini boshqarish, texnologiya;

- ta'lim va ta'lim texnologiyasining tizim yaratuvchi komponenti;

aqliy operatsiyalar:

- tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash - didaktik tizim;

- maqsadi, mazmuni, ushbu mazmuni taqdim etish usullari, shakllari, baholash mezonlari - me'yoriy hujjatlar tizimi;

- predmeti, maqsadi, motivlari, mazmuni, usullari, mahsuli, sub'ektiv natijasi - o'quv va kognitiv faoliyat tizimi;

- motiv, reja, natija – mustaqil faoliyat tizimi;

- axborot va tashkiliy komponentlar, shuningdek, faoliyat ob'ekti va shaxsning ushbu ob'ektga munosabati - faoliyatni boshqarish tizimi;

- motivatsion, yo'naltirilgan, mazmunli, operativ, qimmatli, irodaviy komponentlar - o'qiyotganlarning ta'limini boshqarish tizimi;

- maqsadli, motivatsion, mazmunli, operativ-faol, nazorat-tuzatish, samarali komponentlar - o'qitish tizimi;

- o'zgarmas elementlar: o'qiydiganlar; maqsadlar (davlat va xususiy);

- tarkib;

- jarayonlar;

- o'qituvchilar (yoki texnik o'qitish vositalari); tashkil etish shakllari - pedagogik tizim;

- qadriyatga yo'naltirilganlik komponenti, ta'lim mazmuni, metod va uslubiy tamoyillari, o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati, tashkiliy-protsessual, mantiqiy-texnologik komponentlar, samarali komponent – yaxlit pedagogik jarayon;

- strukturaviy komponentlar pedagogik tizimlarning asosiy asosiy xarakteristikalarini bo'lib, ularning yig'indisi haqiqatda tizim ma'lumotlarini tashkil qiladi;

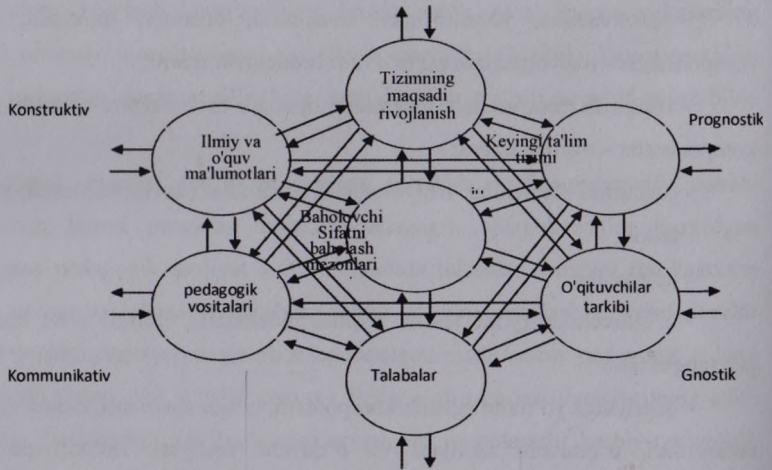
- funksional komponentlar - bu menejerlar, o'qituvchilar va o'qiydiganlar faoliyati jarayonida yuzaga keladigan asosiy tarkibiy qismlarning barqaror asosiy aloqalari;

- ta'lim va tarbiyaning sub'ektlari va ob'ektlari, maqsadlari, mazmuni, shakllari, usullari, vositalari;

- statikada pedagogik tizim - o'zaro bog'liq bo'lgan to'rtta komponent: o'qituvchilar va o'quvchilar (sub'ektlar), ta'lim mazmuni va moddiy baza (vosita).

Tizim komponentlarini tanlashda turli yondashuvlarni solishtirish orqali uni yaratish uchun eng keng tarqalgan komponentlarni aniqlash mumkin. Bu butun pedagogik tizimga tegishli. Tadqiqotimizning predmeti bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning pedagogik tizimidir. Pedagogik tizimlarda gnostik, proyektiv, konstruktiv, kommunikativ, tashkiliy, prognostik va baholovchi funksional komponentlar ajratiladi.

Loyihalash

3.2-rasm. Strukturaviy va funksional komponentlarning o'zaro bog'liqligi (A. Ostapenko bo'yicha N. Kuzminaning ishlanmalari asosida)

Bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishga o'qituvchilar va talabalarning turli xil faoliyat jarayonida maqsadli va tizimli sub'ekt-sub'ekt o'zaro ta'siri yordam beradi, uning asosiy maqsadi axloqiy ongni zo'ravonliksiz rivojlantirish, bo'lajak o'qituvchilarda asosiy axloqiy qadriyatlarga asoslangan holda shakllantirish va ijobiy axloqiy fazilatlar, axloqiy ongni rivojlantirishdir..

Bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilarida kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishning pedagogik tizimi - bu ularning etika va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga uyushgan va maqsadli kasbiy-pedagogik ta'sirni yaratish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq komponentlar majmuidir.

Bu tizimning belgilari: boshqa jarayon va hodisalar bilan bog'liq holda, nisbiy izolyatsiyada ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan (uslubiy, mazmunli, uslubiy, sub'ektiv, baholash-natijaviy) tarkibiy qismlarning mavjudligi; ushbu komponentlar orasidagi aloqalarning ichki tuzilishi mavjudligi; ma'lum darajadagi yaxlitlikning mavjudligi, uning belgisi tarkibiy qismlarning o'zaro ta'siri tufayli tizim yaxlit natijaga erishadi (professional-pedagogik etika rivojlangan o'qituvchi); komponentlarni, bloklarni, qismlarni yagona tizimga birlashtiruvchi tizimni tashkil etuvchi ulanishlarning mavjudligi; boshqa tizimlar bilan aloqasi (ta'lim tizimining quyi tizimidir).

U bir-biriga bog'langan komponentlar to'plamidan iborat:

- uslubiy (uslubiy yondashuvlar (tizimli, sinergetik, akmeologik, madaniy va sub'ekt-faoliyat)) va tamoyillari (tizimli va fanlararo; axloqiy ong, axloqiy faoliyat va axloqiy xatti-harakatlarning birligi; bir-birini to'ldirish; axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyasi va o'zaro ta'siri; axloqiy- oliy o'quv yurtlarida talabalarni tarbiyalash jarayonining axloqiy aks ettiruvchi yo'nalishi; axloqiy tanlov), rivojlanish konsepsiyasi, maqsadi va vazifasi);

- mazmunli (kasbiy-pedagogik etikadan ta'riflar va atamalar; uni rivojlantirishning hozirgi holati va dolzarb muammolarini bilish; kasbiy-pedagogik etika qoidalari va me'yorlari haqida axborot va nazariy bilimlar);

sub'ekt va sub'ektning etika va axloqiy o'zaro ta'siri jarayonlari haqida bilim; psixologik-pedagogik baholashni tashkil etishni bilish);

- uslubiy (ta'lim shakllari; ta'lim usullari; ta'lim vositalari);

- mavzu (talaba va o'qituvchi; sub'ekt-sub'ektning o'zaro ta'siri (turlari: funksional-rol va hissiy-shaxslararo, o'zaro ta'sir me'yorlari va qadriyatlari, vositalar: yozma, og'zaki, ijtimoiy tarmoqlar);

- baholash-natijaviy: rivojlanish darajalarini baholash mezonlari (axborot-bilim; faoliyat-operativ; qiymat-motivatsion va sub'ektiv) va darajalarni (an'anaviylikdan oldingi (moslashuvchan), an'anaviy (mahsulotli), post-an'anaviy (ijodiy)) bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish va natijasi:

Ushbu tizimning tizim tuzuvchi komponenti sub'ekt bo'lib, uning asosiy sub'ektlari talaba (talaba shaxsi va uning ta'lim faoliyati) va o'qituvchi (maxsus fanlar o'qituvchisining shaxsi va uning pedagogik faoliyati).

Kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishning muhim omillaridan biri pedagogik o'zaro ta'sir bo'lib, u o'qituvchining kasbiy-pedagogik axloqiy faoliyatida uning ob'ektiv voqelikning turli tomonlari bilan individual, ongli aloqalari tizimini ifodalaydi, baholash mezonlari (aloqalar) yaxshi, bu munosib odamning hayotini, uning farovonligini tasdiqlaydi. Shu munosabat bilan talabalar va o'qituvchilar o'rtasida, eng muhimi, talabalarning o'zlari o'rtasida ijodiy sub'ekt-sub'ekt munosabatlarini shakllantirish, saqlash va rivojlantirish muhim jihatdir. O'qituvchining talaba bilan maqsadli aloqasi, natijada o'quv jarayoni ishtirokchilarining xatti-harakatlari, faoliyati va munosabatlaridagi o'zaro o'zgarishlar pedagogik ta'sirning birligini, uning faol idrokini va ishtirokchilarning o'z faoliyatini o'z ichiga oladi. o'zaro ta'sirdan. Pedagogik o'zaro ta'sir o'quv jarayonining ikkita eng muhim ishtirokchisi - o'qituvchi va o'quvchining faoliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik o'zaro ta'sirning funksiyalari konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ-rag'batlantiruvchi, axborot-ma'rifiy, hissiy-tuzatuvchi, nazorat-baholashdir.

Kasbiy-pedagogik etika ko'nikmalarini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan axloqiy pedagogik o'zaro munosabatlar uchun muhim manba ilmiy va pedagogik xodimning axloq kodeksi hisoblanadi. Pedagogik o'zaro munosabatlar ushbu kodeksning axloqiy me'yorlari va qoidalari bilan tartibga solinadi, ya'ni pedagogik o'zaro ta'sir makonining xarakteri belgilanadi; pedagogik o'zaro ta'sir tashkil etilayotgan mazmun (bilim, fan-amaliy yoki ma'naviy-amaliy faoliyat, muloqot); axloqiy me'yorlar buzilgan taqdirda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlar.

Uslubiy komponent bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash uchun ijtimoiy buyurtmani hisobga olgan holda uni rivojlantirish maqsadini aniq belgilash imkonini beradigan, kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirishning uslubiy yondashuvlari va tamoyillarini o'z ichiga oladi. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning asosiy tamoyillari umumiy didaktik tamoyillardir. Shu bilan birga, uning rivojlanishi aniq tamoyillarning didaktik qoidalariga (tizimlilik va fanlararolik; axloqiy ong, axloqiy xulq-atvor va axloqiy faoliyatning birligi; bir-birini to'ldirish; axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyasi va o'zaro ta'siri) rioya qilingan taqdirda muvaffaqiyatli bo'ladi. Oliy o'quv yurtlarida talabalarni o'qitish jarayonining refleksli yo'nalishi; axloqiy tanlov hisoblanadi.

Moddiy komponentda bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning maqsad va vazifalarini hisobga olgan holda ularning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirish mazmuni ko'rsatilgan.

Kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish mazmuniga quyidagilar kiradi: kasbiy-pedagogik etika atamalarini belgilash; uni rivojlantirishning hozirgi holati va dolzarb muammolarini bilish; kasbiy (bioetika, ekoetika va kasbiy etika) va pedagogik etika qoidalari, normalari bo'yicha turli axborot manbalaridan olingan axborot-nazariy bilimlar; aloqa jarayonlari va sub'ekt-sub'ektning axloqiy o'zaro ta'sirini bilish; psixologik-pedagogik baholashni tashkil etishni bilish. Unda pedagogik o'qitish axloq masalalari bevosita ko'rib chiqiladigan fanlarni ("Pedagogika", "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" va boshqalar) modernizatsiya

qilish, axloqiy o'zaro munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, axloqiy tanlov, pedagogik va axloqiy aks ettirish va boshqa o'quv fanlari tarkibiga kasbiy-axloqiy mavzulardan mazmunli mavzularni kiritish nazarda tutilgan.

Uslubiy komponentga quyidagilar kiradi:

- ta'lim shakllari: o'quv mashg'ulotlari, individual topshiriqlarni bajarish, talabalarning mustaqil ishi, amaliy mashg'ulotlar, nazorat tadbirlari;
- o'qitish usullari: og'zaki (ma'ruza usuli, hikoya, tushuntirish, suhbat, muhokama); amaliy (mashq usuli, amaliy ish; loyiha usuli)
- vizual: (tasvirlash, ko'rsatish, mustaqil kuzatish) o'yin usullari va simulyatsiya modellashtirish usullari;
- o'quv qo'llanmalar: "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" o'quv qo'llanmasi, Pedagogik odob-axloq kodeksi va Olimlar odob-axloq kodeksi, kasbiy-pedagogik odob lug'atlari, mavzuli va uslubiy materiallar, "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" elektron kursi. "Moodle tizimida texnik o'quv qo'llanmalari va vizualizatsiya vositalari) va eng muhimi - kasbiy va pedagogik etikaning rivojlanish bosqichlari.

U ushbu jarayonning motivatsion, shaxsiy yo'naltirilganligi, tashkiliy va nazorat funksiyalarini aks ettiruvchi ketma-ket bosqichlar orqali kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish mantiqini ko'rsatadi.

Baholash-natijaviy komponent bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishni baholash usullari, shakllari, vositalari, shuningdek, tegishli mezon va ko'rsatkichlarni, zarurat tug'ilganda olingan natijalarni tuzatishni o'z ichiga oladi. Axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirish sohasidagi zamonaviy ilmiy pedagogik tadqiqotlar tahlili natijalari, universitet professor-o'qituvchilari va talabalari o'rtasida o'tkazilgan suhbatlar va so'rovlar natijalari rivojlanish darajasini baholashning quyidagi mezonlarini shakllantirishga asos bo'ldi.

Maqsadli mazmun va mavzu komponentlari keyingi kichik bo'limlarda batafsil tavsiflanganligi sababli, biz uslubiy komponentni batafsilroq ko'rib

chiqamiz. Bo'lajak o'qituvchilar uchun kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish tizimida o'quv jarayonining asosiy usullari mavjud.

Og'zaki o'qitish usullari bir-biridan quyidagicha farqlanadi: tushuntirish, ma'lumotli xabar, hikoya, suhbat, muhokama, talabalarning o'quv adabiyotlari bilan ishlashi, ma'ruza usuli va boshqalar.

Ko'pincha usullarning amaliy guruhiga mashqlar, laboratoriya va ishlab chiqarish-amaliy usullar, amaliy ko'rgazmalar va boshqalar kiradi. Mashq qilish - bu o'xshash harakatlarni ularni o'zlashtirish yoki takomillashtirish maqsadida ataylab takroriy bajarishdir. Shu bilan birga, talabalar bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatadilar, ma'lum ko'nikma va malakalarni rivojlantiradilar, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradilar.

Didaktikada vizualizatsiya usullari katta rol o'ynaydi, ular quyidagilardan iborat: illyustratsiya (illustratio - tasvir, vizual tushuntirish), namoyish qilish (demonstratio - ko'rsatish), mustaqil kuzatish, tajribalar. i.Podlasiy ta'kidlaganidek, so'nggi o'n yil ichida "...asosan axborotni vizual idrok etishga asoslangan" va "...o'quvchilarning turli darajadagi mustaqilligi va kognitiv faolligi"ni o'z ichiga olgan asosiy metodlarga video metodi qo'shildi.

Ta'limni tashkil etish shakllari bilimlarni o'zlashtirish jarayonining tashqi tomonini tavsiflaydi: o'quvchilar soni, ta'lim joyi va davomiyligi, o'qituvchi va o'quvchi muloqotining xususiyatlari. Demak, ta'lim shakli pedagogik jarayonning tashqi, tashkiliy xususiyatlarini aks ettiradi.

O'qitishni tashkil etishning turli individual, guruh, ommaviy, auditoriya va darsdan tashqari shakllari muvaffaqiyatli qo'llaniladi. Talabalarning o'quv va kognitiv faoliyatining o'ziga xos turlari orasida eng ko'p uchraydiganlari: ma'ruza, seminar mashg'uloti, laboratoriya mashg'uloti, amaliy mashg'ulot, o'quv ishbilanmonlik o'yini, mustaqil ish, fan guruhi, tanlov, olimpiada, ekskursiya va boshqalar.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy va pedagogik etikani samarali rivojlantirish uchun nafaqat o'quv ishining eng maqbul usullarini qo'llash, balki o'quvchilarga materialni doimiy ravishda taqdim etish muddatini, ularning individual

xususiyatlar, raqam va boshqalar ham muhimdir. Tashkiliy shakllar optimal tanlanmagan bo'lsa, o'qitishning prinsiplari ham, metod va uslublari ham o'quv materialini samarali o'zlashtirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlay olmaydi.

Ta'lim vositalari deganda o'quv jarayonining eng xilma-xil materiallari va vositalari tushunilishi kerak, ulardan foydalanish tufayli ta'limning belgilangan maqsadlariga yanada muvaffaqiyatli va oqilona uzoq vaqt davomida erishiladi. Asboblarning asosiy didaktik maqsadi o'quv materialini tez o'zlashtirish, ya'ni o'quv jarayonini samaraliroq qilishdir. P.Pidkasisti o'qitish vositasini o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan bilim o'rganish uchun foydalaniladigan moddiy yoki ideal ob'ekt sifatida tushunadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, uslubiy komponentda quyidagi usullar qo'llaniladi: og'zaki (ma'ruza, hikoya, tushuntirish, suhbat, muhokama), amaliy (mashq usuli, amaliy ish; loyiha usuli), ko'rgazmali (tasvirlash, ko'rsatish, mustaqil kuzatish), o'yin usullari va. simulyatsiya modellashtirish usullari.

Ta'lim vositalarini moddiy va idealga bo'lish umumiy qabul qilingan materiallarga quyidagilar kiradi: darsliklar, o'quv qo'llanmalari, birlamchi manbalar, didaktik materiallar, test materiallari, ko'rgazmali qurollar, maketlar, texnik o'quv qurollari, laboratoriya jihozlari. Tadqiqotimizda bular "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" o'quv qo'llanmasi, Pedagogik odob-axloq kodeksi va olimlarning odob-axloq kodeksi, kasbiy-pedagogik etikaga oid lug'atlar, oliy o'quv yurti odob-axloqi faniga oid mavzuli-metodik materiallaridir.

3.2. Oliy o'quv yurtlari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasining maqsadi, vazifalari, o'ziga xos tamoyillari va rivojlanishi.

Jamiyat va ta'limdagi har bir yangi vaziyat o'z oldiga yangi maqsad qo'yish va unga yangicha yechim topishni taqozo etadi.

Asoslangan tizim aniq maqsadga yo'naltirilgan - bunda oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilari o'rtasida kasbiy-pedagogik odob-axloqni rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirish tizimining vazifalari quyidagilardan iborat:

- bo'lajak o'qituvchilarning estetik va axloqiy qadriyatlarni izlash, baholash va tanlash uchun motivatsion va akmeologik qobiliyatlarini rivojlantirish;

- kasbiy va pedagogik etikaga oid axborot-tahliliy nazariy bilimlarni egallashni ta'minlash;

- bo'lajak o'qituvchilarning xulq-atvori axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga ko'maklashish, xususan: pedagogik takt, yuqori axloqiy xulq-atvor ko'nikmalari, axloqiy tanlov sharoitida harakat qilish qobiliyati, o'qituvchi sifatida shaxsning axloqiy tajribasi;

- o'quvchilarning estetik-axloqiy fikrlash va o'z-o'zini aks ettirish, haqiqiy axloqiy o'zini-o'zi baholash, o'z-o'zini tanqid qilish, o'z-o'zini talab qilish va axloqiy takomillashtirishga intilish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish.

Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish qonuniylik va aniq tamoyillarga asoslanadi, ularga rioya qilinishi kerak bo'lgan pedagogik qoidalar sifatida shakllantiriladi. Ular kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirish bo'yicha ta'lim jarayonining barcha sub'ektlarining o'zaro ta'sirining umumiy strategiyasini belgilaydi, shuningdek, ushbu jarayonning maqsadi, mazmuni, usullari, shakllari va usullarini aniqlaydi va belgilaydi.

Prinsip (lot. rinsipium – asos, birlamchi asos) – birlamchi negiz, yetakchi fikr deb nomlanuvchi harakat tamoyili, masalan, jamiyatdagi odamlarning munosabatlarini tavsiflovchi axloqiy me'yorni anglatadi. Ba'zi faktlar yoki bilimlar to'plamining asosi, tushuntirish yoki harakat uchun qo'llanmaning boshlang'ich nuqtasi. Bu kognitiv, amaliy va ma'naviy faoliyatni amalga oshirish uchun muayyan talabni o'z ichiga olgan me'yoriy umumiy bayonotdir. Har qanday nazariyaning, ta'limotning etakchi, boshlang'ich pozitsiyasi kabi bir qancha ta'riflari bor.

Pedagogik tamoyillar ta'lim va tarbiya maqsadlariga ko'ra farqlanadi. Ta'lim tamoyillari uni amalga oshirishning strategiyasi, maqsadlari, usullari va umumiy

yo'nalishini, sub'ektlarning o'zaro ta'siri uslubini belgilaydi. Ta'lim tamoyillari didaktikaning me'yoriy funksiyasini amalga oshiruvchi o'qituvchilar faoliyatini boshqaradi.

Oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayonida qo'llaniladigan didaktika tamoyillari o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlariga qo'yiladigan talablarni belgilaydi - ta'lim mantig'i, maqsad va vazifalari, mazmunini shakllantirish, shakl va usullarni tanlash, ta'limni rag'batlantirish, tahlil qilish va natijalarga erishish.

Didaktik tamoyillarni shakllantirish va tasniflash muammosi bilan chet el olimlari ham jumladan i.Gerbart, Ya.Komenskiy, i.Pestalozsi, J.J.Russolar ham ilmiy tadqiqot olib borishgan.

ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi tamoyillarni asosiy, umume'tirof etilgan tamoyillar sifatida ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

- onglik va faollik (ta'lim jarayoni tabiatining "ikki tomonlama"ligini hisobga olish; o'quvchilarda mustaqil va ijodiy ishlashga intilishni uyg'otish zarurati; o'quv jarayoniga faol ta'lim usullari va shakllarini samarali kiritish; talabalarni mustaqil bilim olishga undash; o'quvchilarning ilmiy tafakkurini va bilimlarni o'zlashtirishga kasbiy ijodiy yondashishni, undan aniq ishlab chiqarish vazifalarini hal qilishda mustaqil va erkin foydalanish qobiliyatini rivojlantirish);

- ko'rinish (ko'rinishdan foydalanishning didaktik maqsadini aniq belgilash; ko'rsatish tartibi va usuli; maqsadli ko'rinishni tanlash; namoyish qilish mantig'i; ko'rinishning alohida turlarining kombinatsiyasi; kuzatilgan ob'ektlarni mustaqil tahlil qilishda talabalarni jalb qilish; talablarga rioya qilish; ko'rsatish madaniyatiga qo'yiladigan talablar, ko'rinishni loyihalash uchun psixologik talablar, o'qituvchi fikrining mavjudligi);

- tizimlilik va izchillik (o'quv materialini o'quv rejasida ham, o'quvchilarga bilim berish usullarida ham qat'iy, mantiqiy tartibga solish; bilim, ko'nikma va malakalarni izchil egallash hamda ularni amaliyotda bir vaqtda qo'llash);

- kuch (sanab o'tilgan tamoyillarga oid talablarni samarali amalga oshirish; olingan bilimlarni mustahkamlashni tashkil etish, ushbu bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakalarini shakllantirish pedagogik jihatdan maqsadga

muvofiq va aniqdir; olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni tizimli ravishda nazorat qilish va baholash; o'quvchilar tomonidan; o'quv ishlarini tashkil etish jarayonida o'quvchilarga individual, tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish);

- ilmiy (talabalar orasida nazariy bilimlar tizimining mavjudligi; faktlar, hodisalar, qonuniyatlarning ishonchligi; amaliy xulosalar, harakatlarning ilmiy dalillari);

- qulaylik (hisobga olgan holda: ta'lim darajasi, kognitiv qobiliyatlari, kasbiy tayyorgarligi, temperament va tajriba, yosh xususiyatlari, talabalarning ehtiyojlari va qiziqishlari);

- nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik (butun o'quv jarayonini kasbiy yo'naltirish; olingan bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda va ishda qayerda, qachon va qanday ishlatish mumkinligi haqidagi savolga javob olish).

So'nggi paytlarda barcha ilgari ma'lum bo'lgan tamoyillarni tizimlashtirgan oliy maktab tamoyillari alohida ajratildi. Keling, ularni batafsil ko'rib chiqaylik:

- oliy ta'limni bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishga yo'naltirish;

- uzluksiz ta'limni ta'minlash;

- ta'lim jarayonining axborotlashtirish, texnik va texnologik xavfsizligi;

- oliy ta'lim mazmunining fan (texnologiya) va ishlab chiqarish (texnologiyalar) rivojlanishining zamonaviy va prognoz qilinadigan tendentsiyalariga muvofiqligi;

- oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishning umumiy, guruh va individual shakllarining optimal nisbati;

- mutaxassislar tayyorlashning turli bosqichlarida o'qitishning zamonaviy uslub va vositalarini oqilona qo'llash;

- mutaxassislarni tayyorlash natijalarining ularning kasbiy faoliyatining aniq sohasi tomonidan belgilangan talablarga muvofiqligi, ularning raqobatbardoshligini ta'minlash.

Shunday qilib, ta'limning zamonaviy didaktik tamoyillari to'g'ri ta'lim jarayoni davomida bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilgan.

Bo'lajak mutaxassislarning etika va axloqiy me'yorlarini shakllantirish, rivojlantirish va tarbiyalashda umumiy didaktik me'yorlardan tashqari, o'ziga xos tamoyillar ham qo'llaniladi.

A.Sharov mutaxassislarning kasbiy etikasini shakllantirishning quyidagi tamoyillarini belgilab berdi: mavjudlik, tizimlilik, yaxlitlik, faollik, kasbiy va axloqiy yo'naltirilganlik.

Bir-birini to'ldirish tamoyiliga misol sifatida ko'ngilli talabalarning kasbiy etikasini keltirishimiz mumkin, unda ko'ngillilik faoliyati sub'ektlarning intilishlari, qadriyatlari va malakalariga, bir tomondan, haqiqiy ehtiyoj va talablarga mos kelishi kerak. uning adresatlari, boshqa tomondan. Ushbu tamoyil motivatsion sotsializatsiya g'oyasiga mos keladi va ishning barcha shakllari va turlariga kiradi. U jamiyat, ixtiyoriy faoliyat va shaxslarning o'zaro tushunish, ishonch va o'zaro jalb etilishini ta'minlashga qaratilgan.

Universitet o'qituvchisining kasbiy-pedagogik o'zini o'zi anglash madaniyatini shakllantirish muammosini o'rganishning uslubiy va nazariy asoslari, M.Sitnikovaning fikricha, quyidagi tamoyillarda o'z aksini topgan:

- kontseptsiyaning falsafiy tavsifi bo'yicha - madaniy va tabiiy maqsadga muvofiqlik tamoyillari;

- umumiy ilmiy darajada - dialogizm, antropologiya, interyerizatsiya tamoyillari - ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish mexanizmi sifatida eksteriorizatsiya, ichki orqali tashqi aks etish sifatida determinizm, faoliyat va ong birligi, dinamik yondashuv, shaxsni psixologik o'rganish, shaxsning hayotiy munosabatlari;

- aniq ilmiy asosda - pedagogik faoliyatning qadriyat asoslari birligi tamoyillari, his-tuyg'ularni tushunish, germenektivik plyuralizm, andragogika, o'z-o'zini anglash madaniyatini rivojlantirishga nazariy va amaliy tayyorgarlikning integratsiyasi, shaxsning o'ziga xosligi va namoyon bo'lishi. ijodkorlik, ijtimoiy maqsadga muvofiqlik.

Taqdim etilgan tamoyillar asosiy bo'lib, ular bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi, bir-biriga ta'sir qiladi va shu bilan universitet o'qituvchisining kasbiy-pedagogik

o'zini o'zi anglash madaniyatini shakllantirish kontseptsiyasining asosiy qoidalari va xususiyatlarini tuzatadi.

L.Xoruzxoyning fikricha, bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy kompetentsiyasini shakllantirish tizimini madaniy muvofiqlik, to'ldiruvchilik (qo'shimchalik), adekvatlik, amaliy yo'nalish, sinergiya va uzluksizlik, ta'limning qadriyat-mazmun va kasbiy yo'nalishi birligi, pedagogika, insonga yo'naltirilganlik, hissiy-sezgi hukmronligi, ta'lim-tarbiyaning kasbiy yo'nalishi birligi tamoyillari asosida qurish maqsadga muvofiqdir.

Keyingi paytlarda pedagogika fanida axloqiy pedagogika tamoyillariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ular, M.Dudinaning ta'kidlashicha, tabiiy, madaniy va erkinlik maqsadga muvofiqligining sinergik uchligi bilan belgilanadi:

- bolani qanday bo'lsa, shundayligicha so'zsiz qabul qilish;
- uning ichki dunyosini empatik tushunish;
- konstruktiv muloqot, uning sub'ektiv tajribasiga e'tibor berish;
- dunyoni va o'zini bilishga hissa qo'shadigan bilimlarni ta'limga joriy etish;
- mazmun va shakl jihatidan ta'limning dialogik xarakteri;
- ta'lim erkinligi.

Bo'lajak o'qituvchilarning etika va axloqiy madaniyatini tarbiyalashning umumiy o'ziga xos tamoyillari asoslanadi. Xususan, L.Moskalova quyidagi tamoyillar bo'lishi kerakligini belgilab berdi:

- kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy va axloqiy madaniyatini maqsadli tarbiyalash;
- bo'lajak o'qituvchi shaxsining axloqiy va axloqiy madaniyatining fundamental asoslariga - o'qituvchilik kasbining qadriyatlariga tayanish;
- axloqiy va axloqiy madaniyatni shaxslararo darajada markazlashtirish;
- bolalar va maktab o'quvchilarining o'z-o'zini tarbiyalash va tarbiyalash texnologiyalari va usullarini yaratish va rivojlantirish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik;
- bo'lajak o'qituvchilarning etika va axloqiy madaniyatini tarbiyalashda natijalarga yo'naltirish.

i.Gryaznovning fikricha, axloqiy tarbiyaning zamonaviy tizimi oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayonini quyidagi tamoyillar asosida takomillashtirishni nazarda tutadi: umuminsoniy va milliy birlik; psixologik-pedagogik va axloqiy bilimlarni egallashning izchilligi, tizimliliigi va uzluksizligi, shaxsning axloqiy fazilatlarini egallash; axloqiy tarbiyaning maqsad va mazmuniga muvofiqligi; talabalarning axloqiy tarbiyasiga shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv.

O.Lapuzinaning fikricha tibbiy kasbiy etikasining asosiy tamoyillariga axloqiy talablarni jamiyat ehtiyojlari va manfaatlari mezoniga yo'naltirish; texnik mahsulotlar sifatini va tibbiy faoliyatning professionalligini kafolatlash; kasbiy faoliyat yo'nalishini insonparvarlashtirish va qonunlarga rioya qilish; kasbiy fazilatlar va kasbiy xulq-atvorning ma'lum bir shartli standartga muvofiqligi; tibbiy faoliyatning maqsadi va psixologik motivatsiyasiga muvofiqligi kiradi.

D.Verbitskiy [89], i. Gryaznov [123], M.Dudina [144], O.Lapuzina [294], M.Levyna [296], L.Moskalova [335], O.Pozdniakova asarlariga ko'ra. [378], L.Sikorska [435], M.Sytnikova [439], L.Xoruzoy [505], A.Sharova [515]lar o'tkazgan tajribalari asosida rivojlanishning ham umumiy didaktik, ham o'ziga xos tamoyillari, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etika me'yorlari belgilandi.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik etikani shakllantirishning asosiy tamoyillari umumiy didaktik tamoyillar (ob'ektivlik va ilmiylik; nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik; izchillik va tizimlilik; oqilona qiyinchilik darajasida foydalanish imkoniyati; aniqlik va xilma-xillik)

- metodlari- talaba faoliyati; bilim, qobiliyat va ko'nikmalarni ijodiy faoliyat tajribasi bilan uyg'unlikda o'zlashtirish kuchi, shuningdek, oliy ta'limning umumiy pedagogik tamoyillari (kasbiy) ta'limning yo'nalishi, muammoliligi, kompyuterlashtirilgan ta'limning tizimliliigi, ijtimoiy mas'uliyat, ijodkorlik, ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish va boshqalar) muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik etika nazariyasi va axloqiy amaliyotning birligi hamda ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish tamoyillarini batafsil ko'rib chiqamiz, chunki o'ziga xos tamoyillar bilan birgalikda kasbiy-pedagogik etikaning rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Pedagogik etika nazariyasi va axloqiy amaliyotning birligi tamoyili - pedagogik etika nazariyasi va axloqiy amaliyot o'rtasidagi dialektik munosabat shundan iboratki, ular bir-birisiz mavjud bo'lmaydi. Evolyutsiya jarayonida ilmiy axloqiy bilimlar empirik va nazariy darajalarda rivojlanadi, lekin birinchisi ikkinchisiz mavjud bo'lmaydi. Axloqiy nazariyaning haqiqati empirizm (axloqiy amaliyot) tomonidan sinovdan o'tkaziladi, empirik ma'lumotlarsiz nazariya faqat fantaziya bo'lib qoladi. Axloqiy amaliyot - bu odamlarning moddiy, hissiy va ob'ektiv faoliyati. Amaliyot bilimda uch xil rol o'ynaydi: u bilim manbai, bilim maqsadi va haqiqat mezoni. Empirizm (axloqiy amaliyot) esa nazariyaga bog'liq - amaliy faoliyat nazariy axloqiy sxema doirasida amalga oshiriladi. Empirik fakt har doim ma'lum bir tushuntirish sxemasi bilan yuklanadi, ilmiy fakt talqin qilingandagina ilmiy bo'ladi.

Bu tamoyil o'zining birinchi qismida universitet o'qituvchisini axloqiy ongni shakllantirishning turli usullari yordamida ta'limning turli tashkiliy shakllarida talabalarning axloqiy va pedagogik bilimlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga yo'naltiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning sinfdan tashqari ishlarini tashkil etishda - ularni pedagogik mazmun bilan to'ldirish orqali axloqiy ongning shaxsiy shakllarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

Uning ikkinchi qismida pedagogik faoliyat (pedagogik faoliyatning axloqiy mazmuni) sharoitida axloqiy tanlash holatlarini yaratish va o'quvchilarni axloqiy tanlash, ya'ni ish va harakat tanlashga o'rgatish haqida gap boradi. Ushbu tamoyilning bu amaliy "qismi" axloqiy amaliyotda amalga oshiriladi.

Axloqiy faoliyat sof shaklda mavjud bo'lishi mumkin emas, chunki axloq ta'lim muassasasining barcha sohalariga, ilmiy va pedagogik xodimlar faoliyatining barcha turlariga kiradi. Shu sababli, ta'lim jarayonida har qanday faoliyatning axloqiy jihatlarini ko'rib chiqishga arziydi, bu bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy fazilatlarini, ularning haqiqiy xatti-harakatlarini baholashga imkon beradi, shuning uchun ularning faoliyati jamiyat va talabalar bilan o'zaro munosabatlarini oldindan aytib beradi.

Tabiiyki, bu kelajakdagi o'qituvchini u yoki bu harakatga undaydigan motivlarni hisobga olish kerak emas degani emas. Axloqiy amaliyot - bu bo'lajak o'qituvchining ichki va tashqi tomonlariga ega bo'lgan haqiqiy harakatlari va harakatlari sohasi.

ichki tomon - bu o'qituvchi, o'quvchi va umuman, shaxsning motivlari va niyatlari.

Tashqi tomon - bu o'qituvchi, talaba yoki shaxs faoliyatidagi xatti-harakatlarning axloqiy sifati haqida tasavvur beradigan "ko'rinadigan" tomon.

Ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish tamoyili o'qituvchining ta'limning innovatsion shakllari, pedagogik texnologiyalari majmuasini erkin tanlashi sharoitida o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi; "ustoz-shogird" munosabatlarida multikulturalizm va intellektual hamkorlik muhitini yaratish.

Ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish tamoyili quyidagi qoidalar orqali amalga oshiriladi:

- tarbiya aqliy xususiyatlar va funktsiyalarni shakllantirish jarayoni sifatida o'sib borayotgan shaxsning kattalar va ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabati bilan belgilanadi;

- agar ta'lim "tezkor rivojlanish zonasi" ga yo'naltirilgan bo'lsa, ta'lim shaxsiy talablarni qondiradi;

- shaxsning umuminsoniy madaniyat bilan uyg'un rivojlanishi asosiy gumanitar madaniyatni egallash darajasiga bog'liq;

- shaxsning umumiy madaniy, ijtimoiy-axloqiy va kasbiy rivojlanishi qanchalik uyg'un bo'lsa, shaxs shunchalik erkin va ijodkor bo'ladi;

- xalqning madaniy-tarixiy an'alarini hisobga olish, ularning umumiy insoniyat madaniyati bilan birligi - yangi o'quv rejaları va dasturlarini qurishning eng muhim sharti;

- shaxs uchun faoliyat qanchalik xilma-xil va samarali ahamiyatga ega bo'lsa, uning umuminsoniy va kasbiy madaniyatni o'zlashtirishi shunchalik samarali bo'ladi;

- shaxsning birgalikdagi ijtimoiy-ma'naviy va kasbiy rivojlanishi jarayoni, agar o'quvchi ta'lim sub'ekti sifatida harakat qilsa, optimal bo'ladi;

- o'qituvchi va talabning pozitsiyasini shaxsiy va teng huquqli, ya'ni hamkorlik qiluvchi odamlar pozitsiyasiga aylantirishni o'z ichiga olgan dialogik yondashuv;

- ta'lim jarayonining ijodiy yo'naltirilganlik darajasiga bog'liq bo'lgan shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishi;

- pedagogik jarayon ishtirokchilarining boshqa odamlarning tashvishlarini o'z zimmasiga olishga tayyorligi muqarrar ravishda insonparvarlik dunyoqarashining shakllanish darajasi bilan belgilanadi.

ilmiy izlanishlar tahlili natijasida ma'lum bo'ldiki, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirish zamonaviy sharoitlarda, agar u quyidagi o'ziga xos tamoyillarga asoslansa va ta'minlansa, muvaffaqiyatli bo'ladi.

3.4-rasm):

- kasbiy va pedagogik etikani tizimli ravishda rivojlantirish;

- kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik;

- axloqiy ong va axloqiy faoliyatning birligi;

- qo'shimchalar;

- axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyasi va o'zaro ta'siri;

- oliy ta'lim muassasalarida talaba ta'lim jarayonini axloqiy refleksiv yo'naltirish;

- axloqiy tanlov.

Keling, ularning har birini tasvirlab beraylik.

1. Kasbiy-pedagogik etikani tizimli rivojlantirish tamoyili bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik etikasining rivojlanishining mohiyatini o'ziga xos tizimlilikda va kengroq tizim rivojlanishi: pedagogik madaniyatning tarkibida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Unda sub'ekt (hodisalar) ushbu tizimning tarkibiy qismi sifatida kiritilgan. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik etikasini tizimli rivojlantirish tamoyili sifat, umumiy aloqa, o'zaro ta'sir, rivojlanish, takomillashtirish kabi dialektik kategoriyalarni ochib beradi va boyitadi. Bu

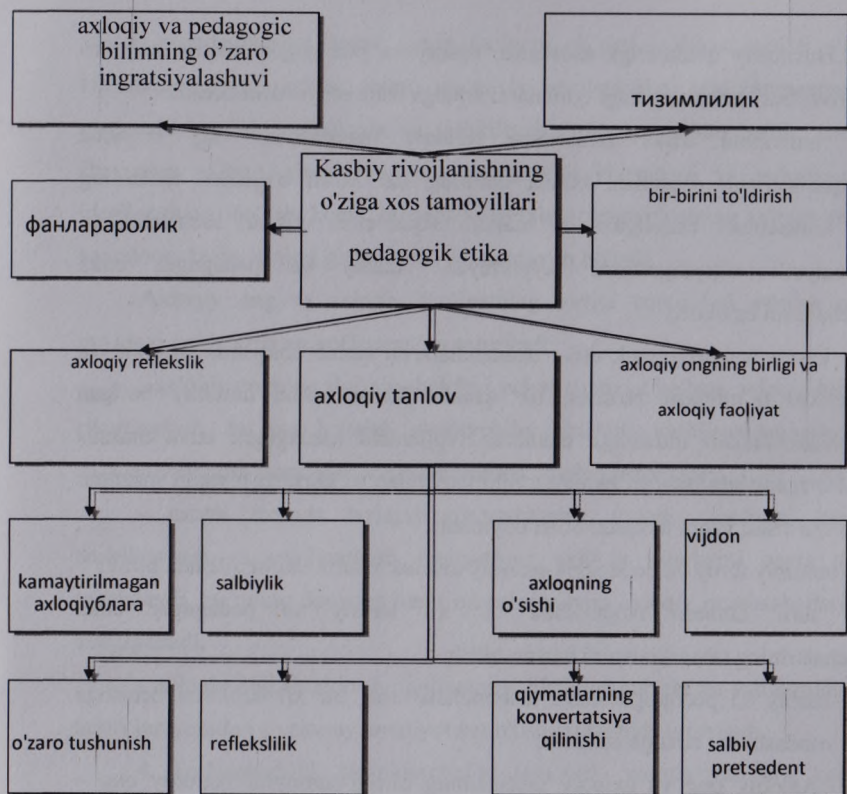
tamoyilda birinchi o'rin ob'ektning bo'laklarini ko'rib chiqishdan ko'ra, aniqlangan bir butun sifatida ob'ektning xususiyatlariga va bu yaxlitlikni ta'minlaydigan mexanizmlarni o'rnatishga beriladi.

Tizimlilik tamoyilini amalga oshirish quyidagi qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi:

- barcha tashkiliy va tarbiyaviy faoliyat kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak;

- tizimning barcha funksional va tarkibiy qismlarining birligi va ularning o'zaro ta'siri bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik axloqiy darajasini oshirish va rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu tamoyillarning pedagogik talqini bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish tizimida axloqiy-pedagogik yondashuv doirasida amalga oshirilishi kerak, bu ham axloqiy, ham pedagogik bilimlarning o'zaro ta'sirini ta'minlaydi.

3.4-rasm. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik etikani rivojlantirishning o'ziga xos tamoyillari sxemasi

2. Kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishda fanlararolik tamoyili yuqorida qayd etilgan tamoyillarning talabalarga ta'lim mazmuni va usullariga qo'yiladigan yagona tashkiliy-pedagogik talablarga muvofiq amalga oshirilishini ta'minlaydi, turli fanlar o'qituvchilarining o'zaro hamkorligini ta'minlaydi.

Fanlararo aloqa bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashni intensivlashtirish, optimallashtirish va oqilona tashkil etishga asoslangan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, ularning kasbiy-pedagogik etikani muvaffaqiyatli shakllantirish uchun mentalitet, umumiy va ta'lim madaniyati, dunyoqarashi, shuningdek, uni rivojlantirish texnologik jarayonining innovatsion modelini hisobga olish katta ahamiyatga ega.

E.Husinskiy qoidalariga asoslanib, kasbiy va pedagogik etikani fanlararo asosda rivojlantirishga quyidagi qoidalarni amalga oshirish yordam beradi:

- individual o'quv fanlarining axloqiy masalalarini vaqt bo'yicha muvofiqlashtirilgan o'rganish, bunda ularning har birini o'rganish fanlarning oldingi kontseptual bazasiga (oliy maktab o'qituvchisi etikasi) asoslanadi va muvaffaqiyatli o'qiydiganlarni tayyorlaydi. Kasbiy va pedagogik etika tushunchalarini egallash;

- kasbiy va pedagogik etika tushunchalarini ishlab chiqishda izchillik va uzluksizlikni ta'minlash zarurati; bir qancha fanlar uchun umumiy bo'lgan tushunchalar fandan intizomga uzluksiz rivojlanishi (pedagogik etika maxsus fanlarni o'rganishda bio- va ekoetika bilimlari bilan to'ldirilishi), yangi mazmun bilan to'ldirilishi, yangi aloqalar bilan boyitishi;

- umumiy ilmiy va pedagogik-axloqiy tushunchalarni talqin qilishda birlik;

- turli fanlarni o'rganishda bir xil kasbiy va pedagogik etika tushunchalarining takrorlanishini istisno qilish;

- kasbiy va pedagogik etika tushunchalarining bir xil sinflarini ochishga yagona yondashuvni amalga oshirish.

3. Axloqiy ong va axloqiy faoliyatning birligi tamoyili. Axloqiy ong – shaxsning axloq me'yorlarini, jamiyatdagi munosabatlarni, unda faoliyat ko'rsatuvchi g'oyalar, tasavvurlar va ideallarni anglashidir. Bu axloqiy bilimlar, axloqiy qarashlar, e'tiqodlar, his-tuyg'ular va ehtiyojlar to'plamidir. Axloqiy faoliyat axloqning asosiy jihatlaridan biridir;

Shaxsning ijtimoiy faoliyati, chunki u axloqiy maqsadlarni amalga oshirishga bo'ysunadi. Etikadagi "axloqiy faoliyat" tushunchasi ma'lum bir mavhumlik bo'lib, uning yordami bilan uning axloqiy jihati ijtimoiy amaliyotning barcha xilma-xilligi - harakatlardan ajralib turadi, chunki ular axloqiy motivlar (burch hissi, istak) bilan belgilanadi. yaxshilikka, ijtimoiy va axloqiy ideallarni amalga oshirishga qaratilgan) va axloqiy baholanishi mumkin.

Axloqiy faoliyat kishilar axloqi va xulq-atvorining obyektiv tomoni, axloqiy ong esa subyektiv tomonidir. Oliy maktab o'qituvchisi kasbiy etikasining o'ziga

xosligi quyidagilardan iborat: uning faoliyati ob'ekti – shaxs; u o'zi o'rgatgan kishining kelajagi uchun doimo ma'naviy javobgarlikni o'z zimmasiga oladi; o'qituvchining ishi psixologik va tashkiliy jihatdan murakkab bo'lib, uning o'zi shaxsning axloqiy rivojlanishining namunasini ko'rsatishi va yuksak axloqiy ideallar shaxsi bo'lishi kerak, bu erda universitet o'qituvchisining axloqiy ongining va axloqiy faoliyatining birligi tamoyili namoyon bo'ladi.

Axloqiy ong va axloqiy faoliyatning birligi tamoyilini amalga oshirish quyidagi qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi:

- axloqiy ongning shaxsiy shakllari uchun material bo'lgan axloqiy bilimlarni rivojlantirish, bu esa bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning yaratilgan tizimi sharoitida amalga oshiriladi;

- ushbu tizimda bo'lajak o'qituvchining axloqiy faoliyati tajribasini shakllantirish va rivojlantirish faoliyatning axloqiy asoslarini qayta qurishni ta'minlaydi, bu uning dunyoga ham, odamlarga ham axloqiy munosabatlari ufqini kengaytiradi;

- axloqiy ong va axloqiy faoliyatning birligiga sub'ekt va sub'ektning o'zaro ta'siri jarayonida va yakuniy amaliyotdan o'tish jarayonida erishiladi.

4. To'ldiruvchilik (qo'shimchalik) tamoyili mantig'idan voz kechishga imkon beradi va qo'shimcha ta'limda pedagogik tizimlar, didaktik texnologiyalar tengligi g'oyasini ta'kidlaydi, ya'ni u imkoniyatni va hattoki asosiy va qo'shimcha ta'lim tarkibiy qismlarining turli xil rivojlanish vektorlari bilan birga yashash zarurati. Ushbu tamoyil bo'lajak o'qituvchini rivojlantirishga o'zaro bir-birini to'ldiruvchi jarayonlar majmui sifatida yondashishni, o'qituvchining kasbiy va pedagogik axloqini rivojlantirishning tabiiy, ijtimoiy, madaniy rivojlanish shartlaridan biri sifatida talqin qilishni o'z ichiga oladi.

Yaratilgan tizimning tarkibiy qismlarining, o'qituvchi faoliyatining yo'nalishlarining va axloqiy ongning shaxsiy shakllarining mavjudligi nuqtai nazaridan bir-birini to'ldirishga (axloqiy ong - axloqiy munosabatlarning sub'ektiv yo'li) amalga oshirish tufayli erishiladi.

Bir-birini to'ldirish tamoyilini amalga oshirish quyidagi tarzda amalga oshiriladi:

- tashkiliy nuqtai nazardan, bu kasbiy-pedagogik odob-axloqni rivojlantirish ilmiy-pedagogik xodimlarning auditorlik faoliyati davomida ham, talabalar guruhlarini murabbiylarining darsdan tashqari faoliyati davomida ham sodir bo'lishini anglatadi;

Pedagogik ta'sir (ob'ekt-sub'ekt munosabatlari) o'z o'rnini shaxslararo axloqiy o'zaro ta'sirga, teng sheriklikka, rivojlanayotgan shaxsning haqiqiy erkinligiga, muloqotga yo'naltiradi.

5. Axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyalashuvi va o'zaro ta'siri tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni etika nazariyasi va pedagogik fan sifatida axloqning o'zaro ta'siri bevosita emas, balki etikaning tarkibiy qismlari o'rtasida mavjud bo'lgan oraliq bog'lanishlar yordamida amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Amaliy darajada etika pedagogika bilan o'zaro ta'sir qiladi. Bu nazariy tushunchani asoslashda o'qituvchining axloq, axloqiy qadriyatlar tizimi, xulq-atvor, xatti-harakatlarni baholash nazariyasi va boshqalar haqidagi bilimlaridan nazariy axloqdan olingan "tayyorlangan" bilim sifatida foydalanishida namoyon bo'ladi.

Pedagogika fani axloqni nazariy jihatdan tadqiq qilmaydi, ammo insonparvarlik, ta'limni insonparvarlashtirishning mohiyati to'g'risida bilimlarga ega bo'lish uchun universitet o'qituvchisiga axloq haqida umumiy nazariy bilimlar kerak bo'ladi. Pedagogika fani axloqning, axloqiy ongning "ichiga" kirib borishini ta'minlaydigan turli texnologik tizimlarni ishlab chiqadi, bo'lajak o'qituvchini o'qitish va tarbiyalash yoki tayyorlashning qaysi vositalari, shakllari va usullari uning qadriyatlari, insonparvarlik yo'nalishini rivojlantirishga yordam berishini aniqlaydi.

Axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyalashuvi va o'zaro ta'siri tamoyilini amalga oshirish quyidagi qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi:

- axloqiy-pedagogik bilimlarning integratsiyasi va o'zaro ta'siri bo'lajak o'qituvchi tomonidan maxsus fanlarning axloqiy toifalari va axloqiy tushunchalarini o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi;

- unda axloqiy tafakkurning kategorik chegaralarini shakllantirish, ular prizmasi orqali bo'lajak o'qituvchi pedagogik vaziyatlarni hal qiladi;

- axloqiy mulohazaga asoslangan pedagogik vaziyatlarni baholash.

6. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni tarbiyalash jarayonining axloqiy refleksiv yo'naltirilganligi tamoyili o'qituvchini talabalarning axloqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltiradi, bu ularning motivlarini amaliy ma'noga ega bo'lgan tanlov labirintlari orqali olib boradi; Bu prizma orqali aks ettiruvchi talaba axloqiy tanlov natijalarini axloqning oltin qoidasi, qadriyatlar maqomidagi kategorik imperativ mezonlari bo'yicha baholaydi, axloqiy ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan ushbu tanlovning axloqiy kontekstini yaratishni ta'minlaydi. Talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish barcha bosqichlarda amalga oshiriladi: "konkretlashtirish - mavhumlashtirish" yo'nalishi bo'yicha ham, "abstraksiya - konkretlashtirish" yo'nalishi bo'yicha.

Axloqiy va pedagogik bilimlarning integratsiyalashuvi va o'zaro ta'siri tamoyilini amalga oshirish quyidagi qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi:

- universitetda talabalarni tarbiyalash jarayonining axloqiy aks ettirish yo'nalishi bo'lajak o'qituvchi tomonidan axloqiy, axloqiy bilim nuqtai nazaridan mezon sifatida amalga oshiriladi;

- axloqiy va pedagogik aks ettirish darajalarining so'zsiz o'sishi:

shaxsiy-pedagogik ("Men" mening maqsadlarim, motivlarim, ko'rsatmalarim orasida), axloqiy-pedagogik (o'qiyotganlar va boshqalar orasida "men")

axloqiy va pedagogik aks ettirish (axloqiy qadriyatlar va me'yorlar orasida "men").

7. Axloqiy tanlash tamoyili. Axloqiy tanlov qaror asosida amalga oshiriladi va axloqiy mezonlarga asoslanadi, ularning amalga oshirilishi sub'ektning qadriyatlar tizimida o'zini o'zi belgilashiga yordam beradi va harakatlarni uyg'unlashtirish va birlashtirish orqali xatti-harakatlar chizig'ini belgilaydi. Axloqiy tanlov qoidalari quyidagilardan iborat:

- kamaytirilmaydigan axloqiy yaxshilik qoidasi: yaxshilikni boshqa ob'ektlar orqali tavsiflab bo'lmaydi yoki uni boshqa (axloqiy bo'lmagan) ne'matlarga

erishishga qisqartirish mumkin emas. Axloqiy yaxshilikning shaxsiy qadriyat darajasiga tushishi xavflidir, chunki axloq sub'ekti ushbu shaxsiy qadriyatga bo'lgan istagidan axloqiy va axloqiy taqiqlarning buzilishini oqlash uchun foydalanishi mumkin, chunki axloqiy yaxshilikdan voz kechish allaqachon shartsiz yovuzlikdir, ya'ni , axloqiy yaxshilik moddiy ne'matni olishdan iborat bo'lishi mumkin emas. Qisman ma'naviy qiymat bunday pasayish holatida faqat vasvasadir;

- axloqiy yaxshilik yomonlik qilmaslikdan iborat. Axloqda nafaqat taqiqlar, balki ijobiy xarakterga ega bo'lgan axloqiy qadriyatlar ham mavjud (xayr-ehson, kasallarga yoki xavf ostida qolganlarga yordam berish, fidoyilik va h.k.), lekin ular axloqiy yaxshilik sifatida belgilanishi shart emas. , chunki ular axloqsiz vositalarni qo'llash yoki axloqiy taqiqlarni buzishni talab qilganda o'zlarining ma'naviy qiymatini yo'qotishlari mumkin;

- axloqiy sub'ektning o'sish qoidasi: axloqiy yaxshilik faqat bitta axloqiy harakatni amalga oshirish natijasida olinmaydi, ya'ni axloqiy ezigulikka doimo intilish doimiy ma'naviy yuksalish yo'lidir;

"Bu erda va hozir" amalga oshiriladigan harakat qoidasi: axloqiy yaxshilik insonning ma'lum bir axloqiy tanlov holatini hal qilishda qilgan harakatida namoyon bo'ladi yoki yo'qoladi, bu unga yaxshilik va yomonlikni tanlashning qat'iy alternativini taqdim etadi. Shunday qilib, axloqiy ezigulik inson hayotining muayyan daqiqalarida his qiladigan baxtga o'xshaydi, ammo qadimgi yunon donishmandlari o'rgatganidek, hech kim o'z umrini oxirigacha o'tkazmaguncha o'zini baxtli deb atolmaydi;

- vijdon amrining qoidasi: insonning axloqiy xulq-atvori vasvasaga tushmaslik uchun vijdonining ogohlantirishlarini diqqat bilan kuzatishni va noto'g'ri xatti-harakatlari uchun unda paydo bo'ladigan vijdon pushaymonligini hisobga olishni talab qiladi;

- o'zaro tushunish qoidasi: boshqa odamlar bilan munosabatlar birinchi navbatda ularning insoniy qadr-qimmatini so'zsiz tan olish asosida qurilishi kerak, bu o'zaro tushunishga erishish zarurligini belgilaydi. Bunga erishish uchun siz

doimo boshqasini tushunishga intishingiz kerak, hatto unga nisbatan dushmanlik sharoitida ham. Hech kimning boshqalarga nisbatan ma'naviy hukm chiqarishga haqqi yo'q, hech kimga "noqulay" odamlarni xo'rlashga ma'naviy huquq berilmagan. Tinchlik va undan ham ko'proq do'stona munosabatlarga erishish har doim ham mumkin emas, lekin bu sizning atrofingizdagi odamlarni "yaqindan ko'rmaslik" uchun sabab emas. Axloq realistik bo'lishni va axloqiy-axloqiy talablarning ham absolyutizmi, ham kategorik xususiyatini, shuningdek, kundalik hayotda yuzaga keladigan vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi;

- axloqiy refleksivlik qoidasi: sub'ektning axloqiy mulohazalari atrof-muhitning axloqiy xatti-harakatlaridan qat'i nazar, faqat o'z fikrlashlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Darhaqiqat, inson o'zining madaniy muhitidan axloqiy qadriyatlar va axloqiy e'tiqod modellarini oladi. Shu sababli, qabul qilib bo'lmaydigan muhit ma'naviy xavfni yashiradi, chunki u hali zarur avtonomiyaga erisha olmagan sub'ektning axloqiy ongini shakllantiradi - hodisalarning tabiiy rivojiga qarshi harakat qilish, o'z-o'zidan o'zini tutishiga yo'l qo'ymaslik. yarashish va tabiiy axloqsiz xohishga ergashish. Bu axloqiy imperativning kategorik xususiyatini belgilaydi: axloqiy talablar muayyan vaziyat va muhitning axloqiylikidan qat'i nazar, faqat o'ziga nisbatan qo'yilishi mumkin;

- utilitar qadriyatlarning konvertatsiya qilish qoidasi: o'zi uchun emas, balki birinchi navbatda boshqa shaxs uchun utilitar yaxshilikka erishish ma'naviy qadriyatga ega. Pragmatik (utilitar) qadriyatlarga altruistik munosabat ularni axloqiy qadriyatga "aylantirib yuboradi". Agar siz o'zingiz uchun foydali, pragmatik yoki yoqimli ish qilsangiz, bu har doim ham axloqiy (eng yaxshisi, joiz) harakat emas. Ammo boshqa odam uchun ham xuddi shunday qilsangiz, bu harakatga axloqiy va axloqiy ma'no keltirishni anglatadi;

- salbiy pretsedent qoidasi: axloqning buzilishi nafaqat yovuzlikning o'zi, balki bunday buzilish ehtimolini ko'rsatadigan pretsedent sifatida juda salbiy bo'ladi. Axloqiy mos yozuvlar tizimini yo'q qilish har qanday o'ziga xos axloqiy yovuzlikdan ham xavfliroqdir.

Axloqiy tanlov sharoitida amalga oshiriladi - bu bir-birini istisno qiladigan ikkita qaror yoki harakatlar o'rtasida ziddiyatga ega bo'lgan vaziyat. Bo'lajak o'qituvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda axloqiy tanlov holatlarini samarali qo'llash uchun fanlarning mazmuniga asoslangan muammoli axloqiy vaziyatlar tizimini ishlab chiqish kerak, bu ularning axloqiy muammolarini faol hal qilishga undashi kerak. Muammoli axloqiy vaziyatlar tizimidan kelib chiqib, axloqiy muammolar tizimi yaratilishi kerak, ularni hal qilishda bo'lajak o'qituvchilar jalb qilinishi kerak. Ular axloqiy pozitsiyani tanlash bilan ham, axloqiy qaror qabul qilish shaxsning axloqiy fazilatlarini baholash va o'z-o'zini baholash bilan; axloqiy tanlovning ma'lum bir vaziyatda qaror qabul qilish bilan va hokozolar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Muammoli axloqiy vaziyatlar jamoat axloqi va shaxsning shaxsiy axloqi, shaxsning xatti-harakati va harakatlariga bo'lgan ijtimoiy axloq talablari bilan shaxsiy maqsadlar va manfaatlar, ehtiyojlar va his-tuyg'ular o'rtasidagi ziddiyatlarni aniqlash va kuchaytirish uchun sharoit yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilar tomonidan ta'limning turli tashkiliy shakllarida, pedagogik amaliyot davrida va sinfdan tashqari ishlarda duch keladigan qarama-qarshiliklarni hal qilish talabalarni etakchi g'oyalarni, axloqiy tanlash tamoyillarini, pedagogik faoliyat tamoyillarini aniqlashga undashni talab qiladi. Rag'batlantirishning maqsadi - bo'lajak o'qituvchilarni talabalar muammoli vaziyatni bartaraf etish yo'llarini aniqlaydigan mezonlarni aniqlashga undashdir.

O'qituvchining kasbiy-pedagogik etikasi - bu uning murakkab, ko'p bosqichli ta'limi bo'lib, u o'qituvchini pedagogik faoliyatga nazariy, amaliy va psixologik tayyorlash bilan tavsiflanadi.

O'qituvchining o'z kasbiy salohiyatidan foydalanishning ichki (mutaxassis sifatidagi pedagogik etikasi) va tashqi (talabani kelajakdagi kasbga bevosita tayyorlaydigan fanlar bo'yicha axloqiy masalalar bo'yicha kompetentsiya) chegaralariga ega. Bunda nafaqat boshqa odamlarga (o'qituvchi - talaba, o'qituvchi - o'qituvchi, o'qituvchi - ma'muriyat) ta'sir chegaralari ongli ravishda

o'rnatiladi va kuzatiladi, balki pedagogik harakatlarning natijasi va oqibatlari (talaba – bo'lajak mutaxassisning ta'siri) ham namoyon bo'ladi.

Keng iqtisodiy, siyosiy va madaniy dunyoqarashni, ilmiy, ijtimoiy va haqiqatda axloqiy kategoriyalarda amaliy fikrlashni, ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish va bashorat qilish qobiliyati va ko'nikmalarini o'z ichiga olgan talabalarning dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirish, o'z faoliyatini uning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish lozim. Bunda nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy muammolarni hal qilish axloqiy shaxsni rivojlantirishni o'z ichiga olgan universitetning vazifalaridan biridir.

Shaxs - keng ma'noda - tabiiy va ijtimoiy sifatlarining birligidagi konkret, yaxlit inson individualligi; torroq, falsafiy ma'noda - ijtimoiy faoliyat sub'ekti sifatida, uning xususiyatlari jamiyat hayotining aniq-tarixiy shartlari bilan belgilanadigan shaxs. Sifat - falsafiy kategoriya bo'lib, u ob'ektning mavjudligiga xos bo'lgan muhim qat'iyatni aks ettiradi, buning natijasida u boshqa ob'ekt emas, balki faqat shudir.

Shaxsni axloqiy tarbiyalash sohasida olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shaxsning ijobiy va salbiy fazilatlarini tavsiflovchi katta terminologik massivni aniqlash va tiplashtirish imkonini berdi. Ular o'zlarining to'rtta asosiy turini aniqladilar:

- 1) dunyoqarash, g'oyaviy-siyosiy, umumiy aksiologik (qiymat);
- 2) axloqiy;
- 3) tadbirkorlik;
- 4) pragmatik.

Axloqiy fazilatlar va ularning antipodlari to'rt kichik turga bo'linadi:

- kollektivistik fazilatlar: kollektivizm, mas'uliyat, qahramonlik, egoizm, individuallik, mas'uliyatsizlik va boshqalar;

- insonparvarlik fazilatlar: xayrixohlik, mehr-oqibat, olijanoblik, rahm-shafqat, g'azab, e'tiborsizlik, shubha va boshqalar;

- shaxsning qadriyatlarni taqsimlashga munosabati bilan bog'liq fazilatlar: adolat, shukronalik, fidoyilik, foydalilik, hasad, hasad va boshqalar;

- xulq-atvorni axloqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq fazilatlar: qadr-qimmat tuyg'usi, hurmatlilik, sodiqlik, to'g'rilik, yolg'onchilik, ikkiyuzlamachilik, pastkashlik va boshqalar.

Axloqiy shaxs sifatlarining beshta guruhi mavjud.

- birinchisi, jamoatchilik yo'nalishini belgilovchi fazilatlarni o'z ichiga oladi;

- ikkinchi guruhga shaxsning yuqori xulq-atvor faolligini, belgilangan maqsadlarga erishish yo'lidagi to'siqlarni engib o'tishga tayyorligini ta'minlaydigan kuchli irodali fazilatlar kiradi;

- uchinchi guruhga asosiy vazifasi xulq-atvorning salbiy ko'rinishlarini oldini olish bo'lgan fazilatlar kiradi;

- to'rtinchisi: ishbilarmonlik, yaxshi xulq-atvor ko'nikmalari va odatlari, to'g'ri harakat qilish qobiliyati, shaxsning axloqiy tajribasi.

- beshinchi guruh o'z-o'zini maqsadli tarbiyalash imkoniyatini ta'minlaydigan, shaxsning axloqiy va irodaviy sohasini rivojlantiradigan fazilatlar bilan tavsiflanadi.

X.Vasyanovych va V.Onishchenko pedagogik etika nazariyasiga ko'ra, mutaxassislarining kasbiy fazilatlarini quyidagi tasniflashni amalga oshirdilar: hissiy barqarorlik; axloqiy-ma'naviy va ijtimoiy-axloqiy yo'nalishlarning barqarorligi; yuksak axloqiy va ma'naviy salohiyat; optimal adolatning anti-emotsional printsipiga ega bo'lish; kasbiy axloq va kasbiy etikaga ega bo'lish; o'z kasbiy mas'uliyatini anglash; axloqiy, empatik, madaniyatlararo va ijtimoiy-madaniy bag'rikenglik (ijtimoiy ishchilar va "shaxsdan shaxsga" sohadagi ishchilar uchun); ushbu professional muhitda qabul qilingan kasbiy etika, normalar va muloqot tiliga rioya qilish.

Axloqiy fazilatlarni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha olimlarning ishlarini tahlil qilish shuni ta'kidlashga asos beradiki, kasbiy va pedagogik axloq pedagogik faoliyatda to'rt komponentni o'z ichiga olgan tuzilma sifatida namoyon bo'ladi: motivatsion-akmeologik, axborot-kognitiv, konativ va sub'ektiv.

- maqsadlilik, insonparvarlik, axloqiy majburiyat hissi, o'zaro yordam, rahm-shafqat, xayrixohlik, intizom (motivatsion va akmeologik komponent);

- kasbiy va pedagogik axloq, doimiy axloqiy va axloqiy o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirish (axborot va kognitiv komponent) to'g'risidagi axborot va tahliliy nazariy bilim;

- vazminlik, kamtarlik, xushmuomalalik, o'zini tuta bilish, mehnatsevarlik, axloqiy xulq-atvor ko'nikmalari, axloqiy tanlov sharoitida ham harakat qilish qobiliyati, shaxsning axloqiy tajribasi (konativ komponent);

- axloqiy o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini tanqid qilish, o'z-o'zini talab qilish va axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirishga intilish, mustaqillik (mavzu komponenti) ni tuzatish qobiliyati.

Shunday qilib, universitetlarning bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasi tuzilmasi to'rtta komponentni o'z ichiga oladi:

- maqsadlilik, insonparvarlik, ma'naviy majburiyat hissi, o'zaro yordam, rahm-shafqat, xayrixohlik, intizom kabi fazilatlarini o'z ichiga olgan motivatsion va akmeologik komponent;

- axborot va kognitiv komponent - kasbiy va pedagogik axloq, doimiy axloqiy va axloqiy o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirish bo'yicha axborot va tahliliy nazariy bilim;

Konativ komponent - vazminlik, kamtarlik, xushmuomalalik, o'zini tuta bilish, ishbilarmonlik, pedagogik takt, axloqiy xulq-atvor ko'nikmalari, axloqiy tanlov sharoitida harakat qilish qobiliyati, shaxsning axloqiy tajribasi;

- mavzu komponenti - to'g'ri axloqiy o'zini-o'zi baholash, o'z-o'zini tanqid qilish, o'z-o'zini talab qilish va axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirishga intilish, mustaqillik.

Bo'lajak o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish mazmunini ochib berish uchun "rivojlanish" tushunchasining mohiyatini aniqlash zarur. inson rivojlanishi - bu "tirik inson tizimidagi o'zgarishlar, o'zgarishlar tasodifiy emas, balki zaruriy va izchil bo'lib, uning hayot yo'lining ma'lum bosqichlari bilan bog'liq, o'zgarishlar progressivdir, ya'ni ularning hayotiy faoliyatning past

darajasidan yuqori darajalariga qarab harakatlanishini tavsiflovchi o'zgarishlar. Ushbu toifani moddiy yoki ideal ob'ektlarning qaytarilmas, yo'naltirilgan, muntazam o'zgarishi sifatida tushunishga asoslanadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish - bu shaxsning birinchi navbatda ma'naviy sohasidagi ichki qarama-qarshi miqdoriy va sifat o'zgarishlarining ob'ektiv jarayoni.

inson rivojlanish jarayoni, xususan, pedagogik (ta'lim) tushunchalarini taqqoslab shuni ta'kidlashimiz mumkinki, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish - bu kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirishning yuqori darajalariga erishish uchun ketma-ket harakatlar majmui, rivojlanish tizimining barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan: jarayonning sub'ektlari (o'qituvchilar, talabalar), birgalikdagi faoliyatda, hamkorlikda va birgalikda yaratishda ishtirok etadilar, bu shaxsning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

Kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning mazmuniy komponenti pedagogik odob-axloq masalalari bevosita ko'rib chiqiladigan fanlarni ("Pedagogika", "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" va boshqalar) modernizatsiya qilishni va axloqshunoslik fanidan mazmunli mavzularni kiritishni nazarda tutadi.

Motivatsion va akmeologik komponent asosiy axloqiy qadriyatlarga ijobiy munosabatni, boshqa shaxsni xolis idrok etishni, o'zini ijobiy idrok etishni, boshqasini qabul qilishni va hurmat qilishni, boshqa xalqlar yoki ijtimoiy guruhlarning madaniyatini ijobiy idrok etishni o'z ichiga oladi.

Axborot-kognitiv komponent - bu o'zlashtirilgan kasbiy va pedagogik axloqiy bilimlar, umuminsoniy axloqiy qadriyatlar, me'yorlar, ideallar, an'analar, atrofimizdagi dunyoni bilish usullari, olingan ma'lumotlardan moslashuvchan foydalanish qobiliyati va intellektual strategiyalarni o'z ichiga olgan ta'lim.

Konativ komponent - axloqiy bilim va qadriyatlardan o'z xatti-harakatlarida foydalanishga tayyorlik, ma'lum sharoitlarda axloqiy muammolarni ijobiy hal qilish uchun bilim va tajribani safarbar qilish qobiliyati, yovuzlik va zo'ravonlikka qarshi turish, ularni oldindan bilish qobiliyati. o'z harakatlarining oqibatlari va ular

uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish, muloqot qilish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va tartibga solish, kasbiy va pedagogik axloqiy tanlovning qiyin vaziyatlarida oqilona harakat qilish.

Mavzu komponenti - bu o'z axloqiy faoliyatining maqsad va vositalarini ongli ravishda va mustaqil ravishda tanlash, o'z faoliyatini boshqarish qobiliyati, bu odamga bir vaqtning o'zida ushbu faoliyatni amalga oshirish uchun axloqiy qobiliyatlarni yaxshilash va rivojlantirishga imkon beradi va bu bilan bog'liq aks ettirish bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy sharoitda tarbiyaviy ishda axloqiy va huquqiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligiga katta e'tibor qaratilayotganda huquqiy pozitsiyaning faolligi va talabalarning g'oyaviy-huquqiy ishonchi bilan mustahkamlangan axloqiy fazilatlarining muvaffaqiyatli rivojlanishi kuzatiladi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy va pedagogik etikasini rivojlantirish qonuniy ijtimoiy xatti-harakatlar normalarini keng va etarli darajada qo'llab-quvvatlaydi.

“Pedagogikada ilmiy tadqiqot asoslari” fanini o'rganishda pedagogika fanining axloqiy muammolari, olim sifatida o'qituvchiga qo'yiladigan axloqiy talablar, respondentga ta'sir qilish muammosi, uning eksperimentdan xabardorligi, tahdidlarni nazorat qilish muammolari muhokama qilinadi. eksperimentning asosligi va axloqiy talablari, ilmiy va pedagogik xodimning mavzuga shaxsiy ta'siri muammolari, maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilishni taqiqlash muammolari va boshqalar.

O'qituvchi faoliyatidagi axloqiy masalalar: o'qituvchining o'quvchilar auditoriyasida o'zini o'zi tasdiqlashi; o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi rasmiy va norasmiy munosabatlarni optimallashtirish; talaba va o'qituvchi o'rtasidagi tushunmovchilik; munozarada talaba va o'qituvchining tengligi; odob-axloq qoidalari (xulq-atvor qoidalari) va o'quv intizomi; talabalarning o'zini o'zi boshqarishini qo'llab-quvvatlash; o'qituvchining mustaqilligi; talaba individualligini shakllantirishning axloqiy paradoksi; o'qituvchining shaxsiy qadr-qimmatini his qilish kabilar “ijtimoiy psixologiya” va “ijod psixologiyasi” fanlarida o'z yechimini topadi.

Axloqiy masalalar to'g'ridan-to'g'ri qamrab olinmagan fanlarda bo'lajak maxsus fan o'qituvchilari orasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish ham amalga oshiriladi. Buning uchun darslar davomida quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- axloqiy ongni uyg'otish;
- dialogiklikni joriy etish, fikr almashish, mulohazalar, baholash;
- hayot va ta'lim muammolarini muhokama qilishda samimiylik va haqiqatni tarbiyalash;
- rasmiylashtirishga va zerikishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- bahsli masalalarni argumentlash va asoslash;
- shaxsiy axloqiy tarbiyani takomillashtirish yo'llarini muhokama qilish;
- guruhdagi axloqiy-psixologik iqlim va munosabatlarning muhimligini ta'kidlash;
- jamoaviy munosabatlarni rivojlantirish (turli harakatlar va kasbiy harakatlar uchun axloqiy qoidalarni ishlab chiqishda mashqlar).

Axloqiy bilimlar o'quv dasturining turli qismlariga singib ketishi kerak. ideal holda, axloq haqiqatan ham kasbiy ta'limning bir qismiga aylanishi kerak va uni o'qitish yoki boshqa kurslarda kasbiy va axloqiy mavzularni o'qitish rivojlanishga qaratilgan uch xil vazifani hal qilishi kerak:

- shaxsiy (boshqalarning yaxshiligiga va o'z kamolotiga yo'naltirilgan),
- fuqaro (ijtimoiy mas'uliyatli va jamiyat farovonligiga yo'naltirilgan);
- mutaxassis/professional (professionallik va kasbiy qadr-qimmatga yo'naltirilgan).

Tartibning o'zi esa ta'lim muassasasining kundalik faoliyatida axloqiy me'yorlar, qoidalar va tamoyillarning amalda bajarilishini ko'rsatishi kerak. Masalan, "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" kursini o'quv-tarbiyaviy ishning reproduktiv va mahsuldor usullarini pedagogik jihatdan to'g'ri uyg'unlashtirish asosida talabalar tomonidan o'zlashtirilishi o'qitishning yangi usullari, usullari, texnologiyalari, vositalari va tashkiliy shakllarini izlashni nazarda tutadi.

Pedagogika fani va amaliyotini insonparvarlashtirish, ularni hayotimizning barcha jabhalarida umuminsoniy qadriyatlarga yaqinlashtirish bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchilarini tayyorlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Kasbiy-pedagogik etika haqidagi bilimlar tizimi talabalarning ijtimoiy mavqegini faollashtiradi, ularning qadriyatlari, axloqi ko'lamini boyitadi va shu orqali ularning bo'lajak o'qituvchilarisifatida kasbiy tayyorgarligiga ta'sirini kuchaytiradi.

Binobarin, "Oliy maktab o'qituvchisi etikasi" maxsus kursini ishlab chiqish va joriy etish bo'lajak maxsus fanlar o'qituvchisini uni tayyorlashga kasbiy-axloqiy yondashish sharoitida tayyorlash sifatining yuqori darajasini belgilaydi. Bu bo'lajak o'qituvchining axloqiy va kasbiy madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladigan fan bo'lib, magistratura talabalari o'qituvchining muhim kasbiy-axloqiy fazilatlariga qo'yiladigan talablar, asosiy axloqiy me'yorlar bilan tanishtiriladi.

Binobarin, bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikasi rivojlantirishning taklif etilayotgan mazmuni talabalarning kasbiy-pedagogik etikasi o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Mazmundan tashqari, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik odob-axloqni shakllantirishning psixologik mexanizmi sifatida pedagogik tizim uchun sub'ekt va sub'ektning o'zaro ta'siri muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Monografiyada oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirishning pedagogik tizimini asoslashga oid nazariy umumlashma amalga oshirilib, ilmiy muammoning yechimi taklif etildi. Tadqiqot natijalari maqsadga erishish, belgilangan vazifalarni hal etishni isbotladi va quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

1. Falsafiy, psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra, etika nafaqat axloq haqidagi fan, balki xulq-atvor normalari, ma'lum bir tabaqa, kasb-hunar, jamiyat, axloqiy qoidalar majmui ekanligi aniqlandi va quyidagi asosiy funktsiyalarni amalga oshiradi: gnoseologik (kognitiv), tartibga solish, tarbiyaviy va qadriyat yo'nalishi.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda quyidagi muammolarga katta e'tibor qaratilayotganligi aniqlandi: kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy madaniyatini, o'zini axloqiy tartibga solish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish va tarbiyalash; bolalar va yoshlarning axloqiy qadriyatlarini tarbiyalash va shakllantirish, ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya, shaxsning axloqiy idealini shakllantirish; pedagogika tarixida shaxsni axloqiy va diniy tarbiyalash, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy-axloqiy sifatlarini shakllantirish. Bo'lajak o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish bo'yicha har tomonlama, kontseptual jihatdan muvofiqlashtirilgan tadqiqotlar mavjud emasligi aniqlandi.

"O'qituvchining kasbiy-pedagogik etikasi" kontseptsiyasining mazmuni takomillashtirildi (oliy o'quv yurtlarida o'qituvchilar shaxsini murakkab, ko'p bosqichli shakllantirish, nazariy, amaliy va psixologik tayyorgarligi bilan tavsiflanadi).

Oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik etikasini rivojlantirish holatini o'rganish amaliyotda an'anaviy rivojlanish darajalari ustunligini isbotladi. Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bo'lajak o'qituvchilar uchun o'quv rejaları va malaka oshirish dasturlari

tahlili kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishning metodik ta'minoti pastligini ko'rsatdi.

2. Xorijiy oliy o'quv yurtlarida o'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari: insonparvarlik asoslariga asoslanishi, fanlararo bog'liqligi, ta'lim va tarbiya muhitini yaratish, milliy va jahon madaniyatiga jalb etish, har qanday kamsitishning oldini olish.

Axloqiy masalalar universitetlarning axloqiy kodeksi bilan tartibga solinishi aniqlandi. Xorijiy universitetlarda o'qituvchilarni tayyorlash ta'limning yangi paradigmasiga, insonga oliy qadriyat sifatida yondashish, bu o'qituvchilarda shunday axloqiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi, barcha xalqlarning tengligini tushunish, o'z madaniyatlarining muloqoti, inson huquqlariga rioya qilishga sodiqlik, ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etish qobiliyati, irqiy, etnik va madaniy farqlarga bag'rikenglikka asoslanadi. O'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirish ta'lim dasturlari, ta'lim usullari va strategiyalarining barcha fanlari mazmuniga, barcha ishtirokchilar (o'qituvchi - talaba, o'qituvchi - o'qituvchi, o'qituvchi - muassasa ma'muriyati) o'rtasidagi axloqiy munosabatlarga kiradi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilarini jahon madaniyati boyliklariga jalb etish ularning ham ona madaniyati, ham jahon xalqlari madaniyati haqidagi bilimlarni izchil o'zlashtirish orqali ta'minlanadi.

Dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlari universitetlarida o'qituvchilarning kasbiy etikasini rivojlantirish tizimi mavjudligi aniqlangan. Ushbu tizimning vazifalari:

- universitetlarning axloqiy qoidalarini o'rganish va ularga rioya qilish;
- kelajakdagi kasblarning korporativ axloqiy kodekslarini o'rganish;
- bo'lajak o'qituvchilarning magistratura va aspiranturada ta'lim olish jarayonida axloqshunoslik kurslarini o'tash;
- axloq qoidalariga bevosita aloqador bo'lmagan kurslarga axloqiy masalalarni kiritish;

-ta'lim muassasalari to'g'risidagi nizomga muvofiq amalga oshiriladigan odob-axloq normalariga rioya etilishini nazorat qilish, shikoyat va arizalarni ko'rib chiqish.

3. Oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi, bu nazariy-uslubiy va uslubiy-texnologik g'oyalar, tushuncha va tamoyillar tizimidan iborat. Konsepsiya tizimli, akmeologik, sinergetik, madaniy, kompetensiya va sub'ekt-faollik yondashuvlariga asoslanadi va kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishning pedagogik tizimini asoslashning asosi hisoblanadi.

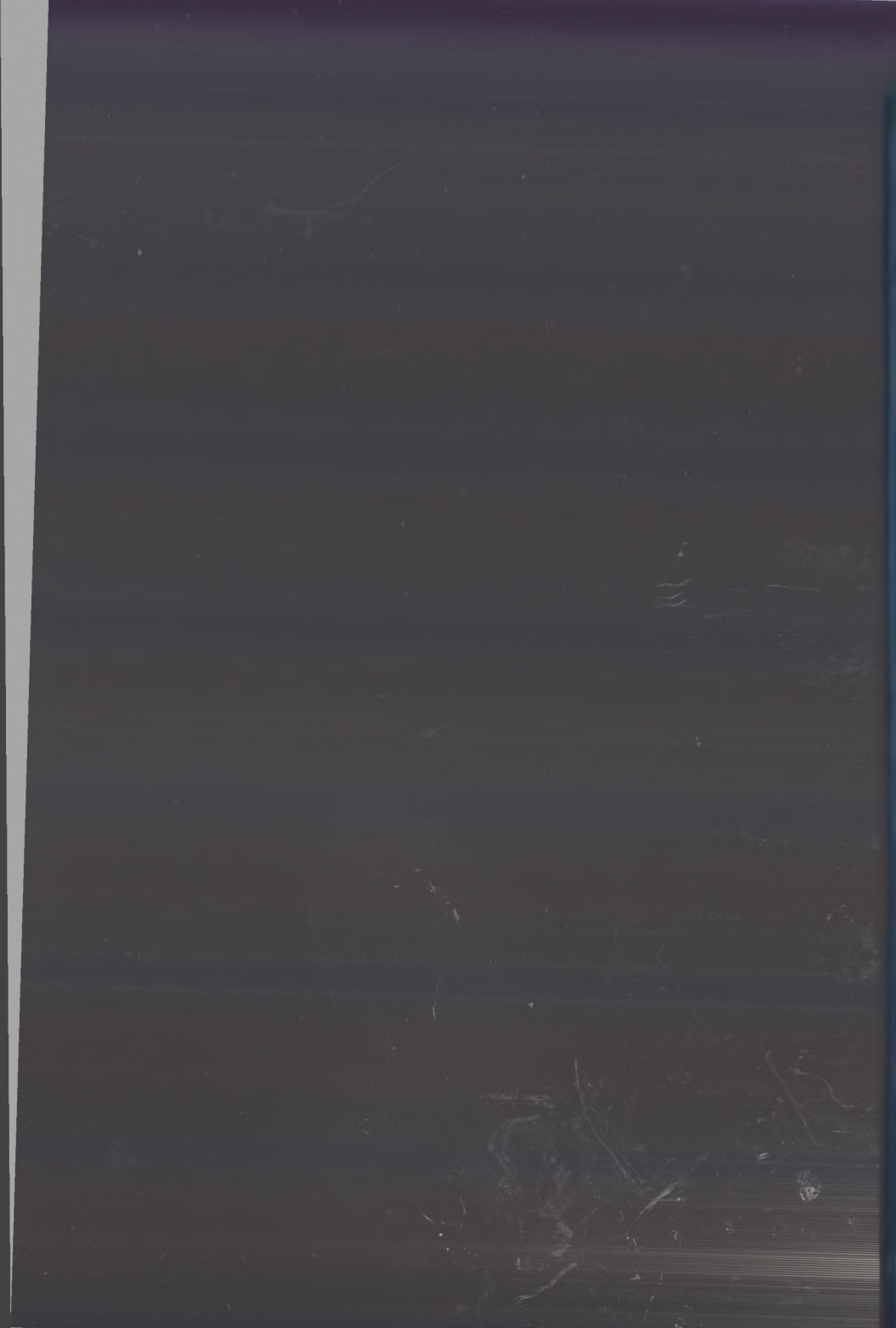
Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish kontsepsiyasining o'zagini muammoning hozirgi holatini baholashga imkon beradigan tekshirilayotgan jarayon va hodisalarning ishlash va rivojlanish qonuniyatlari va tamoyillari tashkil etadi

Kontsepsiyaning asosiy g'oyasi - bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy va pedagogik axloqni rivojlantirish pedagogik tizimda amalga oshiriladi, bunda kognitiv va insonparvarlik, shuningdek, pedagogik qadriyat yo'nalishlarining rezonans ta'siri samaradorlikni oshiradi va ularning axloqiy va axloqiy fazilatlarida ijobiy o'zgarishlarning oshishiga olib keladi.

4. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik axloqni rivojlantirishning pedagogik tizimi asoslantirilgan bo'lib, o'zaro bog'liq komponentlar majmuasidan iborat - uslubiy (uslubiy yondashuvlar: tizimli, sinergetik, akmeologik, madaniy, predmet-faoliyat; tamoyillar) tizimli va fanlararo axloqiy ong, axloqiy faoliyat va axloqiy xulq-atvorning birligi, axloqiy va pedagogik bilimlarning bir-birini to'ldirishi, integratsiyasi va o'zaro ta'siri, oliy o'quv yurtlarida talabalarning bilim olish jarayonining axloqiy-axloqiy aks ettirish yo'nalishi, axloqiy tanlov; tushuncha, rivojlanish maqsadi va vazifasi; mazmuni kasbiy-pedagogik etikaning ta'riflari va atamaları, uni rivojlantirishning hozirgi holati va dolzarb muammolari to'g'risidagi bilimlar, kasbiy bioetika, ekoetika, kasbiy etika qoidalari, normalari bo'yicha turli xil ma'lumotlar manbalaridan axborot-nazariy bilimlar va pedagogik etika, muloqot jarayonlari va sub'ekt-

sub'ektning axloqiy o'zaro ta'siri haqidagi bilimlar, psixologik-pedagogik baholashni tashkil etish bilimlari); uslubiy (ta'lim shakllari: o'quv mashg'ulotlari, talabalarning mustaqil ishi, amaliy mashg'ulotlar, nazorat tadbirlari, o'qitish usullari: og'zaki (ma'ruza usuli, hikoya, tushuntirish, suhbat, muhokama), amaliy (mashq usuli, amaliy ish; loyiha usuli) vizual (illyustratsiya, ko'rgazmalilik, mustaqil kuzatish) o'yin usullari va modellashtirish usullari.

5. Oliy o'quv yurtlarining bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy-pedagogik etikani rivojlantirish metodikasi takomillashtirildi, u quyidagi o'zaro bog'liq bosqichlarni o'z ichiga oladi: propedevtik, axloqiy bilim darajasi nazariyaga, stixiyali axloqiy dunyoqarashdan ongligacha; tarbiyaviy va modellashtirilgan (axloqiy o'zaro munosabatlar ko'nikmalarini rivojlantirish, axloqiy tanlov sharoitida harakat qilish qobiliyati, shaxsni kasbiy va pedagogik axloq qoidalari va me'yorlarini bajarishga yo'naltirish va motivatsiya qilish, bo'lajak o'qituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlari) ; natijani tuzatuvchi (o'zlashtirilgan axloqiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini ta'lim jarayonida qo'llash, axloqiy tanlov sharoitida harakat qilish qobiliyati, shaxsni kasbiy va pedagogik axloq qoidalari va me'yorlarini so'zsiz bajarishga yo'naltirish va motivatsiya qilish, rivojlangan shaxsiy bo'lajak o'qituvchining amaldagi axloqiy fazilatlari, shuningdek, kasbiy va pedagogik etikaning rivojlanishini tahlil qilish va baholash va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, «O'zbekiston», 1998 y.
2. O'zbekiston Respublikasining «Oila» kodeksi. Toshkent, «O'zbekiston», 1998 y.
3. Abdullo Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. Toshkent, «O'qituvchi», 1996 y.
4. Axloq odobga oid Hadislar namunasi. Toshkent, «Fan», 1990 y.
5. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Ma'ruzalar matni. Toshkent, 2000 y.
6. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Ukuv kullanma. Toshkent, «Yangi asr avlodi» markazi, 2003 y.
7. Gunnar Skirbekk, Nils Gile. Falsafa tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent, «SHarq», 2002 yil.
8. Jumaboev Y. O'rta Osiyo etikasi tarixi ocherklari. Toshkent, «O'zbekiston», 1980 y.
9. Jumaboev Y. O'zbekistonda falsafa va axloqiy fikrlar taraqqiyoti tarixidan. Toshkent, 1998 y.
10. Komilov N. Tasavvuf. 1-kitob. Toshkent, «Yozuvchi», 1996 y.
11. Komilov N. Komil inson – millat kelajagi. Toshkent, 2001 y.
12. Maxmudov Tilab. Mustaqillik va ma'naviyat. Toshkent, «SHarq», 2001 y.
13. Maxkamov Ulfat. Axloq – odobga saboqlari. Toshkent, «Fan», 1994 y.
14. Odob bustoni va axloq gulistoni. Toshkent, 1994 y.
15. Ortiqov A. Etika asoslari kursidan ma'ruza matni. O'quv qo'llanma. Toshkent, 1999 y.
16. Osnov filosofii. Uchebник. Toshkent, 2004 y.
17. Slovar po etike. Moskva, Poliizdat, 1998 y.
18. Sulaymonov A. Sharq' va garb. Toshkent, «O'zbekiston», 1997 y.
19. O'zbekiston Respublikasi Entsiklopediyasi. Toshkent, Qomuslar Bosh taxririyyati. 1997 y.
20. Forobiy. Fozil odamlar shaxri. Toshkent, 1993 y.
21. Pisarenko i.Ya., Pisarenko V.i. Pedagogik etika. - Minsk, 1986 yil
22. Chernokozova V.M., Chernokozov i.i. O'qituvchi etikasi. – K., 1973 yil

